

Obres escollides de Lenin en català

**CONTRIBUCIÓ A LA CARACTERITZACIÓ DEL
ROMANTICISME ECONÒMIC**

**V. I. LENIN
1897**

Versió catalana establerta des de: *Para una caracterización del romanticismo económico*, en *Obras completas*, Tom II, Akal editor – editorial Ayuso, Madrid, 1974, pàgines 121-257

Edicions internacionals Sedov

Núcleo en defensa
del marxismo

Germinal

CONTRIBUCIÓ A LA CARACTERITZACIÓ DEL ROMANTICISME ECONÒMIC 0

(SISMONDI I ELS NOSTRES SISMONDISTES PATRIS) 0

CAPÍTOL I 1

LES TEORIES ECONÒMIQUES DEL ROMANTICISME 1

I	1
ES REDUEIX EL MERCAT INTERIOR COM A CONSEQÜÈNCIA DE LA RUÏNA DELS PETITS PRODUCTORS?	1
PUNT DE VISTA DE SISMONDI SOBRE LA RENDA NACIONAL I EL CAPITAL	3
III	6
LES DEDUCCIONS DE SISMONDI, A PARTIR DE L'ERRÒNIA TEORIA DE LES DUES PARTS EN QUÈ ES DIVIDEIX LA PRODUCCIÓ ANUAL EN LA SOCIETAT CAPITALISTA	6
IV	8
EN QUÈ CONSISTEIX L'ERROR DE LES DOCTRINES D'A. SMITH I DE SISMONDI SOBRE LA RENDA NACIONAL?	8
L'ACUMULACIÓ EN LA SOCIETAT CAPITALISTA	10
VI	12
EL MERCAT EXTERIOR COM A "SORTIDA A LA DIFICULTAT" DE REALITZAR LA PLUS-VÀLUA	12
VII	14
LES CRISIS	14
VIII	18
LA RENDA CAPITALISTA I LA SUPERPOBLACIÓ CAPITALISTA	18
IX	21
LES MÀQUINES EN LA SOCIETAT CAPITALISTA	21
X	24
EL PROTECCIONISME	24
XI	28
EL LLOC QUE OCUPA SISMONDI EN LA HISTÒRIA DE L'ECONOMIA POLÍTICA	28
POSTESCRIPITUM	31

CAPÍTOL II 32

CARÀCTER DE LA CRÍTICA DEL CAPITALISME EN ELS ROMÀNTICS 32

I	32
LA CRÍTICA SENTIMENTAL DEL CAPITALISME	32
II	36
EL CARÀCTER PETIT BURGÈS DEL ROMANTICISME	36
III	39
DEL CREIXEMENT DE LA POBLACIÓ INDUSTRIAL A COSTA DE L'AGRÍCOLA	39
IV	41
LES ASPIRACIONS PRÀCTIQUES DEL ROMANTICISME	41
V	44
CARÀCTER REACCIONARI DEL ROMANTICISME	44
VI	49
LA POSICIÓ DEL ROMANTICISME I DE LA TEORIA CIENTÍFICA EN RELACIÓ AMB ELS IMPOSTOS ALS CEREALS QUE S'APLIQUEN EN ANGLATERRA	49

CONTRIBUCIÓ A LA CARACTERITZACIÓ DEL ROMANTICISME ECONÒMIC

(Sismondi i els nostres sismondistes patris)

Sismondi (J. C. L. Simonde de Sismondi), economista suís que va escriure al començament del segle XIX, ofereix especial interès per a la solució dels problemes econòmics generals que actualment es plantegen en Rússia amb tota la força. Si hi agreguem que en la història de l'economia política ocupa un lloc a banda, al marge dels corrents principals, que és un partidari fervent de la petita producció i que s'alça (com els populistes russos contemporanis), contra els defensors i ideòlegs de les grans empreses, llavors el lector comprendrà el per què de la nostra intenció de fer una ressenya de la seua doctrina en els seus trets principals i en la seua relació amb altres corrents (contemporànies a ell i posteriors) de la ciència econòmica. L'interès que ofereix l'estudi de Sismondi cobra intensitat especial precisament ara, perquè en la revista *Rússkoie Bogatstvo* de l'any passat, 1896, hem trobat un article dedicat també a l'exposició de la seua doctrina (B. Efrussi: "Les concepcions economicosocials de Simonde de Sismondi", *Rússkoie Bogatstvo*, 1896, núms. 7 i 8)¹.

El col·laborador de *Rússkoie Bogatstvo* declara, des del començament, que no hi hagut cap escriptor "que haja sigut objecte d'una apreciació tan errònia" com Sismondi, a qui, segons ell, s'ha tractat de presentar, "injustament", bé com a reaccionari, bé com a utopista. Tot al contrari. Precisament aquesta apreciació de Sismondi és la que s'ajusta a la veritat. L'article de *Rússkoie Bogatstvo*, que constitueix una exposició detallada i escrupolosa de la teoria de Sismondi, fa una definició en tot sentit errònia d'aquesta², perquè idealitza Sismondi en els aspectes en què la seua doctrina més s'aproxima als populistes, ignorant i presentant davall una falsa llum el lloc que ocupa respecte dels corrents posteriors de la ciència econòmica. Per això, la nostra exposició i anàlisi de la doctrina de Sismondi seran, alhora, una crítica de l'article de B. Efrussi.

* * *

CAPÍTOL I

LES TEORIES ECONÒMIQUES DEL ROMANTICISME

La peculiaritat distintiva de la teoria de Sismondi la constitueix la seua doctrina sobre la renda, de la relació d'aquesta amb la producció i la població. La seua obra principal es titula: *Nouveaux principes d'économie politique ou de la richesse dans ses rapports avec la population* (Seconde édition, París, 1827, 2 vol., la primera edició va aparèixer en 1819), *Nous principes d'économie politique o de la richesse en les seues relacions amb la població*. Aquest tema és quasi idèntic al que en la literatura populista russa es coneix sota la denominació d'"El problema del mercat interior per al capitalisme". Sismondi afirma, en efecte, que el desenrotllament de les grans empreses i del treball assalariat en la indústria i en l'agricultura determina que la producció supere al consum i s'enfronte amb el problema sense solució de trobar consumidors; que no pot trobar-los a l'interior del país, ja que transforma la massa de la població en jornalers, en simples obrers, i crea una població d'aturats, alhora que és cada vegada més difícil aconseguir mercats a l'exterior, pel fet que a l'arena mundial apareixen nous països capitalistes. El lector pot veure que es tracta exactament dels mateixos problemes que preocupen els economistes populistes, amb els senyors V. V. i N.-on al capdavant. Vegem, doncs, més de prop, els diversos elements de l'argumentació de Sismondi i el seu valor científic.

* * *

I

ES REDUEIX EL MERCAT INTERIOR COM A CONSEQÜÈNCIA DE LA RUÏNA DELS PETITS PRODUCTORS?

Contràriament als economistes clàssics, que en l'elaboració dels seus sistemes donaven ja per constituït el règim capitalista i per assentada l'existència de la classe obrera, Sismondi posa l'èmfasi en el procés de ruïna del petit productor, procés que ha conduit a la formació d'aqueixa classe. És indiscutible mèrit de Sismondi haver assenyalat aqueixa contradicció dins del règim capitalista, però el fet cert és que com a economista no ha sabut *comprendre* aqueix fenomen i que ha volgut dissimular, expressant "piadosos desitjos", la seua incapacitat per a fer una anàlisi conseqüent. La ruïna del petit productor prova, segons la seua opinió, la reducció del mercat interior.

"Si el fabricant ven més barat [diu en el capítol sobre *com amplia el venedor el seu mercat?* (CH. III, livre IV, t. I, p. 342 et suiv.)³, vendrà més perquè els altres vendran menys." I per això, els esforços del fabricant tendeixen sempre a estalviar sobre el treball o sobre la matèria primera, de forma que el col·loque en condicions de poder vendre a preu més reduït que els seus col·legues. Com les matèries primeres són, al seu torn, producte d'un treball anterior, resulta que l'estalvi es redueix, en últim terme, a l'ús de menor quantitat de treball per a la producció d'un mateix article. "No obstant això, la finalitat del fabricant no és reduir la quantitat d'obers, sinó acréixer la producció. Suposem que arribe a aconseguir el seu objectiu, que aconseguisca arrabassar compradors al seu competidor en rebaixar el preu de la seua mercaderia. Quin en serà, doncs, el resultat nacional?" "Els altres fabricants introduiran el seu mètode de producció. I llavors els uns i els altres es veuran precisats, per descomptat, d'acomiar una part dels seus obrers en la mateixa proporció en què la nova màquina augmente la força productiva del treball. Si el consum no ha variat i si el mateix treball és fet per un nombre de braços deu vegades menor, llavors nou desens d'aqueixa part de la classe obrera perdrà els seus ingressos i el seu consum, de qualsevol tipus, disminuirà en la mateixa proporció [...]. La conseqüència de l'invent (en el cas que la nació no tinga comerç exterior i el consum romanga invariable) serà, en definitiva, una pèrdua per a tots, la disminució de la renda nacional, el que ocasionarà, per a l'any següent, la disminució del consum general" (I, 344). "I així havia de ser; com el treball és de per si una part important de la renda [Sismondi es refereix al salari], resulta impossible reduir la demanda de treball sense empobrir la nació. Per això, el benefici que s'espera de la invenció de nous mitjans de producció es relaciona quasi sempre amb el comerç exterior" (I, 345).

El lector pot veure que ja en aquestes paraules està continguda tota la "teoria", que tan bé coneixem, de la "reducció del mercat interior" com a conseqüència del desenrotllament del capitalisme i de la necessitat, per tant, de mercats exteriors. Sismondi retorna a aquesta idea amb molta freqüència,

vinculant-la a la seua teoria de les crisis i la seua “teoria” de la població. Açò constitueix en la seua doctrina, com en la dels populistes russos, un punt dominant.

Sismondi no oblida, per descomptat, que la ruïna i l'atur, dins de les noves relacions, són acompanyats per l'augment de la “riquesa comercial”, i que del que es tracta és del desenrotllament de la gran producció, del capitalisme. Açò ho comprèn a la perfecció i afirma, precisament, que el creixement del capitalisme redueix el mercat interior. “De la mateixa manera que no és indiferent per al benestar dels ciutadans que l'abundància i el consum general s'aproximen cada vegada més a l'equitat, o que només una petita minoria tinga excés de tot, mentre la massa es veu reduïda a allò estrictament necessari, aquests dos tipus de distribució de la renda tampoc són indiferents per al desenrotllament de la *riquesa comercial* [*richesse commerciale*]. La igualtat en el consum ha de tenir sempre, com a resultat, l'ampliació del mercat de productors, en tant que la desigualtat porta a la *reducció del mercat*” (de *le [le marché] resserrer toujours davantage*) (I, 357).

Així, doncs, Sismondi afirma que el mercat intern es redueix com a conseqüència de la desigualtat en la distribució, pròpia del capitalisme, i que el mercat ha de ser creat per la via d'una distribució equitativa. ¿Però de quina manera pot arribar-se a açò quan hi ha la *riquesa comercial*, a la que, imperceptiblement, ha derivat Sismondi (a què forçosament havia de derivar si volia parlar del *mercat*)? Açò no ho investiga. ¿Què prova aporta per a demostrar la possibilitat de mantenir la igualtat entre els productors, quan hi ha la riquesa comercial, açò és, en condicions de competència entre els diversos productors? Cap, en absolut. Simplement resol que així ha de ser. En compte d'una anàlisi posterior de la contradicció que amb tant d'encert assenyala, es posa a discórrer sobre l'indesitjable de les contradiccions en general. “Amb el reemplaçament de la petita agricultura per la gran, és possible que s'haja invertit una major quantitat de capitals a la terra i que entre tota la massa d'agricultors s'haja distribuït més riquesa que abans”... (és a dir: ¿el mercat interior, determinat precisament per la quantitat absoluta de riquesa *comercial*, s'ha ampliat “potser”? ¿Ha crescut junt amb el desenrotllament del capitalisme?)... “Però per a la nació, el consum d'una sola família de grangers rics, més el d'unes 50 famílies de jornalers indigents, no és equivalent al consum de 50 famílies de camperols entre les quals no hi ha una sola família rica, encara que cap d'elles manca tampoc d'un decorós [moderat] passar” (*une honnête aisance*) (I, 358). En altres paraules: pot ser que el desenrotllament de les granges siga precisament allò que crea el mercat intern per al capitalisme. Sismondi era un economista massa expert i de bona fe com per a negar aquest fet, però... en arribar ací abandona la seua investigació i substitueix, purament i simplement, la “nació” de riquesa comercial per una “nació” de camperols. A fi de desembarassar-se d'un fet desagradable, que va contra el seu punt de vista petit burgès, oblida inclusivament allò que ell mateix havia dit poc abans, açò és, que els “grangers” han sorgit d'entre els “camperols” gràcies al desenrotllament de la riquesa comercial. “Els primers grangers [deia Sismondi] van ser simples camperols [...]. No van deixar de ser camperols [...]. Per a treballar amb ells quasi mai van emprar jornalers, sinó servidors [*des domestiques*] escollits sempre entre els seus iguals, i als que tractaven com a iguals, menjant amb ells en la mateixa taula [...] formant amb ells una sola classe de camperols” (I, 221). Vol dir que tot es redueix que aquests mugics patriarcals, junt amb els seus no menys patriarcals servidors, són molt més del grat de l'autor, raó per la qual senzillament gira l'esquena als canvis introduïts pel creixement de la “riquesa comercial” al si d'aqueixes relacions patriarcals.

Però Sismondi no té la menor intenció de reconèixer-ho. Persisteix en creure que està investigant les lleis de la riquesa comercial, i, oblidant les seues pròpies reserves, afirma explícitament:

“Així, doncs, a causa de la concentració dels béns a mans d'un nombre restringit de propietaris, *el mercat interior es redueix cada vegada més* [!], i la indústria es veu precisada, en grau creixent, a cercar sortida per als seus productes en els mercats exteriors, on l'amenacen les majors revolucions” (I, 361). “D'ací que el mercat interior només es puga ampliar com a conseqüència de l'augment del benestar nacional” (I, 362). Sismondi té present el benestar de tota la població, atès que fa un moment reconeixia la possibilitat d'un benestar “nacional” en un sistema d'economia basat en granges.

Com el lector pot comprovar, els nostres economistes populistes repeteixen, fil per randa, allò que s'ha dit de Sismondi.

Aquest torna una vegada més sobre aquest problema al final de la seua obra, en el llibre VII, titulat *Sobre la població*, capítol VII: “Sobre la població que ha resultat supèrflua a causa de la invenció de les màquines”.

“La introducció al camp del sistema de grans granges va fer desaparèixer en Gran Bretanya la classe dels camperols arrendataris [*fermiers paysans*], que treballaven ells mateixos i gaudien no obstant això d'un benestar moderat; la població va disminuir considerablement, però el seu consum va descendir en grau fins i tot major que el seu nombre. Els jornalers, que realitzen tots els treballs agrícoles cobrant tan sols allò estrictament necessari, no proporcionen, ni de prop, el mateix estímul [*encouragement*] a la indústria de les ciutats que li proporcionaven abans els camperols rics” (II, 327). “Un canvi anàleg s'ha operat també en la població urbana [...] Desapareixen els petits comerciants i els petits industrials, un centenar dels quals és reemplaçat per un sol gran empresari, la riquesa del qual supera possiblement la de tots ells. No obstant això, presos en conjunt, eren millors consumidors que ell. El seu luxe proporciona molt menys estímul a la indústria que el benestar moderat d'aquelles cent economies a què ell ha reemplaçat” (ibíd.).

A què queda reduïda, llavors, cal que hom es pregunte, la teoria de Sismondi sobre la reducció del mercat interior com a conseqüència del desenvolupament del capitalisme? Dons a què el seu autor, a penes feta la temptativa de mirar de front les coses, eludeix l'anàlisi de les condicions inherents al capitalisme (“riquesa comercial”, més grans empreses en la indústria i en l'agricultura, perquè Sismondi no coneix el terme “capitalisme”, la identitat d'aquests conceptes justifica plenament el seu ús, i d'ara en avant direm simplement: “capitalisme”) i l'ha substituït pel seu punt de vista petit burgès i la seua utopia petit burgesa. El desenrotllament de la riquesa comercial i, per tant, de la competència, ha de deixar intacte el camperolat mitjà, ben homogeni, amb el seu “benestar moderat” i les seues relacions patriarcals amb els jornalers.

Es comprèn que aquest innocent desig haja quedat com a patrimoni exclusiu de Sismondi i altres “intel·lectuals” romàntics, i que dia a dia, cada vegada més, aquest desig haja xocat amb la realitat que anava desenrotllant les contradiccions la profunditat de les quals Sismondi no estava encara en condicions d'apreciar.

Es comprèn que l'economia política teòrica, en adherir, en el seu desenvolupament posterior, als clàssics, haja establert amb precisió justament allò que volia negar Sismondi, és a dir, que el desenvolupament del capitalisme en general, i el del sistema d'economia basat en granges en particular, no redueix, sinó que *crea* el mercat interior. El desenrotllament del capitalisme corre parell amb el de l'economia mercantil, i a mesura que la producció domèstica cedeix el seu lloc a la producció per a la venda i l'artesà cedeix el seu lloc a la fàbrica, es va formant el mercat per al *capital*. Els “jornalers” desallotjats de l'agricultura per la transformació dels “camperols” en grangers, subministren la força de treball per al capital, i els grangers resulten ser compradors dels productes de la indústria, i no sols dels objectes de consum (que abans eren produïts a domicili pels camperols o pels artesans rurals), sinó que també són compradors d'instruments de producció, que ja no podien continuar sent els mateixos en ser reemplaçada la petita agricultura per la gran⁴. Paga la pena subratllar aquesta última circumstància, perquè és precisament la que Sismondi ignora de manera especial en parlar, al lloc citat per nosaltres, del “consum” dels camperols i dels grangers, com si només existís el consum *personal* (el consum de pa, de peces de roba, etc.); com si la compra de màquines, de ferramentes, etc., la construcció d'edificis, dipòsits, fàbriques i la resta no representaren també un consum, encara que d'una altra espècie, açò és: *consum productiu*, consum del capital, i no de les persones. I de nou cal assenyalar que aquest mateix error (com ho veurem de seguida), pres per Sismondi d'Adam Smith, és el que íntegrament van adoptar els nostres economistes populistes⁵.

* * *

II

PUNT DE VISTA DE SISMONDI SOBRE LA RENDA NACIONAL I EL CAPITAL

L'argumentació de Sismondi per a negar la possibilitat del capitalisme i del seu desenrotllament no es deté allí. Extrau també les mateixes conclusions de la seua teoria de la renda. Cal dir que va fer seua íntegrament la teoria d'Adam Smith relativa al valor del treball i als tres tipus de benefici: renda,

guany i salari. Inclusivament intenta, de tant en tant, establir una identitat entre els dos primers tipus per a oposar-los al tercer: a vegades els fusiona oposant-los al salari (I, 104-105); a vegades empra per a designar-los el mateix terme, *mieux-value* (plus-vàlua) (I, 103). No obstant això, no cal exagerar la importància de l'ús de la terminologia, com sembla fer-ho Efrussi en dir que "la teoria de Sismondi s'acosta a la teoria de la plus-vàlua" (*Rússkoie Bogatstvo*, núm. 8, p. 41). En realitat, Sismondi no va fer un sol pas endavant amb relació a Adam Smith, el qual sostenia també que la renda i el guany són un "descompte del treball", una part del valor que el treballador agrega al producte (veure *Investigació sobre la naturalesa i les causes de la riquesa*, traducció russa de Bíbikov, t. I, cap. VIII: "Sobre el salari", i cap. VI: "Sobre els elements que integren el preu de les mercaderies"). Tampoc Sismondi va anar més enllà. Però va fer la temptativa de vincular aqueixa divisió del nou producte creat en plus-vàlua i salari amb la teoria de la renda social, del mercat interior i la realització del producte en la societat capitalista. Aqueixes temptatives són summament importants per a l'apreciació del valor científic de la teoria de Sismondi, i per a comprendre la relació existent entre la seua doctrina i la dels populistes russos. Per això paga la pena analitzar-les més en detall.

En promoure en totes parts al primer pla el problema de la renda i la seua relació amb la producció, el consum i la població, Sismondi, com és natural, havia d'analitzar també els fonaments teòrics del concepte "renda". I així trobem en ell, al començament mateix de la seua obra, tres capítols dedicats a la qüestió de la renda (t. II, caps. IV-VI). El capítol IV, *Com naix la renda del capital*, tracta de la diferència entre el capital i la renda. Sismondi comença per ubicar el tema en relació amb tota la societat. "Com cada u treballa per a tots [diu], la producció de tots ha de ser consumida per tots [...]. És, doncs, essencial *per a la societat* distingir entre capital i renda." (I, 83.) No obstant això, Sismondi percep que aqueixa diferenciació "essencial" no és tan simple per a la societat, com quan es tracta d'un empresari aïllat. "Abordem aquí [fa l'excepció] el problema més abstracte i més difícil de l'economia política. La naturalesa del capital i la de la renda s'entrellacen constantment en la nostra imaginació; veiem que allò que és *renda per a un es transforma en capital per a un altre*, i que el mateix objecte, en passar de mà en mà, rep successivament diferents denominacions" (I, 84), açò és, ara la denominació de "capital", ara la de "renda". "Però confondre'ls [assevera] constitueix un error" (*leur confusió est ruineuse*, p. 477). "Com més difícil és distingir entre capital i renda de la societat, major importància adquireix aqueixa diferenciació" (I, 84).

El lector haurà advertit, sens dubte, on està la dificultat de què ens parla Sismondi: si per a un empresari aïllat la renda és guany que inverteix en la compra de tal o qual objecte de consum⁶, i si per a un obrer aïllat la renda la constitueix el seu salari, ¿podrà hom potser sumar ambdós per a obtenir la "renda de la societat"? Però i els capitalistes i obrers que produeixen màquines, per exemple? El producte elaborat per ells revest una forma tal, que no pot servir al consum (açò és, al consum personal). Tampoc se'l pot sumar amb els objectes de consum. El destí d'aqueixos productes és servir de capital. Vol dir, que, en ser renda per als seus productors (precisament en aquella part que representa el guany i el salari), es converteixen en *capital* per als compradors. ¿Com orientar-se, doncs, en aquesta confusió que impedeix definir el concepte de renda social?

Com hem vist, Sismondi no va fer més que abordar el problema, per a eludir-lo de seguida, després d'haver-se limitat a assenyalar aquella "dificultat". Declara obertament que "generalment es reconeixen tres tipus de benefici: renda, guany i salari" (I, 85), i passa de ple a l'exposició de la doctrina d'A. Smith sobre cadascuna d'elles. El problema plantejat (sobre la diferència entre capital i renda de la societat) va quedar sense resposta. L'exposició continua ja sense establir una estricta diferència entre renda social i individual. No obstant això, Sismondi torna una altra vegada al problema que havia fet a una banda. Diu que, a semblança dels tres tipus de benefici, existeixen també "distints tipus de riquesa" (I, 93), a saber: *el capital fix* (màquines, ferramentes, etc.) *el capital circulant* (que, a diferència del primer, s'utilitza amb rapidesa i canvia de forma (les llavors, la matèria primera, els salaris)) i finalment la *renda del capital*, que és consumida sense reproduir-se. No ens importa, en aquest cas, el fet que Sismondi repetisca tots els errors d'Adam Smith, en la seua teoria sobre el capital fix i del capital circulant, i confon les categories pertanyents al procés de circulació amb les que emanen del procés de producció (capital constant i capital variable). Ens interessa la seua teoria de la renda. Pel que fa a aquest problema, dedueix, de la divisió de la riquesa en els tres tipus que acabem d'esmentar, el següent:

"És important assenyalar que aquests tres tipus de riquesa estan destinats per igual al consum perquè tot allò que s'ha produït té valor per a l'home només en la mesura que serveix a les seues necessitats, i aquestes necessitats només són satisfetes mitjançant el consum. Però el capital fix

serveix per a aqueix fi de manera indirecta [*d'une manière indirecte*]; és consumit lentament, ajudant l'home en la reproducció d'allò que serveix per al seu consum" (I, 94-95), en tant que el capital circulant (Sismondi ja l'identifica amb el capital variable) és transformat en "*fons de consum de l'obrer*" (I, 95). Resulta el següent: en contraposició al consum individual, el *consum social* és de dos tipus, que es diferencien entre si de manera essencial. Per descomptat, el problema no resideix que el capital fix siga consumit lentament, sinó que es consumeix sense esdevenir (per a cap de les classes de la societat) ingrés (fons de consum), que aqueix capital és consumit, no de forma personal, sinó en la producció. Però açò no ho veu Sismondi, i, en adonar-se que ha perdut de nou el rumb⁷ cercant la diferència entre el capital social i la renda, declara, impotent: "Aquest moviment de la riquesa és tan abstracte, exigeix tanta concentració de l'atenció per a poder-lo atrapar [*pour le bien saisir*], que considerem oportú prendre el més simple dels exemples" (I, 95). L'exemple que pren, és en efecte, "el més simple": un granger que viu aïllat (*un fermier solitaire*) ha collit 100 bosses de blat: una part la consumeix ell mateix, una altra va per a la futura sembra i una tercera per al consum dels obrers contractats. L'any següent ja recull 200 bosses. Qui les consumirà? La família del granger no podrà créixer amb tanta rapidesa. Amb aquest exemple (molt poc feliç) Sismondi vol mostrar la diferència entre el capital fix (la llavor), el circulant (els salaris) i el fons de consum del granger, i diu:

"Hem distingit tres tipus de riquesa en una família donada; vegem ara cada un d'ells en relació amb tota la nació i analitzem com d'aquesta distribució pot sorgir la renda nacional" (I, 97). Però més endavant es limita a afirmar que és necessari, també en la societat, reproduir aqueixos mateixos tres tipus de riquesa: el capital fix (i Sismondi subratlla que en ell caldrà invertir determinada quantitat de treball, però no explica de quina manera el capital fix serà canviat per objectes de consum indispensables per als capitalistes i per als obrers col·locats en aqueixa branca de la producció); després, les matèries primeres (ací les posa a una banda); i de seguida la manutenció dels obrers i el guany dels capitalistes. Açò és tot el que ens dóna el capítol IV. És evident que el problema de la renda nacional ha quedat plantejat i que Sismondi no analitza la distribució, ni tan sols el *concepte* de renda. La indicació, tan important des del punt de vista teòric, de la necessitat de reproduir també el capital fix de la societat, és oblidada a l'instant per Sismondi, i en el capítol següent, en parlar de "la distribució de la renda nacional entre les diverses classes de ciutadans" (Ch. V), es refereix de manera explícita als tres tipus d'ingressos, i en englobar en un sol concepte la renda i el guany, declara que la renda nacional es compon de dues parts: el guany resultant de la riquesa (açò és, la renda i el guany pròpiament dit) i els mitjans de subsistència dels obrers (I, 104-105). Per si açò fos poc, afirma:

"De la mateixa manera, la producció anual, o el resultat de tots els treballs realitzats per la nació durant un any, es compon de dues parts: una [...] és el guany que resulta de la riquesa; l'altra és la capacitat de treballar [*la puissance de travailler*], que es pressuposa igual a la porció de riquesa per la qual es canvia o als mitjans de subsistència de les classes treballadores. La renda nacional i la producció anual, doncs, s'equilibren mútuament i apareixen com a magnituds iguals. Tota la producció anual és consumida durant l'any, en part pels obrers que (en lliurar a canvi el seu treball) la transformen en capital i la reproduïxen; i en part pels capitalistes, que en lliurar a canvi la seua renda, la destrueïxen" (I, 105).

D'aquesta manera, el problema de la diferenciació entre el capital nacional i la renda, que ell mateix va reconèixer de manera tan precisa com en extrem important i complicat, és fet a banda purament i simplement per Sismondi, i oblida a l'instant tot allò que havia sostingut a penes unes quantes línies més amunt! I ni tan sols s'adona que, en fer-lo a banda, arriba a una conclusió completament absurda: ¿de quina manera, doncs, la producció anual pot ingressar íntegra en el consum dels obrers i dels capitalistes en forma de renda, quan per a la producció es requereix capital o, amb més exactitud, mitjans i instruments de producció? Cal produir-los, i en efecte, es produeixen any rere any (com ho acaba de reconèixer el mateix Sismondi). I heus aquí que de sobte tots els mitjans de producció, les matèries primeres, etc., són descartats i el "difícil" problema de la diferència entre capital i renda queda resolt mitjançant l'absurda asseveració que la producció anual és igual a la renda nacional.

Aquesta teoria que tota la producció en la societat capitalista es compon de dues parts (la corresponent als obrers (salari, o capital variable, segons la terminologia moderna), i la part dels capitalistes (plus-vàlua)), no representa una particularitat de Sismondi, ni és patrimoni seu. La va prendre íntegra d'Adam Smith, i inclusivament va donar alguns passos arrere. Tota l'economia política posterior (Ricardo, Mili, Proudhon, Rodbertus) va repetir el mateix error, posat en evidència

només per l'autor d'*El capital* en el part III del tom II. Exposarem més avall els fonaments dels seus punts de vista. Per ara assenyalarem que el mateix error és repetit pels nostres economistes populistes. La confrontació d'aquests últims amb Sismondi adquireix especial interès, pel fet que extrauen d'aqueixa teoria errònia *les mateixes conclusions que ell*⁸, és a dir: la impossibilitat de realitzar la plus-vàlua dins de la societat capitalista; la impossibilitat del desenrotllament de la riquesa social; la necessitat de recórrer al mercat exterior *com a conseqüència* que, a l'interior del país, la plus-vàlua no pot ser realitzada; i finalment, les crisis provocades (segons la seua opinió) per aqueixa impossibilitat de realitzar el producte dins del consum dels obrers i els capitalistes.

III

LES DEDUCCIONS DE SISMONDI, A PARTIR DE L'ERRÒNIA TEORIA DE LES DUES PARTS EN QUÈ ES DIVIDEIX LA PRODUCCIÓ ANUAL EN LA SOCIETAT CAPITALISTA

Perquè el lector pugua formar-se una idea de la teoria de Sismondi en el seu conjunt, exposarem primer les seues principals deduccions i després passarem a la rectificació del seu error fonamental, rectificació feta en *El capital*, de Marx.

Primer que res, de l'errònia teoria d'Adam Smith, Sismondi dedueix que la producció ha de correspondre al consum, que la producció és determinada per la renda. A la repetició minuciosa d'aquesta "veritat" (que prova la seua absoluta incomprensió del caràcter de la producció capitalista), dedica tot el següent capítol, el VI: *Determinació recíproca de la producció pel consum, i de les despeses pels ingressos*. Aplica en forma mecànica a la societat capitalista la moral del camperol estalviador i pensa seriosament que amb això rectifica la doctrina de Smith. Al començament mateix de la seua obra, en parlar d'A. Smith en la introducció (llibre I, història de la doctrina econòmica), declara que "està completant" Smith amb la tesi que "el consum és l'única finalitat de l'acumulació" (I, 51). "El consum [diu] determina la reproducció" (I, 119-120). "La despesa nacional ha de regular la renda nacional" (I, 113). Al llarg de tota l'obra abunden les tesis d'aquesta mena. En relació directa amb això, hi ha altres dos trets característics de la doctrina de Sismondi: en primer lloc, no creu en el desenvolupament del capitalisme; no comprèn com aquest desenrotlla les forces productives en grau cada vegada major i nega la possibilitat d'aqueix desenrotllament, de la mateixa manera que els romàntics russos "ensenyen" que el capitalisme condueix a la dilapidació del treball, etc.

"S'equivoquen els qui insten a una producció il·limitada", diu (I, 121). L'excedent de la producció sobre la renda condueix a la superproducció (I, 106). L'increment de la riquesa només és avantatjós "quan és gradual, quan guarda proporció amb si mateix, quan cap de les seues parts es desenrotlla amb excessiva rapidesa" (I, 409). El bo de Sismondi pensa (el mateix que els nostres populistes) que un desenrotllament "desproporcionat" no és desenvolupament, que aqueixa falta de proporció no constitueix una llei de l'actual règim d'economia social i de la seua evolució, sinó un "error" del legislador, etc.; que es tracta, per part dels governs europeus, d'imitar artificiosament Anglaterra, que ha emprès un camí fals⁹. Nega, de manera absoluta, la tesi formulada pels clàssics, i que la teoria de Marx ha fet enterament seua, que el capitalisme desenrotlla les forces productives. És més: com és, en tot sentit, incapaç d'explicar el procés d'acumulació, arriba a pensar que tota acumulació només pot ser realitzada "a poc a poc". Aquest és el segon tret, ben característic, de les seues concepcions. Pel que fa a l'acumulació, la seua manera de raonar és, altrament, divertida.

Després de tot, mai es fa una altra cosa que transformar la totalitat de la producció d'un any per la totalitat de la producció de l'anterior" (I, 121). Açò és ja la negació completa de l'acumulació: resulta que l'increment de la riquesa social és impossible sota el capitalisme. Al lector rus no el sorprendrà molt aquesta tesi, ja que ja ha escoltat el mateix de boca del senyor V. V. i del senyor N.-on. No obstant això, Sismondi era, malgrat tot, deixeble de Smith. Nota que allò que sosté no té ja sentit, i vol rectificar.

"Si la producció creix de manera gradual (continua), el bescanvi de cada any només ha d'ocasionar una petita pèrdua anual [*une petite perte*], millorant alhora les condicions futures [*en même temps qu'elle bonifie la condition future*]. Si aqueixa pèrdua és lleu i està ben distribuïda, cadascun la

suportarà sense proferir queixes [...]. Però si hi ha una gran desproporció entre la nova producció i la de l'any anterior, els capitals pereixen [*sont entamés*], es produeixen patiments i la nació retrocedeix, en compte d'avançar" (I, 121). Seria difícil expressar amb més relleu i nitidesa la tesi fonamental del romanticisme i de la concepció petit burgesa sobre el capitalisme. Com més ràpidament augmenta l'acumulació, és a dir, l'excedent de la producció sobre el consum, molt millor, ensenyaven els clàssics; i si bé aquests no van saber orientar-se en el procés de la producció social del capital i alliberar-se de l'error d'A. Smith, segons el qual el producte social es compon de dues parts, van formular no obstant això la tesi absolutament correcta que la producció crea el seu propi mercat, determina el consum. I nosaltres sabem que la teoria de Marx ha pres dels clàssics aquesta concepció de l'acumulació, en reconèixer que com més ràpidament creix la riquesa, amb major plenitud es desenvolupen les forces productives del treball i la seua socialització, *molt millor esdevé la situació de l'obrer*, fins on això és possible dins del sistema donat d'economia social. Els romàntics sostenen precisament el contrari, xifren totes les seues esperances en el feble desenrotllament del capitalisme i clamen perquè aqueix desenrotllament siga *detingut*.

Proseguim. No en no comprendre que la producció mateixa crea el seu propi mercat, naix la teoria de la impossibilitat de realitzar el plus-vàlua. "de la reproducció naix la renda, però *la producció, per si sola, no és encara renda*: rep aquest nom [ce nom]! La diferència entre la producció, o siga, el producte, i la renda no seria, doncs, més que una qüestió de nom!, no apareix com a tal [*elle n'opere comme tel*], sinó després d'haver sigut realitzada, després que tot objecte produït ha trobat un consumidor que en tinga necessitat, o que satisfaga amb ell un desig" (*qui en avait le besoin ou le désir*) (I, 121). Així, de la identificació de la renda amb "la producció" (o siga amb tot allò que s'ha produït) emana la identificació de la realització amb el consum *personal*. En quant a què fa la realització de productes com ara el ferro, el carbó, les màquines, etc., i, en general, dels mitjans de producció, s'efectua per altres camins, Sismondi ho ha oblidat, encara que abans havia arribat als llindars mateixos d'aquest problema. En identificar la realització amb el consum *personal*, es desemboca, com és natural, en la teoria que els capitalistes no poden realitzar precisament *la plus-vàlua*, perquè, de les dues parts del producte social, el salari el realitzen els obrers mitjançant el seu consum. I Sismondi, en efecte, va arribar a aquesta deducció (desenrotllada després per Proudhon més en detall i repetida constantment pels nostres populistes). En la polèmica amb MacCulloch, Sismondi assenyala el fet que aquest últim (en exposar la doctrina de Ricardo) no explica la realització del guany. Deia MacCulloch que amb la divisió del treball social, una producció és mercat per a l'altra: els productors de cereals realitzen les seues mercaderies en el producte dels fabricants de vestits, i al revés¹⁰. "L'autor suposa [diu Sismondi] l'existència d'un treball sense guany [*un travail sans bénéfice*], una reproducció l'única finalitat de la qual és reposar el consum dels obrers" (II, 384; cursiva de Sismondi) [...] "sense deixar res per a la part del patró [...] nosaltres tractem d'establir en què es converteix l'excedent de la producció dels obrers sobre el seu consum" (*ibíd.*). Així, a l'obra d'aquest primer romàntic trobem una indicació, ja completament definida, que els capitalistes no poden realitzar *la plus-vàlua*. D'aquesta tesi, Sismondi extrau una altra conclusió (de nou la mateixa que els populistes): *les mateixes condicions de la realització fan necessari un mercat exterior per al capitalisme*. "Atès que el treball és una part important de la renda, no es pot disminuir la demanda del mateix sense empobrir la nació. I per això, l'avantatge que s'espera del descobriment de nous mètodes de producció, quasi sempre es refereix al *comerç amb l'estranger*" (I, 345). "La nació que té la iniciativa d'un descobriment, pot, durant un lapse prolongat, ampliar el seu mercat en proporció al nombre de braços alliberats per cada nou invent. Aqueixos braços els empra immediatament per a augmentar la quantitat de productes que el nou invent permet vendre a preu més baix. Però per fi s'aproxima una època en què tot el món civilitzat formarà un sol mercat i ja no hi haurà una nova nació on obtenir nous compradors. La demanda al mercat mundial serà llavors una magnitud invariable [*précise*] que es disputaran entre si les diverses nacions industrials. Si una d'elles col·loca major quantitat de productes, serà en detriment d'una altra. La venda total només pot ser augmentada per l'augment del benestar general, o alliberant al consum dels pobres mercaderies que abans només posseïen els rics" (II, 316). El lector pot comprovar que Sismondi és intèrpret, justament, de la doctrina que tan bé han assimilat els nostres romàntics, segons la qual el mercat exterior seria la *sortida de la dificultat* per a realitzar el producte en general i *la plus-vàlua* en particular.

Per a acabar, d'aquesta mateixa doctrina que identifica la renda nacional amb la producció nacional deriva la teoria de Sismondi sobre les crisis. Després de tot allò que s'ha exposat, a penes si tenim necessitat d'extractar els nombrosos passatges de la seua obra dedicats a aquest problema. De la seua doctrina que la producció ha de ser necessàriament proporcional a la renda va emanar per si

mateixa la concepció que la crisi és el resultat d'haver transgredit aqueixa correspondència, és el resultat d'una producció excessiva, que supera al consum. De la cita que hem portat sorgeix amb claredat que Sismondi considerava com a causa fonamental de les crisis aqueixa falta de correspondència entre la producció i el consum. Amb tot, destacava en el primer pla l'insuficient consum de les masses populars, dels obrers. A causa d'això, la seua teoria sobre la crisi (feta seua també per Rodbertus) és coneguda en la ciència econòmica com a model de les teories que atribueixen les crisis al subconsum (*Unterkonsumption*).

* * *

IV

EN QUÈ CONSISTEIX L'ERROR DE LES DOCTRINES D'A. SMITH I DE SISMONDI SOBRE LA RENDA NACIONAL?

En què consisteix, doncs, l'error fonamental de Sismondi, que l'ha conduït a totes aqueixes deduccions?

Ha pres íntegra d'Adam Smith la teoria de la renda nacional i de la divisió d'aquesta en dues parts (la dels obrers i la dels capitalistes). No sols no ha agregat res a les tesis d'aquest, sinó que, inclusivament, Ha fet un pas cap enrere en ometre la temptativa (infructuosa) d'A. Smith de demostrar teòricament aqueixa idea. Sismondi sembla no percebre la contradicció que existeix entre aqueixa teoria i la de la producció en general. En efecte, segons la teoria per la qual el valor es dedueix del treball, en el valor d'un producte entren tres parts components: la que compensa la matèria primera i els instruments de treball (capital constant); la que compensa el salari o la mantenció dels obrers (capital variable); i la "plus-vàlua" (*mieux value*, segons Sismondi). Tal és (pel que fa al seu valor) l'anàlisi que fa A. Smith d'un producte aïllat, i que Sismondi reproduïx. S'ha de preguntar hom: de quina manera el producte social, integrat per la suma de productes *aïllats*, pot estar compost únicament de les dues últimes parts? Què se n'ha fet de la primera part, el capital constant? Com ja hem vist, Sismondi no ha fet més que pegar voltes en torn del problema, en tant que A. Smith va donar resposta al mateix. Va afirmar que aqueixa part existeix de mode independent ni més menys que en el producte aïllat. Però si es pren en consideració tot el producte social, en el seu conjunt, es veurà que aqueixa part es descompon, al seu torn, en salari i plus-vàlua precisament per als capitalistes que produeixen aqueix capital constant.

En donar aquesta resposta, A. Smith no va explicar, no obstant això, per què en descompondre el valor del capital constant (de les màquines, per exemple) torna a fer a banda, una altra vegada, el capital constant, o siga, en el nostre cas, el ferro de què estan fetes les màquines, els instruments usats en elles, etc. Si el valor de cada producte inclou una part que compensa el capital constant (i així ho reconeixen tots els economistes), llavors la seua exclusió de qualsevulla de les branques de la producció social és completament arbitrària. "Quan A. Smith diu que els instruments de treball es descomponen en salari i guany, s'oblida d'agregar-hi [diu l'autor d'*El capital*]: i en capital constant, que ha servit per a la seua producció. Smith senzillament ens remet de Ponç a Pilat, d'un producte a un altre, i d'aquest a un tercer", sense adonar-se que malgrat això el problema no varia en absolut. Aquesta resposta d'A. Smith (acceptada per tota l'economia política anterior a Marx) no és més que un simple afany d'eludir el problema, d'esquivar la dificultat. I en aquest punt rau realment la dificultat. Rau en què els conceptes capital i renda no poden ser transferits en forma directa del producte individual al producte social. Els economistes ho reconeixen en dir que, des del punt de vista social, "el capital per a un esdevé renda per a un altre" (veure més amunt, Sismondi). Però aquesta frase no fa més que *formular* la dificultat, sense resoldre-la.

La solució està que quan aquest problema s'enfoca des del punt de vista social, ja no es pot parlar de productes en general, sense tenir en compte la seua forma material. Es tracta, en efecte, de la renda social, o siga, del producte destinat al consum. Però no qualsevol producte pot ser utilitzat per al *consum personal*: les màquines, el carbó, el ferro, etc., no són consumits per persones sinó en el procés productiu. Des del punt de vista d'un empresari individual, tal distinció era supèrflua: quan dèiem que els obrers consumiran el capital variable, teníem en compte que canviarien en el mercat els articles de consum pels diners que els capitalistes havien obtingut per les màquines fabricades pels obrers i amb què els van pagar. Aquí, el bescanvi de màquines per cereal no ens interessa. Però

des del punt de vista social, tal bescanvi ja no pot ser *sobreentès*: no es pot dir que tota la classe dels capitalistes, que produeix les màquines, el ferro, etc., les ven i d'aquesta manera les realitza. La qüestió resideix, precisament, en saber *com* s'opera aqueixa realització, és a dir, la recuperació de cadascuna de les parts del producte social. Per això, en tot raonament sobre el capital social i la renda (o, el que és el mateix, de la realització del producte en la societat capitalista) s'ha de començar per distingir aqueixos dos aspectes totalment diferents del producte social: *els mitjans de producció i els articles de consum*. Els primers poden ser consumits només en el procés productiu i els segons només personalment. Els primers només poden servir de capital; els segons hauran de convertir-se en renda, és a dir, ser destruïts pel consum dels obrers i dels capitalistes. Els primers queden íntegrament en poder dels capitalistes; els segons es distribueixen entre els obrers i els capitalistes.

Una vegada establida aquesta divisió i corregit l'error d'Adam Smith, el qual havia exclòs del producte social la seua part constant (és a dir, la part que reposa el capital constant), s'aclareix el problema de la realització del producte en la societat capitalista. És evident que no es pot parlar d'una realització dels salaris pel consum dels obrers, i d'una realització de la plus-vàlua pel consum dels capitalistes, *i conformar-s'hi*¹¹. Els obrers poden consumir el salari, i els capitalistes la plus-vàlua, només quan el producte consisteix en articles de consum, és a dir, només en un dels sectors de la producció social. Però no poden "consumir" un producte consistent en mitjans de producció: *han de canviar-lo per articles de consum*. Ara bé, per quina part (en valor) dels articles de consum poden canviar el seu producte? És evident que només per la *part constant* (el capital constant), ja que les altres dos constitueixen el fons de consum dels obrers i dels capitalistes que produeixen els articles de consum. Aquest canvi, en realitzar la plus-vàlua i els salaris en les indústries que produeixen els mitjans de producció, realitza amb això mateix el capital constant en les indústries que produeixen articles de consum. En efecte: per al capitalista productor (diguem) de sucre, la part del producte que ha de reposar el capital constant (o siga, la matèria primera, materials auxiliars, la maquinària, els edificis, etc.) existeix en forma de sucre. Per a realitzar aquesta part cal obtenir, en compte d'aquest article de consum, els corresponents *mitjans de producció*. En conseqüència, la realització d'aquesta part s'efectuarà mitjançant el canvi d'*articles de consum* per productes que serveixen de *mitjans de producció*. Queda ara sense explicar la realització d'una sola part del producte social, és a dir, la del capital constant en el sector que proveeix els mitjans de producció. Parcialment, ella es realitza pel fet que una part del producte, en la seua forma natural, entra de nou en la producció (per exemple, una part del carbó extret per una empresa hullera s'inverteix, al seu torn, en l'extracció de carbó; el cereal collit per grangers és utilitzat de nou per a la sembra, etc.); i parcialment, mitjançant l'intercanvi entre diferents capitalistes d'aquest mateix sector: per exemple, per a produir ferro cal carbó de pedra i per a la producció de carbó de pedra és necessari ferro. Els capitalistes que produeixen l'un o l'altre, realitzen, en intercanviar-los, la part d'aqueixos productes destinada a la reposició del seu capital constant.

Aquesta anàlisi (que acabem d'exposar (repetim) de la forma més succinta, per les raons assenyalades més amunt) és la que ha resolt la dificultat de la qual tenien consciència tots els economistes i que formulaven amb la frase següent: "allò que és capital per a uns és renda per a altres". Ens ha mostrat, a més, com d'erroni és reduir la producció social únicament al consum personal.

Podem ara passar a l'anàlisi de les conclusions que Sismondi (i altres romàntics) va extraure de la seua errònia teoria. Però abans citarem el judici que sobre Sismondi va emetre l'autor de l'anàlisi citada, després d'haver fet l'estudi més minuciós i complet de la teoria d'A. Smith, a qual res de nou va agregar Sismondi, i en canvi va passar per alt la temptativa de Smith, de justificar la seua contradicció.

"Sismondi, que s'ocupa especialment de la relació entre capital i renda, i que, en realitat, fa de la seua concepció especial d'aquesta relació la *differentia specifica* dels seus *Nouveaux principes*, no escriu ni *una sola* [cursiva de l'autor] paraula científica sobre açò, no contribueix en un àpex a l'esclariment del problema" (*Das Kapital*, II, S. 385, 1.ª Auflage).

V

L'ACUMULACIÓ EN LA SOCIETAT CAPITALISTA

La primera conclusió errònia d'aquesta errònia teoria es refereix a l'acumulació. Sismondi no va comprendre l'acumulació capitalista, i en l'acalorada polèmica que sobre aquesta qüestió va entaular amb Ricardo, va resultar que en essència la veritat estava de part d'aquest últim. Ricardo afirmava que la producció crea el seu propi mercat, mentre que Sismondi ho negava, i sobre aquesta negació va basar la seua teoria de les crisis. És cert que tampoc Ricardo va saber corregir el ja esmentat error fonamental de Smith, raó per la qual no va saber resoldre el problema de la relació entre capital social i renda, ni el de la realització del producte (ni tan sols es va plantejar aquests problemes); però, per instint, va caracteritzar l'essència mateixa del mode burgès de producció en assenyalar el fet, completament innegable, que l'acumulació és l'excedent de la producció sobre la renda. Des del punt de vista de l'anàlisi moderna, tenia la millor posició. La producció crea, en efecte, el seu propi mercat: per a produir són necessaris els mitjans de producció, i aquests constitueixen una branca especial de la producció social, que ocupa una determinada part dels obrers, que subministra un producte particular realitzat en part dins d'aqueixa mateixa branca, i en part mitjançant el canvi amb l'altra, la que produeix articles de consum. L'acumulació és, efectivament, un excedent de la producció sobre la renda (els articles de consum). Per a ampliar la producció "(acumular", en el sentit absolut del terme), s'imposa, primer, produir mitjans de producció¹², i per a això cal ampliar la secció de la producció social que proveeix aqueixos mitjans de producció; és necessari *atraure cap aqueixa secció obrers que ja són adquirents dels articles de consum*. Per tant, el "consum" es desenrotlla *immediatament després* de l'"acumulació" o *immediatament després* de la "producció", i per molt estrany que sembla, no pot succeir d'una altra manera en la societat capitalista. En conseqüència, no sols no és obligatori que el desenrotllament d'aquestes dues branques de la producció capitalista siga uniforme, sinó que, al contrari, la seua desigualtat és inevitable. Se sap que la llei de desenvolupament del capital consisteix en el fet que el capital constant creix amb més rapidesa que el variable, o siga, que una part sempre creixent dels capitals novament formats es destina a la branca de l'economia social que proveeix els mitjans de producció. En conseqüència, aquesta última branca creix necessàriament amb major rapidesa que la que produeix els articles de consum; val dir, que succeeix allò que Sismondi declarava "impossible", "perillós", etc. Per tant, els productes de consum personal, van ocupant, dins del conjunt de la producció capitalista, un lloc cada vegada menor. I això correspon per complet a la "missió" històrica del capitalisme i a la seua estructura social específica: la primera consisteix en desenvolupar les forces productives de la societat (producció per a la producció); la segona n'exclou la utilització per la massa de la població.

Estem ara en condicions d'apreciar justament el punt de vista de Sismondi sobre l'acumulació. Les seues afirmacions en el sentit que l'acumulació *accelerada* ocasiona calamitats, són totalment errònies i provenen només de la seua incomprensió de l'acumulació, igualment que les seues múltiples declaracions i reclams que la producció no ha d'excedir al consum per quant aquest és qui la determina. En la realitat succeeix tot al contrari; i Sismondi no fa una altra cosa que girar l'esquena a la realitat en la seua forma particular, històricament determinada, en substituir l'anàlisi per la moral petit burgesa. Sobretot, són molt divertides les seues temptatives de cobrir aqueixa moral amb una fórmula "científica". "Els senyors Say i Ricardo [diu en el pròleg a la 2ª edició de *Nouveaux principes*] han arribat a considerar que el consum [...] no té altres límits que els de la producció, quan en realitat es troba limitat per la renda [...]. Haurien hagut de prevenir els productors que han de fer els seus càlculs només sobre la base dels consumidors que posseeixen renda" (I, XIII)¹³. Avui semblant ingenuïtat només provoca somriures. ¿Però, que potser els escrits dels nostres romàntics actuals, per l'estil dels senyors V. V. i N.-on, no es troben infestats d'asseveracions anàlogues? "Que els empresaris dels establiments bancaris pensen bé"... ¿tindran mercat per a les mercaderies? (II, 101-102). "Quan el creixement de la riquesa és pres com a objectiu de la societat, s'arriba sempre a sacrificar el fi als mitjans" (II, 140). "Si en compte d'esperar l'impuls de la demanda de treball [és a dir, l'impuls que ha de donar a la producció la demanda de productes per part d'obriers, pensem que aqueix impuls pot donar-lo la producció precedent, farem (poc més poc menys) el mateix que faríem amb un rellotge si en compte de girar cap arrere la roda de la cadeneta [*la roue qui porte la chainette*] ho férem amb l'altra roda: trençaríem llavors tota la màquina i la detindríem" (II, 454). Açò ho diu Sismondi. Escoltem ara el senyor Nikolai-on. "Hem perdut de vista els factors a causa dels quals es produeix aquest desenrotllament [és a dir, el del capitalisme]; hem oblidat també la finalitat d'una producció, qualsevol que ella siga... un pèrdua funesta..." (N.-on, *Ressenya de la nostra economia social posterior a la reforma*, 298). Ambdós autors parlen del capitalisme, dels països capitalistes;

ambdós evidencien una completa incomprensió de la naturalesa de l'acumulació capitalista. Però es podria pensar que l'últim escriu setanta anys després del primer?

Un exemple donat per Sismondi en el capítol VIII: "Els resultats de la lluita per l'abaratiment de la producció" (llibre IV: *Sobre la riquesa comercial*), mostra clarament com la incomprensió de l'acumulació capitalista està vinculada a l'error de reduir tota la producció a la d'articles de consum.

Suposem (diu Sismondi) que el propietari d'una manufactura disposa d'un capital circulant de 100.000 francs, que li reporta 15.000, dels quals 6.000 constitueixen els interessos sobre el capital i són lliurats al capitalista, i els 9.000 restants el benefici del fabricant propietari de l'empresa. Suposem que aquest utilitza el treball de 100 obrers, els salaris dels quals costen 30.000 francs. Suposem que després es produeix un augment del capital, una ampliació de la producció ("acumulació"). En compte d'un capital de 100.000 francs, tindrem capital fix, 200.000 francs, i capital circulant, 200.000, o siga 400.000 francs en total; el guany i els interessos 32.000+16.000 francs, perquè la taxa d'interès va abaixar del 6 al 4 per cent. El nombre d'obers va augmentar al doble, mentre el salari va disminuir de 300 a 200 francs, en conseqüència, el total és de 40.000 francs. D'aquesta manera resulta que la producció s'ha quadruplicat¹⁴. I Sismondi fa el càlcul dels resultats: la "renda" o el "consum" eren al començament de 45.000 francs (30.000 de salaris + 6.000 d'interès, més 9.000 de guany), en tant que ara ja són 88.000 (40.000 de salaris + 16.000 d'interès + 32.000 de guany). "La producció s'ha quadruplicat [diu], però el consum ni tan sols ha arribat al doble. *En el càlcul no s'ha d'incloure el consum dels obrers que van fabricar les màquines. Ja està cobert pels 200.000 francs invertits en això; ja forma part dels càlculs d'una altra manufactura on es presenten els mateixos fets*" (I, 405-406).

Els seus càlculs demostren que la renda disminueix a mesura que creix la producció. Aquest és un fet indiscutible. Però Sismondi no adverteix que amb el seu exemple refuta tota la seua teoria de la realització del producte en la societat capitalista. És curiosa la seua observació que el consum dels obrers que van fabricar les màquines "no s'ha d'incloure en el càlcul". I per què? Perquè en primer lloc, ja està *cobert* pels 200.000 francs, val a dir, que el capital està transferit al sector que produeix els *mitjans de producció*: Sismondi no se n'adona. Vol dir que "el mercat intern", de la "reducció" del qual havia parlat no es limita als articles de consum, sinó que comprèn també els *mitjans de producció*. Ara bé, aquests constitueixen un producte especial, que no és "realitzat" pel consum personal; i en conseqüència, com més ràpida és l'acumulació, més intens és el desenrotllament de la branca de la producció capitalista que proveeix de productes, no per al *consum personal*, sinó per al consum productiu. En segon lloc (respon Sismondi), perquè es tracta dels obrers d'una altra manufactura, on els fets resultaran els mateixos (*ou els mêmes faits pourront se représenter*). Com es pot veure, es tracta del mateix procediment de Smith, de remetre el lector de "Ponç a Pilat". Però és el cas que aqueixa "una altra manufactura" empra també un *capital constant* i que la seua producció també proporciona un mercat per al sector de la producció capitalista que produeix mitjans de producció! Per més que traslladem les coses d'un capitalista a un altre, i d'aquest a un tercer, el sector esmentat no desapareixerà, i el "mercat interior" no es veurà limitat només als articles de consum. I per això, quan Sismondi diu que "aqueix càlcul refuta [...] un dels axiomes sobre el qual s'ha insistit més en l'economia política, a saber: que una major llibertat de competència determina una marxa més avantatjosa de la indústria" (I, 407), no adverteix que "aqueix càlcul" el contradia també a ell mateix. És indiscutible que la introducció de les màquines, en desallotjar els obrers, empitjora la seua situació; i també és indiscutible el mèrit de Sismondi, d'haver sigut un dels primers en assenyalar-ho. Però això no impedeix en absolut que la seua teoria de l'acumulació i del mercat intern siga un cras error. El seu propi càlcul prova precisament el fenomen que Sismondi, a més de negar-lo, el transformava en argument contra el capitalisme, quan afirmava que l'acumulació i la producció han de correspondre al consum, perquè en cas contrari hi haurà crisi. El seu càlcul mostra que l'acumulació i la producció *s'avancen* al consum, i que no pot ser d'una altra manera, ja que l'acumulació s'efectua en les qüestions fonamentals sobre els mitjans de producció, els quals no entren en el "consum". Allò que davant Sismondi apareixia com un simple error, com una contradicció en la doctrina de Ricardo (que l'acumulació és un excedent de la producció sobre la renda), és un fet que correspon completament a la realitat i expressa una contradicció pròpia del capitalisme. Aqueix excedent és necessari en tota acumulació que obri un nou mercat *per als mitjans de producció, sense el corresponent augment del mercat per als articles de consum, i fins i tot en el cas d'una reducció d'aquest*¹⁵. És més, en fer a una banda la teoria sobre els avantatges de la lliure competència, Sismondi no adverteix que, junt amb el seu buit optimisme, tira també per la borda una veritat indubtable, com és la que la lliure *competència desenrotlla les forces productives de la*

societat, tal com es desprèn una vegada més, amb claredat, dels seus propis càlculs. (Açò, en veritat, no és més que una altra expressió del fet que en la indústria es crea un sector especial, que produeix mitjans de producció i que el desenvolupament d'aquest és particularment ràpid.) Aquest desenvolupament de les forces productives de la societat, sense el corresponent desenvolupament del consum, és, per descomptat, una contradicció, però una contradicció que té lloc en la realitat, que emana de l'essència mateixa del capitalisme, i de la qual no és possible desentendre's mitjançant frases sensibleres.

I açò és precisament el que fan els romàntics. Perquè el lector no sospite que acusem en forma gratuïta els economistes actuals pels errors d'un autor tan "antiquat" com Sismondi, citarem, com a petita mostra, un passatge d'un escriptor "modern", el senyor N.-on. En la pàgina 242 de les seues *Ressenyes*, discorre sobre el desenvolupament del capitalisme en la branca de la indústria molinera russa. En referir-se a l'aparició dels grans molins moguts a vapor, amb instruments de producció perfeccionats (a partir de 1870 es van invertir en la reestructuració dels molins prop de 100 milions de rubles), i a l'augment de la productivitat del treball, que es va elevar en més del doble, l'autor caracteritza de la següent manera el fenomen que estem descrivint: "L'activitat dels molins no es va desenvolupar; només es va concentrar en grans empreses"; després fa extensiva aquesta caracterització a totes les branques de la indústria (p. 243) i en trau la conclusió que "en tots els casos sense excepció, una gran massa de treballadors queda desocupada i sense possibilitat de trobar ocupació" (p. 243), i que "la producció capitalista s'ha desenvolupat a costa del consum popular" (241). Preguntem al lector: difereix aquest raonament, encara que tan sols fos en alguna cosa, del de Sismondi, que hem citat abans? Aquest escriptor "modern" comprova dos fets (els mateixos que hem vist també en l'exemple de Sismondi), i es desembrassa, ell també, d'ambdós mitjançant una frase sensiblera. En primer lloc, el seu exemple mostra que el desenvolupament del capitalisme s'opera precisament sobre la base dels mitjans de producció. És a dir, que el capitalisme desenvolupa les forces productives de la societat. I en segon lloc, el seu exemple mostra que aqueix desenvolupament segueix precisament el camí específic de les contradiccions que és inherent al capitalisme: la producció es desenvolupa (inversió de 100 milions de rubles, o siga, mercat intern per als productes realitzats pel consum no personal), sense un desenvolupament corresponent del consum (l'alimentació popular empitjora), val a dir, que es produeix la producció per la producció mateixa. I el senyor N.-on pensa, amb la ingenuïtat del vell Sismondi, que aqueixa contradicció desapareixerà amb només presentar-la com una contradicció de la doctrina, com "un error funest": "hem oblidat la finalitat de la producció!!" ¿Desitja hom quelcom més característic que aquesta frase: "no es va desenvolupar; només es va concentrar"? Sens dubte, el senyor N.-on coneix un capitalisme el desenvolupament del qual *podria fer-se per una via que no fos la concentració*. Quina llàstima que no ens haja fet conèixer aqueix capitalisme "original", desconegut per a tota l'economia política anterior a ell!

* * *

VI

EL MERCAT EXTERIOR COM A "SORTIDA A LA DIFICULTAT" DE REALITZAR LA PLUS-VÀLUA

El següent error de Sismondi, que deriva de l'equivocada teoria sobre la renda social i el producte en la societat capitalista, és la teoria de la impossibilitat de realitzar el producte en general, i la plus-vàlua en particular, i, en conseqüència, la necessitat d'un mercat exterior. En allò que fa a la realització del producte en general, l'anàlisi feta més amunt demostra que aqueixa "impossibilitat" prové de l'error d'eliminar el capital constant i els mitjans de producció. Suprimint aquest error, desapareix també tal "impossibilitat". I el mateix, doncs, ha de dir-se en particular de la plus-vàlua: aqueixa anàlisi explica també la seua realització. No existeix en absolut cap motiu racional per a desglossar, des del punt de vista de la seua realització, la plus-vàlua del producte global. L'afirmació en contra de Sismondi (i dels nostres populistes) és el resultat de la seua incomprensió de les lleis fonamentals de la realització en general, la seua incapacitat de distingir tres (i no dos) parts del producte, respecte al valor, i les dues classes de productes respecte a la seua forma material (mitjans de producció i articles de consum). La tesi que els capitalistes no poden consumir la plus-vàlua és només una repetició vulgaritzada del dubte d'Adam Smith sobre la realització en general. Només *una part* de la plus-vàlua es compon d'articles de consum; l'altra està composta de mitjans de producció (per exemple, la plus-vàlua de l'industrial metal·lúrgic). "El consum" d'*aquesta última plus-*

vàlua s'efectua en ser *invertida en la producció*; i quant als capitalistes que fabriquen productes en forma de mitjans de producció, no consumixen la plus-vàlua, sinó el *capital constant* que han obtingut d'altres capitalistes mitjançant el canvi. Per això quan els populistes divaguen sobre la impossibilitat de realitzar la plus-vàlua, han de negar també, per lògica, la possibilitat de realitzar el *capital constant*, amb el que retornen amb tota felicitat a Adam... Es comprèn que tal retorn al "pare de l'economia política" representaria un gegantí progrés per a escriptors com aquests, que ens serveixen vells errors sota l'aspecte de veritats a les quals "han arribat per la seua pròpia intel·ligència"...

I el mercat exterior? Neguem potser la necessitat del mercat exterior per al capitalisme? Per cert que no. Encara que el problema del mercat exterior *no té absolutament res a veure amb el problema de la realització*, i la temptativa d'unir-los en un tot íntegre només caracteritza els anhels romàntics d'"endarrerir" el capitalisme i la falta de lògica que pateixen els romàntics. La teoria que ha aclarit el problema de la realització ho ha provat amb tota precisió. El romàntic diu: els capitalistes no poden consumir la plus-vàlua; en conseqüència, han de donar-li sortida en l'estranger. I ací pot hom fer la pregunta: potser els capitalistes lliuren gratuïtament els seus productes a l'estranger; o els llancen al mar? Els venen, és a dir, obtenen un equivalent; exporten els seus productes, i n'importen altres a canvi dels mateixos. Quan parlem de la realització del producte social eliminem ja, per aqueix sol fet, la circulació monetària, i pressuposem només l'intercanvi d'uns productes per altres, perquè el problema de la realització resideix precisament en analitzar la *reposició* de totes les parts del producte social, tant en allò que concerneix el valor com la forma material. Per tant, començar parlant de la realització per a acabar dient que el "producte serà venut per diners", és tan ridícul com si a la pregunta sobre la realització del capital constant en articles de consum se li donés com a resposta: "ja es vendran". Es tracta simplement d'una grollera falta de lògica: en compte de considerar el problema de la realització de tot el producte social, s'ubiquen en el punt de vista d'un empresari aïllat a qui no li interessa una altra cosa que "la venda a l'estranger". Confondre el comerç exterior, l'exportació, amb el problema de la realització, significa eludir el problema portant-lo a un terreny més ampli, però *sense aclarir-lo gens ni mica*¹⁶. El problema de la realització no avançarà un àpex, si en compte del mercat d'un sol país prenem el d'un conjunt de països. Quan els populistes asseguruen que el mercat exterior és "una sortida a la dificultat"¹⁷ que el capitalisme es procura per a realitzar el producte, només tracten de cobrir amb aquesta frase la trista circumstància que, per a ells, "el mercat exterior" és la "sortida a la dificultat" en què han caigut per la seua incomprensió de la teoria... Però açò no és tot. La teoria que lliga el mercat exterior al problema de la realització del producte global de la societat, no sols evidencia que no es comprèn què és aquesta realització, sinó que, a més a més, conté *una concepció extremadament superficial de les contradiccions inherents a aqueixa realització*. "Els obrers consumiran el salari, però els capitalistes no poden consumir la plus-vàlua." Reflexione hom un poc sobre aquesta "teoria" des del punt de vista del mercat exterior. Perquè sabem que "els obrers consumiran el salari"? ¿Què és allò que ens pot fer creure que els productes destinats per endavant, per tota la classe capitalista de determinat país, al consum de tots els obrers d'aqueix país, seran realment *iguals en valor al seu salari* i el compensaran; i que per tant per aqueixos productes no hi haurà necessitat d'un mercat exterior? No existeix, decididament, cap fonament per a pensar així, i en efecte, no és així en la realitat. No sols els productes (o parts dels mateixos) que reposen la plus-vàlua, sinó també els que reposen el capital variable; no sols els productes que reposen el capital variable, sinó també els que reposen el capital constant (del que s'obliden els nostres "economistes" sense fer memòria de la seua afinitat... amb Adam); no sols els productes que existeixen en forma d'articles de consum, sinó també els que existeixen en forma de mitjans de producció; tots, per igual, es realitzen sempre enmig de "dificultats", enmig de fluctuacions constants, que es fan cada vegada més intenses, a mesura que es desenrotlla el capitalisme enmig d'una competència furiosa que *obliga* cada empresari a tendir a una il·limitada ampliació de la seua producció, a sortir dels marcs del propi Estat, a anar a la cerca de nous mercats en països que encara no han sigut atrets a l'òrbita de la circulació capitalista de mercaderies. I així arribem al problema de per què és necessari el mercat exterior per a un país capitalista. De cap manera pel fet que el producte no puga ser realitzat, en general, dins del règim capitalista. Açò és un absurd. El mercat exterior és necessari perquè la producció capitalista *implica* la tendència a una ampliació *il·limitada*, contràriament a tots els antics modes de producció, tancats dins dels límits de la comunitat, la propietat patriarcal, la tribu, el districte territorial o l'Estat. Mentre que en tots els antics règims econòmics la producció es renovava cada vegada de la mateixa manera i en les mateixes proporcions en què es desenrotllava anteriorment, aquesta renovació és *impossible* en el règim capitalista i l'ampliació és *il·limitada*, l'etern avanç es converteix en la llei de la producció¹⁸.

Així, una manera diferent de comprendre la realització (o amb més exactitud, la seua comprensió d'una banda i la seua incomprensió completa per l'altra, per la dels romàntics) condueix a dues concepcions diametralment oposades sobre la significació del mercat exterior. Per a uns (els romàntics), el mercat exterior és l'índex de la "dificultat" que posa el capitalisme al desenrotllament social. Per a altres, en canvi, el mercat exterior demostra com el capitalisme *elimina* les dificultats que la història ha creat al desenvolupament social en la forma d'obstacles: comunals, tribals, territorials, nacionals.

Com es veu, la diferència només consisteix en el "punt de vista"... Sí, "només"! La diferència entre els jutges romàntics del capitalisme i els altres consisteix al capdavant, "només" en el "punt de vista"; "només" que uns tenen els ulls posats en el passat i altres en el futur; uns opinen des del punt de vista del règim que el capitalisme destrueix, i altres des del punt de vista del règim que el capitalisme està creant¹⁹.

La concepció errònia dels romàntics sobre el mercat exterior sol anar associada a referències sobre les "particularitats" de la situació internacional del capitalisme d'un país determinat, sobre la impossibilitat de trobar mercats, etc.; la finalitat d'aquestes argumentacions és "convèncer" els capitalistes que "desistisquen" de la recerca de mercats exteriors. Per descomptat, "referències" no és l'expressió exacta, perquè els romàntics no ens ofereixen cap anàlisi real del comerç exterior d'un país, dels seus progressos en matèria de nous mercats, de la seua colonització, etc. No els interessa en absolut l'estudi i esclariment del procés real; l'única cosa que els interessa és *la moral que condemne aqueix procés*. Perquè el lector pugua convèncer-se'n de la completa identitat que existeix entre aqueixa moral dels actuals romàntics russos i la del romàntic francès, citarem alguns exemples dels raonaments d'aquest últim. Ja hem vist com Sismondi pertorbava els capitalistes amb l'amenaça que no trobarien mercat. Però no s'hi limitava. Afirmava, a més, que "el mercat mundial ja estava prou abastit" (II, 328), amb el que volia demostrar la impossibilitat de seguir pel camí del capitalisme i la necessitat d'escollir-ne un altre..., Assegurava als empresaris anglesos que el capitalisme no estava en condicions de donar ocupació a tots els obrers que quedaven aturats al camp a causa del sistema d'economia basat en granges (I, 255-256). "Aquells en nom dels quals són sacrificats els agricultors, podran sortir-ne beneficiats en quelcom? Perquè és sabut que els agricultors són els més immediats i segurs consumidors de les manufactures angleses. En cessar el seu consum, la indústria patiria un colp més funest que el tancament d'un dels més grans mercats exteriors" (I, 256). I assegurava als grangers anglesos que no els seria possible fer front a la competència del camperol pobre de Polònia, a qui el blat no li costa quasi res (II, 257), que els amenaçava una competència, més terrible fins i tot, per part del cereal rus provinent dels ports del mar Negre. "Els nord-americans (exclamava Sismondi) han seguit aquest nou principi: produir sense calcular el mercat [*produire sans calculer le marché*], i produir cada vegada més", de tal manera que "el tret característic del comerç dels Estats Units, d'un extrem a l'altre del país, és la superabundància de mercaderies de tot gènere en relació amb les necessitats del consum [...], i aquesta superabundància de capitals comercials, que no es poden canviar per renda, porta com a conseqüència les fallides incessants" (I, 455-456). Ah, què diria el bo de Sismondi, si veiés l'Amèrica del Nord actual, aqueixa Amèrica del Nord que s'ha desenrotllat de mode tan colossal gràcies a aquell mateix "mercat intern" que, segons la teoria dels romàntics, s'havia d'haver "reduït"!

* * *

VII

LES CRISIS

La tercera conclusió errònia de Sismondi extreta de la teoria inexacta d'Adam Smith, que fa seua, és la seua teoria de les crisis. La concepció de Sismondi, per a qui l'acumulació (el desenvolupament de la producció en general) és determinada pel consum; i la seua explicació equivocada de la realització del producte global de la societat (reduït a la participació dels obrers i dels capitalistes en la renda), porten de manera natural i inevitable a la teoria que les crisis s'expliquen per la desproporció entre producció i consum. I a aquesta teoria s'até Sismondi completament. També Rodbertus la va fer seua donant-li una formulació lleugerament modificada; explicava les crisis pel fet que la participació dels obrers en el producte disminueix amb el creixement de la producció; i de la mateixa manera errònia que ho feia Adam Smith dividia el producte global de la societat en salari i "renda" (d'acord amb la

seua terminologia, “renda” és plus-vàlua. és a dir, el benefici i la renda del sòl en conjunt) L’anàlisi científica de l’acumulació en la societat capitalista²⁰ i de la realització del producte va minar tots els fonaments d’aquesta teoria, i va mostrar alhora que, precisament durant els períodes que precedeixen les crisis, el consum dels obrers augmenta, que el subconsum (amb el qual es pretén explicar les crisis) va existir en els règims econòmics més diversos, mentre que les crisis constitueixen el tret distintiu d’un sol règim: el capitalista. Aquesta teoria explica les crisis mitjançant una altra contradicció, a saber: la que existeix entre el caràcter social de la producció (socialitzada pel capitalisme) i el caràcter privat, individual, de l’apropiació. Encara que podria semblar que la profunda diferència entre aquestes teories és clara per si mateixa, hem de detenir-nos-hi un poc més en detall, perquè precisament els partidaris russos de Sismondi tracten d’esborrar-la i confondre les coses. Expliquen les dues teories de les crisis a què ens referim de manera completament distinta. La primera les explica per la contradicció entre la producció i el consum de la classe obrera; la segona, per la contradicció entre el caràcter social de la producció i el caràcter privat de l’apropiació. En conseqüència, la primera veu l’arrel del fenomen *fora* de la producció (d’aquí els atacs generals de Sismondi, per exemple, contra els clàssics, als qui acusa de fer cas omís del consum i ocupar-se només de la producció); la segona la veu precisament en les condicions de la producció. Dit de forma més breu: la primera explica les crisis pel subconsum (*Unterkonsumption*); la segona, per l’anarquia en la producció. Així, encara que les dues tracten d’explicar les crisis per una *contradicció* en el mateix règim econòmic, divergeixen per complet en assenyalar el caràcter de la mateixa. Però cal preguntar: la segona teoria nega l’existència d’una contradicció entre la producció i el consum, nega el subconsum? És evident que no. Reconeix plenament aquest fet, però el posa al seu lloc i el considera com un fet secundari que concerneix un sector de la producció capitalista. Ensenya que aqueix fet no pot explicar les crisis, ja que aquestes són provocades per una contradicció més profunda i fonamental de l’actual sistema econòmic: la que existeix entre el caràcter social de la producció i el caràcter privat de l’apropiació. ¿Què dir, llavors, d’aquells que en professar en els fons la primera teoria, sostenen per a defensar-se que els representants de la segona comproven l’existència d’una contradicció entre la producció i el consum? Resulta evident que aqueixes persones *no han reflexionat* sobre allò que diferencia en essència aqueixes dues teories, i no han comprés degudament la segona. A aqueixa categoria de persones pertany, per exemple, el senyor N.-on (sense parlar ja del senyor V. V.). En la nostra literatura, el senyor Tugan-Baranovski ja ha reconegut en ells a deixebles de Sismondi (*Les crisis industrials*, p. 477, i ha fet aquesta estranya excepció en referir-se al senyor N.-on: “segons sembla”). No obstant això, el senyor N.-on, en tractar de la “reducció del mercat interior” i la “disminució de la capacitat de consum del poble” (punts centrals de la seua concepció), es remet als representants de la segona teoria, que *comproven* l’existència de la contradicció entre la producció i el consum, o siga, l’existència del subconsum. Es comprèn que aquestes referències només serveixen per a mostrar la capacitat característica d’aquest autor, de portar a col·lació cites fora de lloc, i res més. Per exemple, tots els lectors que coneixen les seues *Ressenyes* recordaran segurament aquesta “cita”: “Els obrers, com a compradors de mercaderies, tenen importància per al mercat, però considerats com a venedors de la seua pròpia mercaderia [la força de treball], la societat capitalista té la tendència a reduir el seu preu al mínim” (*Ressenyes*, p. 178); recordaran també que el senyor N.-on vol així mateix deduir-hi la “reducció del mercat intern” (íd., ps. 203 i següents.), i les crisis (ps. 298 i següents.). Però en citar aqueix passatge (que res prova, com ja ho expliquem), el nostre autor, a més, *omet el final* de la nota de la qual va extraure la cita. Aqueixa nota es refereix a una *observació introduïda en el manuscrit* de la secció II del tom II d’*El capital*. Se l’havia introduït “a fi de desenrotllar en el futur”, i l’editor del manuscrit la va col·locar en les notes. En aqueixa nota, després de les paraules esmentades, s’hi diu: “No obstant això, l’estudi d’açò correspon a la secció següent”²¹, o siga, a la tercera. I quina secció és aqueixa? Puh precisament la que conté la crítica de la teoria d’A. Smith sobre les dues parts del producte global de la societat (junt amb l’opinió dalt citada sobre Sismondi), i l’anàlisi “de la reproducció i circulació del capital global de la societat”, és a dir, de la realització del producte. Així, en suport de les seues concepcions, que no són més que una repetició de les de Sismondi, el nostre autor cita la nota que es refereix “només a la secció” en què es refuta Sismondi: “només a la secció” en què es mostra que els capitalistes *poden* realitzar la plus-vàlua, i que inclou el comerç exterior a l’anàlisi de la realització, és un absurd...

Una altra temptativa d’esborrar la diferència entre les dues teories i defensar els vells trastos romàntics mitjançant referències a les doctrines modernes, és la continguda en l’article d’Efrussi. En referir-se a la teoria de les crisis de Sismondi, aquell assenyalava la seua falsedat (*Rússkoie Bogatstvo*, núm. 7, p. 162). Les seues indicacions són en extrem vagues i contradictòries. Per un costat repeteix els arguments de la teoria contrària, i diu que la demanda nacional no es redueix als articles de

consum immediat. Per l'altre afirma que l'explicació de les crisis donades per Sismondi "només posa de manifest una de les moltes circumstàncies que dificulten la distribució de la producció nacional d'acord amb la demanda de la població i el seu poder adquisitiu". En conseqüència, s'invita el lector a creure que és "en la distribució" on cal cercar l'explicació de les crisis i que l'error de Sismondi consisteix només en no haver assenyalat totes les causes que dificulten aqueixa distribució! Però açò no és el principal... "Sismordi [diu Efrussi] no es va detenir en l'explicació citada. Ja en la primera edició de *Nouveaux principes* trobem un capítol summament instructiu, sota el títol *De la connaissance du marché*. En aquest capítol ens descobreix les causes fonamentals de la ruptura de l'equilibri entre la producció i el consum [observe-hi hom!], amb una claredat que trobem en molts pocs economistes" (ib.). I després de citar alguns passatges per a mostrar que el fabricant no pot conèixer el mercat, Efrussi diu: "quasi el mateix sosté Engels" (p. 163), després de què ve una cita en què s'hi diu que el fabricant no pot conèixer la demanda. Cita després alguns passatges més, en què s'hi parla d'"altres traves per a l'establiment de l'equilibri entre la producció i el consum" (p. 164). Efrussi ens assegura que "en elles trobem l'explicació de les crisis, explicació que s'imposa cada vegada més"! Més, fins i tot: considera que, "quant a les causes de les crisis en l'economia nacional, es pot considerar Sismondi, amb tot dret, com el pare de les concepcions que posteriorment van ser desenrotllades amb més conseqüència i més claredat" (pàg. 168).

Amb tot açò, Efrussi posa de manifest la seua completa incomprensió del problema! Què són les crisis? Superproducció, producció de mercaderies que no poden ser realitzades, que no troben demanda. Si les mercaderies no tenen demanda significa que el fabricant, en produir-les, no coneixia la demanda. Cal que hom es pregunte ara: potser assenyalar aquesta condició de la seua possibilitat significa fer-ne una explicació? ¿Que potser Efrussi no comprèn la diferència que hi ha entre assenyalar la possibilitat d'un fenomen i explicar la seua necessitat? Sismondi diu: les crisis són possibles pel fet que el fabricant desconeix la demanda; són necessàries, perquè en la producció capitalista no pot haver-hi equilibri entre producció i consum (és a dir, que el producte no pot ser realitzat). Engels diu: les crisis són possibles atès que el fabricant desconeix la demanda; i són necessàries, però no perquè en general el producte no puga ser realitzat. Açò no és exacte: el producte pot ser realitzat. Són necessàries perquè el caràcter col·lectiu de la producció entra en contradicció amb el caràcter individual de l'apropiació. I heus aquí que apareix un economista afirmant que Engels "sosté quasi el mateix", que Sismondi "dóna la mateixa explicació de les crisis"! "M'estranya per això [escriu Efrussi] que el senyor Tugan-Baranovski [...] haja perdut de vista allò de més important i valuós de la teoria de Sismondi" (p. 168). Però el fet és que el senyor Tugan-Baranovski res ha perdut de vista²². Al contrari, va assenyalar amb tota precisió la contradicció fonamental a què condueix la nova teoria (pàgs. 455 i altres) i va posar en clar la significació de Sismondi, el qual amb anterioritat havia assenyalat aqueixa contradicció, la manifestació de la qual són les crisis, però de què no en va saber donar l'explicació encertada (p. 457: amb anterioritat a Engels, Sismondi va assenyalar que les crisis provenen de l'actual organització de l'economia: p. 491; Sismondi va exposar les condicions que fan possibles les crisis, però "no totes les possibilitats es realitzen necessàriament"). Però Efrussi no ha comprès absolutament res, i després de ficar en un mateix sac, "s'estranya" de trobar-se en una confusió! "És cert (diu l'economista de *Rússkoie Bogatstvo*) que no trobem en Sismondi les expressions que actualment han adquirit per tot arreu dret de ciutadania, com ara l'"anarquia de la producció", "absència de pla [*Planlosigkeit*] en la producció", però allò d'essencial que s'amaga sota aquestes expressions és assenyalat per ell amb tota claredat" (p. 168). Amb quina facilitat restaura el romàntic modern al romàntic dels temps passats! Tot es redueix a una diferència de termes! En realitat, és indubtable que Efrussi no comprèn el sentit de les paraules que repeteix. "Anarquia de la producció", "absència de pla en la producció": de què ens parlen aquestes expressions? Puix de la contradicció entre el caràcter social de la producció i el caràcter individual de l'apropiació. I preguntem a qualsevol que conega la literatura econòmica que estem analitzant: Sismondi o Rodbertus, reconeixien aqueixa contradicció? En deduien les crisis? No, no les deduien ni podien deduir-les, perquè *cap d'ells comprenia en absolut aqueixa contradicció*. Els era totalment aliena la idea que la crítica del capitalisme no pot basar-se en frases sobre el benestar general²³, o l'anomalia de la "circulació abandonada a la seua pròpia sort"²⁴ Sinó en el caràcter de l'evolució de les relacions de producció.

Ens adonem com cal per què els nostres romàntics russos fan tants esforços per a esborrar les diferències entre aquestes dues teories sobre les crisis. És que amb elles es troben vinculades, de la manera més íntima i directa, posicions diferents, des del punt de vista dels principis, respecte del capitalisme. En efecte: si expliquem les crisis per la impossibilitat de realitzar els productes, per la contradicció entre la producció i el consum, arribem a la negació de la realitat, de la conveniència del

camí seguit pel capitalisme, declarem que aquest és “fals” i empenem la recerca d’“altres camins”. Si derivem les crisis d’aquella contradicció, hem de pensar que, com més es desenrotlla, *tant més difícil* serà trobar-li una sortida. I ja hem vist amb quanta ingenuïtat va expressar Sismondi precisament aqueixa opinió, en dir que si el capital s’acumula amb lentitud, el capitalisme és suportable; però resulta insuportable si ho fa amb rapidesa. Al contrari, si expliquem les crisis per la contradicció entre el caràcter social de la producció i el caràcter individual de l’apropiació reconeixem amb això la realitat i el caràcter progressista del camí capitalista, i rebutgem, per considerar-ho romanticisme absurd, la recerca d’“altres camins”. Amb això reconeixem que com més es desenrotlla aqueixa contradicció, *més fàcil* és trobar-li una sortida, i que tal sortida consisteix precisament en el desenvolupament del règim establert.

Com el lector veu, també ací ens trobem amb diferents “punts de vista”...

És molt natural que els nostres romàntics cerquen confirmacions teòriques per a les seues concepcions. És molt natural que les cerquen entre els trastos vells que a Europa occidental van ser abandonats ja fa molt de temps, i és molt natural que, en adonar-se’n, tracten de restaurar aqueixos trastos, ja embellint els romàntics d’Europa occidental, ja introduint el romanticisme sota capa de cites tergiversades i fora de lloc. Però s’equivoquen de dalt a baix si creuen que semblant contraban pot passar inadvertit.

Per a acabar amb l’exposició de la doctrina teòrica *fonamental* de Sismondi, i amb les principals conclusions teòriques que se n’extrau, hem de fer un petit agregat que es refereix novament a Efrussi. En un altre article seu sobre Sismondi (continuació del primer), diu: “Més interessants fins i tot [en comparació amb la doctrina sobre la renda del capital] són els punts de vista de Sismondi sobre les diferents classes de rendes” (*Rússkoie Bogatstvo*, núm. 8, p. 42). Segons ell, Sismondi, al igual que Rodbertus, divideix la renda nacional en dues parts: “una va a parar als propietaris de la terra i dels mitjans de producció, l’altra als representants del treball” (Ib.). Segueixen cites en què Sismondi parla de la divisió, no sols de la renda nacional, sinó també de tot el producte: “La producció anual, o el resultat de tots els treballs efectuats pel poble durant un any, també està composta de dues parts”, etc. (*Nouveaux principes*, I, 105, citat en la revista *Rússkoie Bogatstvo*, núm. 8, pàgina 43). “Els passatges esmentats [conclou el nostre economista] proven amb claredat que Sismondi ha assimilat plenament [!] la classificació de la renda nacional que exerceix un paper tan important entre els economistes moderns, a saber: la divisió de la renda nacional en renda basada en el treball i en renda que no prové del treball [*arbeitsloses Einkommen*]. Encara que, en general, els punts de vista de Sismondi sobre la renda no són sempre clars i precisos, s’hi trasllu en ells la consciència de la diferència que existeix entre la renda de l’economia privada, i la de l’economia nacional” (p. 43).

El passatge citat (responem nosaltres) prova que Efrussi ha assimilat perfectament la saviesa dels manuals alemanys; però no obstant això (o potser precisament gràcies a això) ha perdut per complet de vista la dificultat teòrica del problema de la diferència entre renda nacional i renda individual. S’expressa de manera poc cautelosa. Hem vist que en la primera part del seu article qualifica d’“economistes moderníssims” els teòrics d’un escola determinada. El lector pot suposar, amb raó, que també aquesta vegada s’hi refereix. Però en realitat es refereix a quelcom completament distint. Els moderníssims economistes són ara els “socialistes de càtedra” alemanys. Per a defensar Sismondi, l’autor aproxima la seua teoria a la doctrina d’aquests. ¿En què consisteix la doctrina d’aqueixes “moderníssimes” autoritats d’Efrussi? Senzillament que la renda nacional es divideix en dues parts.

Però aqueixa és la teoria d’Adam Smith, i de cap manera la dels “economistes moderníssims”! En dividir l’ingrés en salari, guany i renda (llibre I, cap. VI, *La riquesa de les nacions*; llibre II, cap. II), A. Smith contraposava les dues últimes al primer com a ingrés no provinent del treball, i les anomenava descompte del treball (llibre I, cap. VIII) i combatia l’opinió segons la qual el guany és aqueix mateix salari abonat per un treball de tipus especial (llibre I, cap. VI). Tant Sismondi com Rodbertus, igual que els “moderníssims” autors alemanys de manuals, no fan més que repetir aquesta doctrina d’A. Smith. La diferència entre ells resideix només que A. Smith era conscient que no havia aconseguit desglossar totalment la renda nacional del producte nacional; tenia consciència que es contradeia en excloure de l’últim el capital constant (segons la terminologia actual), que incloïa no obstant això, en el producte individual. En canvi, els economistes “moderníssims”, en repetir l’error d’A. Smith, es limiten a embolicar la seua teoria en una forma més grandiloqüent (“la classificació de la renda

nacional”), perquè han perdut consciència de la contradicció davant la qual es va detenir A. Smith. Aquests procediments podran ser molt erudits, però res tenen de científics.

* * *

VIII

LA RENDA CAPITALISTA I LA SUPERPOBLACIÓ CAPITALISTA

Continuarem passant revista a les concepcions teòriques de Sismondi. Ja hem analitzat les principals, les que el caracteritzen entre els altres economistes. Les següents, o bé no exerceixen un paper tan important en el conjunt de la seua teoria, o bé són conseqüència de les anteriors.

Assenyalem que, igual que Rodbertus, Sismondi no compartia la teoria de Ricardo sobre la renda. Amb consideracions summament febles procurava soscar la teoria de Ricardo, sense formular la pròpia. Es presenta ací com a ideòleg pur del petit camperol: no polemitza tant amb Ricardo, com rebutja, en general, el trasllat a l'agricultura de les categories de l'economia mercantil i del capitalisme. En ambdós sentits, el seu punt de vista és ben característic del romàntic. El capítol XIII del llibre 3er²⁵ està dedicat “a la teoria del senyor Ricardo sobre la renda del sòl”. Després de declarar, des del començament, que la seua pròpia teoria està en contradicció total amb la de Ricardo, Sismondi presenta les objeccions següents: la taxa general del guany (que és la base de la teoria de Ricardo) no queda establida mai: en l'agricultura no hi ha el lliure desplaçament de capitals. En aqueix terreny cal prendre en consideració el valor intrínsec del producte (*la valeur intrinsèque*), que és independent de les oscil·lacions del mercat i que ofereix al propietari “un producte net” (*produit net*), “el treball de la naturalesa” (I, 306). “El treball de la naturalesa és, doncs, la font del producte net de la terra, considerat en el seu valor intrínsec” (*intrinsèquement*) (I, 310). “Hem considerat la renda [*le fermage*], o més aïna el producte net, com el que emana directament de la terra en benefici del propietari; aquest no li lleva res al granger, ni al consumidor” (I, 312). I aquesta repetició dels antiquats prejudicis fisiocràtics conclou encara amb una moralitat: “En general, en economia política cal desconfiar [*se défier*] dels supòsits absoluts, el mateix que de les abstraccions (I, 312). No hi ha res que analitzar en semblant “teoria”, perquè una petita observació de Ricardo a propòsit del “treball de la naturalesa” és més que suficient²⁶. Açò és senzillament renunciar a l'anàlisi, donar un gegantí pas enrere en relació amb Ricardo. Amb tota evidència es palesa, també ací, el romanticisme de Sismondi que s'afanya en condemnar el procés en qüestió per temor d'haver d'analitzar-lo. Note hom que no nega que l'agricultura està desenrotllant-se en Anglaterra a la manera capitalista, que els camperols són substituïts per grangers i jornalers, que al continent les coses es van desenrotllant en la mateixa direcció. Senzillament gira l'esquena a aqueixos fets (que tindria l'obligació d'analitzar ja que tracta de l'economia capitalista) i prefereix dedicar-se a dissertacions sentimentals sobre l'avantatge del sistema patriarcal d'explotació de la terra. De la mateixa manera procedeixen també els nostres populistes: cap d'ells ha intentat tan sols negar que l'economia mercantil penetra en l'agricultura, que aquest fet no pot deixar de produir canvis radicals en el caràcter social de l'agricultura; però, alhora, en discórrer sobre l'economia capitalista cap d'ells, planteja el creixement de la producció agrícola destinada al comerç; prefereixen desembarassar-se de la qüestió mitjançant frases sobre “la producció popular”. Com ens limitem de moment a analitzar la teoria econòmica de Sismondi, deixem per a més endavant l'estudi més detallat d'aquesta “explotació patriarcal”.

La teoria de la població constitueix un altre punt sobre el qual gira l'exposició de Sismondi. Assenyalarem la seua actitud respecte de la teoria de Malthus i la superpoblació provocada pel capitalisme.

Efrussi afirma que Sismondi està d'acord amb Malthus només en el fet que la població pot multiplicar-se amb extraordinària rapidesa i constituir l'origen d'infinits patiments. “Posteriorment estan als antípodes. Sismondi, ubica el problema de la població sobre un terreny històric social” (*Rússkoie Bogatstvo*, núm. 7, p. 148). També en aquesta formulació Efrussi tracta d'esfumar el punt de vista característic de Sismondi (precisament petit burgès) i el seu romanticisme.

Què significa “ubicar el problema de la població sobre un terreny històric social”? Significa investigar per separat la llei de la població de cada sistema històric d'economia i estudiar el seu vincle i relació

amb el sistema de què es tracta. Quin és el sistema estudiat per Sismondi? El capitalista. El col·laborador de la revista *Rússkoie Bogatstvo* suposa, doncs, que Sismondi va estudiar la llei capitalista de la població. Aquesta afirmació tanca una part de veritat, però només una part. I com Efrussi no va pensar tan sols analitzar què faltava en els raonaments de Sismondi sobre la població, i com afirma que “Sismondi apareix aquí com a precursor dels més destacats economistes moderns”²⁷ (p. 148), resulta que embelleix el romàntic petit burgès com ho va fer en el problema de la crisi i de la renda nacional. ¿En què consistia la similitud entre la teoria de Sismondi i la nova teoria sobre aquests problemes? En què Sismondi va assenyalar les contradiccions inherents a l'acumulació capitalista. Efrussi va advertir aqueixa similitud. En què es diferenciava la doctrina de Sismondi de la nova teoria? Que, en primer lloc, aquell no va fer avançar ni un àpex l'anàlisi científica d'aquestes contradiccions i que, fins i tot, en alguns aspectes va fer un pas enrere en relació amb els clàssics; i en segon lloc, que dissimulava la seua incapacitat per a l'anàlisi (i en part la seua falta de desig de fer-ho) amb reflexions de moralista petit burgès sobre la necessitat d'ajustar la renda nacional a les despeses, la producció al consum, etc. En cap dels punts esmentats va assenyalar Efrussi aquesta diferència, i amb això va presentar de forma incorrecta en tot sentit la vertadera significació de Sismondi i la seua posició respecte de la teoria moderna. Exactament el mateix observem en la qüestió que ens preocupa. També ací la similitud de Sismondi amb la teoria moderna es limita a *assenyalar una contradicció*. I també ací la diferència consisteix en l'absència d'una anàlisi científica, que és substituïda per consideracions morals petit burgeses. Aclarim açò.

El desenvolupament de la indústria capitalista mecanitzada a partir de finals del segle passat, va determinar la formació d'una superpoblació, i per a l'economia política es va plantejar el problema d'explicar aquest fenomen. Com se sap, Malthus va tractar de relacionar-lo amb causes extremes de la història natural, va negar rotundament que fos producte d'un règim d'economia social històricament determinat i va tancar els ulls a les contradiccions que aquest fet revela. Sismondi va assenyalar aqueixes contradiccions i la substitució de la població per les màquines. És el seu innegable mèrit, ja que en l'època en que ell sostenia açò era una novetat. Però vegem com ho va interpretar.

En el capítol VII del llibre 7è; (*Sobre la població*), es tracta en especial “de la població que havia esdevingut a causa de la invenció de les màquines”. Comprova el fet que “les màquines reemplacen els homes” (p. 315, II, VII), i immediatament es pregunta: la invenció de les màquines constitueix un benefici o una calamitat per a la nació? Es comprèn que “la solució” d'aquest problema per a tots els països i per a totes les èpoques en general, i no per a un país capitalista, es redueix a la trivialitat més buida: és un benefici quan “la demanda del consum supera els mitjans de producció en mans de la població” (*les moyens de produire de la population*) (II, 317); i és una calamitat, “quan la producció satisfà completament el consum”. En altres paraules: comprovar la contradicció només li serveix Sismondi com a pretext per a raonar sobre no se sap quina societat abstracta, exempta de contradiccions i a què és aplicable la moral d'un camperol estalviador! Ni tan sols intenta analitzar aquesta contradicció, establir com s'origina, on condueix, etc., en la societat capitalista actual. No, només l'aprofita com a material per a expressar la seua indignació moral contra ella. La resta del capítol no agrega absolutament res a l'aspecte teòric que s'hi tracta, perquè només s'hi troben lamentacions, queixes i expressió d'innocents desitjos. Els obrers desallotjats eren consumidors [...]. El mercat interior es redueix [...]. Quant al mercat exterior, el món està ja prou abastit [...]. El sobri benestar dels camperols hauria garantit millor la venda [...]. No hi ha exemple més sorprenent i horrorós que el d'Anglaterra, que és el que estan seguint els països del continent. Tals són les consideracions que fa Sismondi en compte d'analitzar el fenomen! La seua actitud envers el tema és exactament la mateixa que la dels nostres populistes. També aquests es limiten a comprovar que hi ha excés de població, i utilitzen aquest fet només per a les seues lamentacions i queixes contra el capitalisme (compare hom amb N.-on, V. V., etc.). Així com Sismondi ni tan sols intenta analitzar la relació que existeix entre aquest excés de població i les exigències de la producció capitalista, els populistes tampoc es plantegen mai semblant problema.

L'anàlisi científica d'aquesta contradicció ha mostrar que el procediment és erroni. Ha establir que la superpoblació, manifestació indubtable d'una contradicció (junt amb l'excedent de producció i de consum), i resultat necessari de l'acumulació capitalista, constitueix al mateix temps *una part integrant imprescindible* del mecanisme capitalista²⁸. Com més es desenrotlla la gran indústria, majors són les fluctuacions que suporta la demanda d'obrers, en funció de les crisis o dels períodes de floriment en tota la producció nacional, o en cadascuna de les seues branques per separat. Aquestes fluctuacions constitueixen la llei de la producció capitalista, que *no hauria pogut existir* de no haver un excés de població (o siga, població que supera la demanda *mitjana* d'obrers per

capitalisme), llest en tot moment, per a subministrar mà d'obra a qualsevol branca de la indústria o empresa. L'anàlisi ha mostrat que la superpoblació existeix en totes les branques de la indústria, existeix allí on penetra el capitalisme (tant en l'agricultura como en la indústria), i que aqueixa població excendent existeix en diferents formes. Les principals són tres²⁹: 1) *La superpoblació flotant*. Pertanyen a la mateixa els obrers desocupats en la indústria. Amb el desenvolupament d'aquesta creix necessàriament el seu nombre. 2) *La superpoblació latent*. Està formada per la població rural que perd les seues explotacions a mesura que es desenrotlla el capitalisme i que no troba ocupació fora de l'agricultura. Aquesta part de la població sempre es troba llesta per a proporcionar mà d'obra a qualsevol empresa. 3) *La superpoblació estancada*. Està ocupada "a intervals summament irregulars", en condicions que es troben per davall del normal; principalment en formen part tant els pobladors rurals com els urbans que treballen a domicili per a fabricants i botigues. El conjunt d'aquestes tres capes de la població forma la *superpoblació relativa*, o siga, l'*exèrcit de reserva*. Aquest últim terme mostra amb claredat de quina classe de població es tracta. Són obrers que necessita el capitalisme per a la possible ampliació de les empreses, però que mai poden estar ocupats de forma permanent.

De manera que també en aquest problema la teoria ha arribat a una conclusió diametralment oposada a la dels romàntics. Per a aquests, l'excés de població significa que el capitalisme és una impossibilitat o un "error". En realitat és ben al contrari: la superpoblació, complement necessari de la superproducció, constitueix un element forçós de l'economia capitalista, *sense el qual aquesta no hauria pogut existir ni desenrotllar-se*. Aquí també Efrussi ha presentat les coses de manera completament falsa, silenciant aquesta tesi de la teoria moderna.

Una simple confrontació d'aquests dos punts de vista bastarà per a veure quin d'ells s'adhereixen les nostres propostes. El capítol de Sismondí que acabem de resumir hauria pogut figurar, amb tots els drets, en *Ressenyes de la nostra economia social posterior a la reforma*, del senyor N.-on.

En comprovar la formació d'una superpoblació en la Rússia posterior a la reforma, els "populistes" mai es van plantejar que el capitalisme necessita un exèrcit de reserva d'obrers. ¿Hauria pogut, potser, tendir les línies ferroviàries, si no hagués existit una superpoblació constant? Se sap que la demanda de mà d'obra per a aquest gènere de treball oscil·la fortament d'any en any. Hauria pogut desenrotllar-se la indústria sense aqueixa condició? (Durant els períodes d'ascens la indústria requereix grans masses d'obrers per a la construcció de noves fàbriques, edificis, dipòsits, etc., i per a qualsevol classe de treballs auxiliars a jornal que ocupen la major part dels camperols en els denominats treballs temporals no agrícoles). Sense aquesta condició, ¿s'hauria pogut crear en les nostres regions perifèriques l'agricultura capitalista que requereix centenars de mils i milions de jornalers, i on, com és sabut, són extraordinàriament grans les oscil·lacions en la demanda de mà d'obra? Sense la formació d'un excendent de població, ¿haurien pogut els empresaris forestals procedir a la tala dels boscos per a satisfer les necessitats de les fàbriques amb una rapidesa tan fenomenal? (Els treballs forestals pertanyen també al sector dels pitjor pagats i dels que s'efectuen en pitjors condicions, igual que les altres formes de treball que els habitants del camp realitzen per als empresaris.) ¿Hauria pogut, sense aqueixa condició, desenrotllar-se el sistema de treball a domicili per als comerciants, fabricants i botiguers, a les ciutats i al camp, fenomen tan difós en els oficis anomenats d'artesanía? En totes aquestes branques del treball (que s'han desenrotllat principalment després de la Reforma), les oscil·lacions en la demanda de treball assalariat són molt grans, i l'amplitud d'aqueixes oscil·lacions determina la magnitud de la superpoblació *exigida* pel capitalisme. En cap banda els economistes "populistes" han evidenciat conèixer aqueixa llei. No tenim, per descomptat, intenció d'entrar a l'anàlisi d'aquests problemes en la seua essència³⁰, perquè això no entra en la nostra tasca. L'objecte del nostre article és el romanticisme d'Europa occidental i les seues relacions amb els "populistes" russos. I en aquest assumpte aqueixes relacions són les mateixes que en tots els casos anteriors: en el problema de la superpoblació, els "populistes" adopten íntegrament el punt de vista del romanticisme, diametralment oposat al de la teoria moderna. El capitalisme no ocupa els treballadors lliures, diuen, el que significa que és una impossibilitat, "un error", etc. De cap manera "significa" semblant cosa. La contradicció no significa una impossibilitat (*Widerspruch* no és el mateix que *Widersinn*). L'acumulació capitalista, aqueixa verdadera producció per la producció, és també una contradicció. Però açò no li impedeix existir i ser la llei de determinat sistema econòmic. El mateix cal dir també de totes les altres contradiccions del capitalisme. L'esmentat raonament dels populistes "significa" encara que els intel·lectuals russos pateixen del defecte profundament arrelat de desembarassar-se amb frases de totes aqueixes contradiccions.

Sismondi no ha subministrat, doncs, absolutament res *per a l'anàlisi teòrica* de la superpoblació. Però com el va encarar? Les seues idees són una combinació original de simpaties petit burgeses i de malthusianisme. “El gran vici de l'actual organització social [diu] és que el pobre mai pot saber amb quina demanda de treball podrà comptar” (II, 261), i Sismondi sospira pels temps en què “el sabater rural” i el petit camperol coneixien amb exactitud els seus ingressos. “Com més privat de la seua propietat es troba un pobre, més subjecte es troba al perill d'equivocar-se sobre les seues rendes i de contribuir a augmentar una població [*contribuer à accroître une population...*] que, com no està en correspondència amb la demanda de treball, no trobarà mitjans de subsistència (II, 263-264). Com veiem, a aquest ideòleg de la petita burgesia li sembla poc el voler detenir tot el desenrotllament social a fi de conservar les relacions patriarcals d'una població semibàrbara. Està disposat a acceptar qualsevol mutilació de la naturalesa humana, sempre que això servisca per a la conservació de la petita burgesia. Unes quantes cites més, perquè no queden dubtes sobre aquest últim punt.

El pagament setmanal dels salaris a les fàbriques ha acostumat els obrers quasi paupèrrims a no veure el futur més enllà de dissabte que ve: “d'aquesta manera han atordit en ells les qualitats morals i el sentiment de simpatia” (II, 266) que consisteixen, com ho veurem de seguida, en “la moderació conjugal”!... “La seua família serà més nombrosa com major siga la càrrega per a la societat; i la nació patirà davall el pes d'una població que no està en correspondència [*disproportionnée*] amb els mitjans per a la seua manutenció” (II, 267). La conservació de la petita propietat, a tota costa, encara que siga al preu de la reducció del nivell de vida i de la deformació de la naturalesa humana: heus aquí la consigna de Sismondi! I després d'haver parlat amb la gravetat d'un home d'Estat sobre quan és “desitjable” el creixement de la població, dedica un capítol especial a atacs contra la religió, per no haver condemnat els matrimonis “imprudents”. En quant el seu ideal està en joc, el petit burgès Sismondi esdevé més malthusià que el mateix Malthus. “Els xiquets que naixen només per a la misèria [alligona ell la religió] també naixen només per al vici [...]. La ignorància dels problemes concernents al règim social, que els ha portat [als representants de la religió] a excloure la castedat de les virtuts pròpies del matrimoni, és una de les causes que actuen permanentment per a destruir la proporció naturalment establida entre la població i els seus mitjans d'existència” (II, 294). “La moral religiosa ha d'ensenyar, doncs, als homes que, en renovar la família, no estan menys obligats a viure castament amb les seues esposes, que els solters amb les dones que no els pertanyen” (II, 298). I Sismondi, que en general pretén no sols el títol de teòric en economia, sinó també el de savi administrador, calcula allí mateix que “per a la renovació de la família” es requereix, “totalment i generalment, tres naixements”; i aconsella el govern “no enganyar la gent amb l'esperança d'una posició independent que permeta formar una família, quan aquesta institució il·lusòria [*cet établissement illusoire*] la deixa exposada a patiments, a la misèria i a la mortalitat” (II, 299). “Quan l'organització social no separava la classe dels treballadors de la que posseïa alguna propietat, era suficient l'opinió pública per a evitar el flagell [*li fléau*] de la mendicitat. Per a l'agricultor la venda de l'heretat dels seus pares, per a l'artesà el balafament del seu petit capital, sempre comporten quelcom de vergonyós [...]. Però en l'actual règim d'Europa [...]. Els homes condemnats a no posseir res mai no poden sentir cap vergonya enfront de la mendicitat” (II, 306-307). És difícil expressar amb major relleu la malaptesa i la insensibilitat d'un petit propietari! Sismondi es transforma ací, de teòric en conseller pràctic, que predica la moral que, com hom sap, és aplicada amb tant d'èxit pel camperol francès. No és només un Malthus, sinó, a més a més, un Malthus fet *ex professo* a la mesura del petit burgès. En llegir aquests capítols de Sismondi es recorda, sense voler, els atacs apassionats i indignats de Proudhon, el qual veia en el malthusianisme un consell als esposos de lliurar-se a... un cert vici antinatural³¹.

* * *

IX

LES MÀQUINES EN LA SOCIETAT CAPITALISTA

El problema de la superpoblació es troba vinculat al de la importància *de les màquines* en general.

Efrussi posa molt d'interès en referir-se a “les brillants observacions” de Sismondi sobre les màquines; declara que “és injust considerar-lo un adversari dels perfeccionaments tècnics” (núm. 7, p. 155); que “Sismondi no era enemic de les màquines i dels invents” (p. 156). “En més d'una oportunitat, va subratllar el pensament que les màquines i els invents no són perjudicials, per si

mateixos, per a la classe obrera; només esdevenen perjudicials a causa de les condicions de l'economia actual, en què el creixement de la productivitat del treball no condueix a l'augment del consum de la classe obrera, ni a la reducció de la jornada de treball" (p. 155).

Totes aquestes indicacions són completament justes. I aquest judici sobre Sismondi palesa ben bé, una vegada més, que el populista no ha sabut *comprendre al romàntic*, que no ha aconseguit comprendre el *punt de vista* propi del romanticisme respecte del capitalisme, ni la diferència radical amb el punt de vista de la teoria científica. El populista no estava, per descomptat, en condicions de comprendre'l, perquè el populisme tampoc ha anat més enllà del romanticisme. Però si les indicacions de Sismondi sobre el caràcter contradictori de l'ús de les màquines pel capitalisme era un gran progrés cap a 1820, en l'actualitat resulta completament imperdonable limitar-se a una crítica tan primitiva i no comprendre la seua limitació petit burgesa.

En aquest sentit (o siga, en l'aspecte de la diferència entre la teoria de Sismondi i la teoria moderna)³², Efrussi es manté amb fermesa fidel a si mateix. Ni tan sols sap com plantejar el problema. Després d'assenyalar que Sismondi veia la contradicció, es dóna per satisfet amb això com si la història no hagués mostrat les maneres i mètodes més diversos de criticar les contradiccions del capitalisme. En dir que Sismondi no considera nocives les màquines en si mateixes, sinó per la seua acció en el règim social actual, Efrussi ni tan sols s'adona de com de primitiu i superficialment sentimental és el punt de vista que s'expressa en aquest sol raonament. En efecte, Sismondi es preguntava: les màquines, són perjudicials o no?, i "resolia" el problema mitjançant aquesta sentència: són útils només quan la producció està en concordança amb el consum (confronteu amb les cites en la revista *Rússkoie Bogatstvo*, núm. 7, p. 156). Després de tot allò que s'ha exposat, ja no necessitem demostrar ací que semblant "solució" no és una altra cosa que la substitució de l'anàlisi científica del capitalisme per la utopia petit burgesa. No es pot acusar Sismondi per no haver realitzat semblant anàlisi. Els mèrits històrics de les personalitats històriques no es jutgen per allò que *no hagen donat* en relació amb les exigències de l'actualitat, sinó pel que *van donar de nou* en relació amb els seus antecessors. En aquest cas, ja no jutgem Sismondi i el seu primitiu i sentimental punt de vista, sinó l'economista de *Rússkoie Bogatstvo*, qui fins ara no entén en què difereix del modern aqueix punt de vista. No comprèn que per a caracteritzar aqueixa diferència no correspon preguntar si Sismondi era o no enemic de les màquines, sinó si comprenia la importància de les mateixes en el règim capitalista, si comprenia el seu paper *en aquest règim com a factor de progrés*. I llavors l'economista de *Rússkoie Bogatstvo* hauria pogut advertir que des del seu punt de vista *petit burgès i utòpic*, Sismondi *no es va poder formular* semblant pregunta, i que la diferència amb la nova teoria consisteix precisament en haver-la formulat i contestat. Llavors Efrussi hauria pogut comprendre que, en substituir la qüestió del paper històric de les màquines en la societat capitalista actual per la de la "conveniència" i "utilitat" de les màquines en general, Sismondi arribava naturalment a la teoria dels "perills" del capitalisme i de l'ús capitalista de les màquines, a clamar per la necessitat de "deterir", "moderar", "reglamentar", el creixement del capitalisme, i en virtut d'això es tornava *reaccionari*. La incomprensió del paper històric de les màquines com a factor de progrés és precisament una de les causes per la qual la teoria moderna considera *reaccionària* la doctrina de Sismondi.

Se sobreentén que no exposarem ací la teoria moderna (és a dir, la teoria de Marx) sobre la producció mecanitzada. Remetem el lector, entre altres, a la ja esmentada investigació de N. Ziber, cap. X: *Les màquines i la gran indústria*, i en especial al cap. XI: *Anàlisi de la teoria de la producció mecanitzada*³³. Limitem-nos a assenyalar breument els seus trets essencials. Es redueix a dos punts: 1) una anàlisi històrica que estableix el lloc que ocupa la producció mecanitzada en les successives etapes de desenrotllament del capitalisme i la seua relació amb les que la van precedir (cooperació capitalista simple i manufactura capitalista); 2) una anàlisi del paper de les màquines en l'economia capitalista i, especialment, de la transformació de totes les condicions de vida de la població, que produeix la indústria mecanitzada. En allò que fa al primer punt, aquesta teoria ha establert que la indústria mecanitzada és només una etapa (precisament la superior) de la producció capitalista, i mostra que ha sortit de la manufactura. En allò que concerneix el segon punt, estableix que la indústria mecanitzada és un gegantí progrés en la societat capitalista, no sols perquè eleva en grau màxim les forces productives i socialitza el treball en tota la societat³⁴, sinó també perquè destrueix la divisió del treball pròpia de la manufactura, obliga els obrers a passar d'un treball a un altre, anihila definitivament les relacions patriarcals endarrerides, en especial al camp³⁵, i dóna un gegantí impuls al moviment progressista de la societat, tant per les causes assenyalades com per la concentració de

la població industrial. Aquest progrés, igual que tots els del capitalisme, és acompanyat també pel “progrés” de les contradiccions, és a dir, per la seua agudització i extensió.

Potser el lector pregunte: quin interès hi ha, llavors, en l'anàlisi de les idees de Sismondi sobre una qüestió tan universalment coneguda, i aquest enunciat sumari de la nova teoria, “coneguda” per tots i amb la qual tots estan “d'acord”?

I bé, per a veure en què consisteix aquest “acord” prendrem el més destacat economista-populista de l'actualitat, al senyor N.-on, el qual pretén aplicar de forma rigorosa la teoria moderna. Com hom sap, en les seues *Ressenyes* el senyor N.-on havia plantejat, com una de les seues tasques especials, l'estudi del desenvolupament del capitalisme en la indústria tèxtil russa, que es caracteritza precisament per el màxim ús de màquines.

Hom preguntarà: quin és el punt de vista del senyor N.-on sobre aquest punt? ¿El de Sismondi (amb el qual [com hem vist] comparteix l'opinió sobre molts aspectes del capitalisme) o el de la teoria moderna? En aquest problema tan important, serà un romàntic o... un realista?³⁶

Havíem vist que el primer tret distintiu de la teoria moderna és l'anàlisi històrica del sorgiment de la indústria mecanitzada a partir de la manufactura capitalista. ¿Planteja, potser, el senyor N.-on el problema del sorgiment de la indústria mecanitzada russa? No. És cert que ha assenyalat que la mateixa va ser precedida pel treball a domicili realitzat per al capitalista i per la “fàbrica” manual³⁷, però no sols no ha explicat la relació entre la indústria mecanitzada i les etapes precedents, sinó que ni tan sols “ha percebut” que, d'acord amb la terminologia científica, aqueixa *etapa precedent* (la producció manual i a domicili o al taller del capitalista) no pot ser denominada *fàbrica* sinó que, indubtablement, ha de ser caracteritzada com a *manufactura capitalista*³⁸.

Que no pense el lector que aquesta “llacuna” no té importància. Al contrari, té una importància enorme. En primer lloc, el senyor N.-on identifica així el *capitalisme* amb la *indústria mecanitzada*. És un groller error. El mèrit de la teoria científica consisteix precisament en què aclareix el lloc que li correspon a la indústria mecanitzada, com *una de les etapes* del capitalisme. Si el senyor N.-on participés del punt de vista *d'aquesta teoria*, ¿hauria pogut presentar el creixement i triomf *de la indústria mecanitzada* com la “*lluita de dues formes econòmiques*”: de no se sap què “forma basada en la possessió dels instruments de producció” pels camperols³⁹, d'una banda, i “el capitalisme”, per l'altra (pàgines 2, 3, 66, 198 i altres), quan en realitat assistim a una *lluita entre la indústria mecanitzada i la manufactura capitalista*? Sobre aquesta lluita el senyor N.-on no ha dit ni una sola paraula, encara que en la indústria tèxtil, que ha escollit en especial per als fins del seu estudi (p. 79), segons la referència que ell mateix en fa, s'estava desenrotllant aquesta substitució de *dues formes de capitalisme*, falsament presentada per ell com el reemplaçament de la “producció popular” pel “capitalisme”. ¿No és evident que en els fons no li interessava gens ni mica la qüestió del desenrotllament real de la indústria mecanitzada, i que sota el terme de “producció popular” s'oculta una utopia, molt del gust de Sismondi? En segon lloc, si el senyor N.-on hagués plantejat l'assumpte del desenvolupament històric de la indústria mecanitzada russa, ¿hauria pogut parlar de la “implantació del capitalisme” (pàgines 331, 283, 323 i altres) basant-se en el suport i l'ajuda governamentals, fets que també van tenir lloc a Europa? Es pregunta llavors: imita Sismondi, el qual també parlava d’“implantació”, o al representant de la teoria moderna que ha estudiat la substitució de la manufactura per la indústria mecanitzada? En tercer lloc, si el senyor N.-on s'hagués plantejat el problema del desenrotllament històric de les formes del capitalisme a Rússia (en la indústria tèxtil), hauria pogut ignorar l'existència de la manufactura capitalista en les “petites indústries artesanals” russes?⁴⁰ I si *en realitat* s'hagués atengut a la teoria i intentat aplicar l'anàlisi científica tot i que sols fos a un raconet d'aqueixa “producció”, també “popular”, ¿què hauria sigut del quadro rudimentari de l'economia social russa per ell empalustrat, que representava no se sap què “producció popular” i un “capitalisme” separat d'aquesta, que comprèn només “un grapat” d'obres (pàgines 326 i altres)?

Per a resumir: segons el punt núm. 1, que es refereix a la diferència que existeix entre la teoria moderna i la teoria romàntica de la indústria mecanitzada, el senyor N.-on *no pot ser considerat, de cap manera, com a partidari de la primera*, atès que no comprèn tan sols la necessitat de plantejar la qüestió del sorgiment de la indústria mecanitzada, considerada com una *etapa particular del capitalisme*, i calla l'existència de la manufactura capitalista, etapa del capitalisme que precedeix al maquinisme. En compte d'una anàlisi històrica, tracta d'introduir subreptíciament la utopia de “la producció popular”.

El segon punt es refereix a les transformacions de les relacions socials provocades per la indústria mecanitzada, segons la teoria moderna. El senyor N.-on no ha intentat ni tan sols analitzar aquest aspecte. Es queixa molt del capitalisme, deplora l'aparició de la fàbrica (el mateix que Sismondi), però no fa ni tan sols l'intent d'estudiar la transformació de les condicions socials provocada per la fàbrica⁴¹. Per a això hauria sigut necessari, precisament, comparar la indústria mecanitzada amb les *etapes precedents*, sobre el que res diu el senyor N.-on. De la mateixa manera, el punt de vista de la teoria moderna sobre les màquines com a factor de progrés de la *societat capitalista actual*, li és completament aliè. I de nou, ni tan sols es planteja aquesta qüestió⁴², *i no hauria pogut fer-ho*, perquè ella sorgeix de l'estudi històric de la substitució *d'una forma de capitalisme* per una altra, mentre que per al senyor N.-on "el capitalisme" *tout court* Reemplaça... "la producció popular".

Si preguntàrem sobre la base de "la investigació" del senyor N.-on sobre la introducció del capitalisme en la indústria tèxtil a Rússia: què pensa el senyor N.-on de les màquines?, no podríem obtenir una altra resposta que la que ja coneixem de Sismondi. El senyor N.-on, igual que Sismondi, reconeix que les màquines eleven la productivitat del treball (com per a no reconèixer-ho!). El senyor N.-on, igual que Sismondi, diu que no són les màquines les danyoses, sinó el seu ús capitalista. El senyor N.-on, sempre com Sismondi, suposa que "nosaltres" hem perdut de vista, en introduir les màquines, que la producció ha de ser proporcionada "a la capacitat de consum del poble".

I això és tot. El senyor N.-on no suposa res més. No vol ni saber dels problemes que ha plantejat i resolt la teoria moderna, perquè ni tan sols fa la menor temptativa de considerar la successió històrica de les diferents formes de la producció capitalista a Rússia (així fos sobre l'exemple, per ell pres, de la indústria tèxtil), ni el paper de les màquines com a factor de progrés en el règim capitalista existent.

De manera que també, en la qüestió de les màquines (aquest importantíssim problema de l'economia política teòrica), el senyor N.-on comparteix el punt de vista de Sismondi. I *raona completament com un romàntic*, la qual cosa, segons sembla, no l'impedeix citar i citar.

Açò no es refereix només a l'exemple de la indústria tèxtil, sinó a tots els raonaments del senyor N.-on. Recordeu-hom només l'exemple ja citat de la producció de farines. El que diu de la introducció de les màquines, serveix al senyor N.-on només com a pretext per a lamentacions sentimentals pel fet que l'elevació de la productivitat del treball no es troba en proporció a "la capacitat de consum del poble". Ni ha pensat en analitzar les transformacions que en el règim social produeix la indústria mecanitzada (i que realment va produir en la vida social de Rússia). No comprèn en absolut que es pugui plantejar el problema de si aqueixes màquines van ser un progrés en la societat capitalista actual⁴³.

I allò que s'ha dit respecte del senyor N.-on, afecta a *fortiori* els altres economistes-populistes: el populisme, en la qüestió de les màquines, comparteix fins avui el punt de vista petit burgès del romanticisme, i substitueix l'anàlisi econòmica per desitjos sentimentals.

* * *

X

EL PROTECCIONISME

L'últim problema teòric que ens interessa en el sistema de concepcions de Sismondi, és el del proteccionisme. En els *Nouveaux principes* se li dedica prou d'espai, però se'l tracta més aïna des del punt de vista pràctic, amb motiu del moviment contra les lleis dels cereals en Anglaterra. Aquesta última qüestió l'analtzarem més endavant, ja que comporta altres problemes fins i tot més amplis. Només ens interessa momentàniament *el punt de vista* de Sismondi sobre el proteccionisme. L'interès d'aquesta qüestió no resideix en un concepte econòmic nou de Sismondi, no inclòs en la nostra exposició anterior, sinó en la seua interpretació del vincle que existeix entre l'"economia" i la "superestructura". Efrussi assegura als lectors de la revista *Rússkoie Bogatstvo* que Sismondi és "un dels primers i més talentosos precursors de l'escola històrica contemporània", que es rebel·la "contra la tendència a aïllar els fenòmens econòmics dels altres factors socials". "A les obres de Sismondi

s'hi troba la idea que els fenòmens econòmics no han de ser aïllats dels altres factors socials, que han de ser estudiats en relació amb els fets de caràcter politicosocial" (*Rússkoje Bogatstvo*, núm. 8, pàgines 38-39). Vegem, doncs, en l'exemple pres, com entenia Sismondi el vincle dels fenòmens econòmics amb els de naturalesa politicosocial.

"La prohibició de la importació [diu Sismondi en el capítol *Sobre les duanes* (I, IV, ch. XI)] és tan irracional i perniciosa com la prohibició de l'exportació: van ser inventades per a dotar una nació d'una manufactura que encara no posseïa; i no es pot negar que per a una indústria incipient es tracta d'un premi estimulant. Aquesta manufactura produeix, potser, a penes la centèsima part del total de mercaderies de determinat tipus que consumeix la nació; i els cent compradors hauran de rivalitzar entre si per a obtenir la preferència del venedor únic, i els restants noranta-nou, als que aquest ha rebutjat, es veuran forçats a proveir-se de mercaderies entrades per contraban. En aquest cas, la pèrdua per a la nació serà igual a 100 i l'avantatge igual a 1. Qualsevol que foren els avantatges que proporcionés a la nació una manufactura nova, no hi ha dubte que són molts pocs per a justificar tan grans sacrificis. Sempre seria possible trobar mitjans menys costosos per a posar-la en activitat" (I, 440-441).

Heus aquí amb quanta senzillesa resol el problema Sismondi: que el proteccionisme és "irracional" perquè "la nació" en surt perdent a causa del mateix!

De què "nació" parla el nostre economista? ¿Amb quines relacions econòmiques confronta el fet politicosocial donat? En veritat, no confronta relacions determinades, sinó que discorre en general sobre una nació tal com *hauria de ser d'acord amb les seues idees sobre allò que ha de ser*. I aquestes, com sabem, estan elaborades sobre l'exclusió del capitalisme i el predomini de la petita producció independent.

Però és un absurd complet confrontar un factor politicosocial que es refereix a un règim econòmic determinat, i només a ell, amb un altre règim imaginari. El proteccionisme és un "factor politicosocial" del capitalisme, però Sismondi no el confronta amb el capitalisme, sinó amb una nació *en general* (o amb una nació de petits productors independents). Potser hauria pogut confrontar-lo, per exemple, amb una comunitat índia i fer ressaltar fins i tot més el seu caràcter "irracional" i "perniciós": però aquesta "irracionalitat" s'hauria referit tan sols a la seua confrontació, però de cap manera al proteccionisme. Per a provar que aquest representa un avantatge per a molt pocs a costa de la massa, Sismondi realitza un càlcul infantil. Però açò no necessitava ser demostrat, ja que es desprèn de la noció mateixa de proteccionisme (es tracte d'un subsidi directe o de l'eliminació dels competidors estrangers, poc importa). Que el proteccionisme és l'expressió d'una contradicció social, no cap el menor dubte. ¿Però, que potser en la vida econòmica del règim que ha creat el proteccionisme no hi ha contradiccions? Al contrari, n'està ple, i el mateix Sismondi les va assenyalar al llarg de la seua exposició. En compte de *deduir* aquesta contradicció de les que ell mateix va comprovar en el règim econòmic, Sismondi *ignora* aquestes contradiccions econòmiques, i converteix el seu raonament en una "innocent expressió de desig" totalment inconsistent. En compte de confrontar aquesta institució, que beneficia, segons ell, un petit grup amb la situació que aquest grup ocupa en el conjunt de l'economia del país i amb els interessos del mateix, ho fa amb la seua concepció abstracta del "bé general". Veiem, en conseqüència, que al contrari d'allò que afirma Efrussi, Sismondi *aïlla* precisament els fenòmens econòmics dels restants (ja que considera el proteccionisme desvinculat del règim econòmic), i *no comprèn*, en absolut, *la relació* que existeix entre els fets econòmics i els politicosocials. El passatge que hem reproduir conté *tot* allò que ell pot donar, en qualitat de teòric, sobre el problema del proteccionisme: la resta no és més que repetició. "És dubtós que els governs compreguen bé a quin preu estan comprant aqueixa avantatge [del desenrotllament de la manufactura] i els tremends sacrificis que imposen als consumidors" (I, 442-443). "Els governs d'Europa van voler violentar la naturalesa" (*faire violence à la nature*). A quina naturalesa es refereix? No serà la naturalesa del capitalisme la que és "violentada" pel proteccionisme? "S'ha obligat, així, la nació, en certa manera [*en quelque sorte*], a una activitat falsa" (I, 448). "Alguns governs arriben inclusivament a pagar als seus comerciants per a permetre'ls vendre més barat; com més estrany i contrari als càlculs més simples era aquest sacrifici, en major grau se l'atribuïa a raons d'alta política [...] Els governs paguen als seus comerciants a costa dels seus súbdits" (I, 421), etc., etc. Aquests són els raonaments que ens serveix Sismondi! En altres bandes, com fent deduccions d'aqueixos raonaments, qualifica el capitalisme d'"artificial", d'"implantat" (I, 379, *opulence factice*), d'"hivernacle" (II, 456), etc. Comença per substituir l'anàlisi de les contradiccions existents per una expressió d'innocents desitjos, i arriba a la deformació directa de la realitat perquè

aquesta corresponga a aqueixos desitjos. Resulta així que la indústria capitalista, a la qual hom “estimula” amb tant de gelosia, és feble, no té base, etc., no exerceix un paper predominant en l'economia del país i, *en conseqüència*, aqueix paper pertany a la petita producció, etc. El fet indubtable i indiscutible que el proteccionisme deu la seua aparició únicament a un règim econòmic determinat i a determinades contradiccions pròpies d'aquest règim, i que expressa interessos reals d'una classe real que exerceix el paper *preponderant* en l'economia nacional, és reduït al no-res i fins i tot transformat en el seu contrari mitjançant unes quantes frases sentimentals! Ara, una altra petita mostra (a propòsit del proteccionisme en l'agricultura, I, 265. Capítol relatiu a les lleis sobre cereals):

“Els anglesos ens presenten les seues grans granges com a únic mitjà per a millorar l'agricultura, és a dir, per a obtenir la major abundància de productes agropecuaris a baix preu, i heus aquí que, al contrari, els produeixen més cars”...

Aquest passatge, que palesa tan pregonament la manera de raonar dels romàntics, assimilada en la seua totalitat pels populistes russos, és notablement característic! El desenrotllament de les grans granges i el progrés tècnic que en són inseparables es representen com un sistema instituint deliberadament: els anglesos (és a dir, els economistes anglesos) el presenten com l'únic possible perfeccionament de l'agricultura. Sismondi vol dir que també “podrien existir” altres mitjans per a alçar l'agricultura; una vegada més, “podrien existir” en no se sap quina societat abstracta, i no en la societat real d'un període històric determinat, “societat” basada en l'economia mercantil, de què parlen els economistes anglesos i de què també hauria de parlar Sismondi. “Millorar l'agricultura, és a dir, procurar-se [procurar per a la nació?] major abundància de productes.” Res de: “és a dir”. El millorament de l'agricultura i el de les condicions d'alimentació de les masses, de cap manera són la mateixa cosa: la falta de coincidència d'aquests dos factors no sols és possible, sinó inevitable en el règim econòmic del que Sismondi es vol desembarassar tan afanyosament. Per exemple: l'augment de la sembra de patates pot significar una elevació de la productivitat del treball en l'agricultura (cultiu de plantes d'arrels i tubercles alimentaris i farratgers) i un augment de la plus-vàlua, al mateix temps que un empitjorament de l'alimentació dels obrers. Desfer-se de les contradiccions de la vida real, per mitjà de frases, continua sent el mode de ser d'un populista... perdó, d'un romàntic.

“En realitat [continua Sismondi], aqueixos grangers són tan rics, i tan intel·ligents, estan tan ben recolzats [*secondés*] per tot el progrés de les ciències, els seus cavalls de tir són tan bells, les seues cerques tan sòlides, i els seus camps tan nets de males herbes, que no poden competir amb el miserable camperol polonès embrutit per l'esclavitud, ignorant, que no troba un altre refugi que l'ebrietat i l'agricultura del qual es troba encara en la infància de l'art. El cereal recol·lectat en el part central de Polònia, després d'haver pagat les despeses d'un transport de diverses centenars de llegües per via fluvial, per terra i mar, i d'haver abonat aranzels en concepte d'importació del 30 i fins i tot del 40 per cent del seu valor, és de totes maneres més barat que el cereal dels més rics comtats d'Anglaterra” (I, 256). “Aquest contrast confon els economistes anglesos.” Ells ho atribueixen als impostos, etc. Però la causa no és aqueixa. “El mateix sistema d'explotació és roí, perquè té una base perillosa [...] Recentment s'ha presentat a la nostra admiració per tots els escriptors, però, al contrari, hem de conèixer-lo bé per a evitar imitar-lo” (I, 266).

¿Que no és cert que resulta infinitament ingenu aquest romàntic que presenta el capitalisme anglès (i el seu sistema de granges agrícoles) com un sistema erroni imaginat pels economistes, i que es figura que “la confusió” dels economistes que tanquen els ulls davant les contradiccions del sistema de les granges, és un argument suficient *contra* els grangers? Com de superficial resulta la seua comprensió, que cerca explicar els processos econòmics, no pels interessos dels diversos grups, sinó per les pèrdues dels economistes, escriptors i governs! El bo de Sismondi vol exhortar i avergonyir els grangers anglesos, i amb ells els del continent, perquè no “imiten” aquests “roïns” sistemes!

Però no obliden que tot açò va ser escrit fa 70 anys, que Sismondi observava els primers passos de fenòmens completament nous llavors. La seua ingenuïtat és fins i tot perdonable, perquè també els economistes clàssics (els seus contemporanis) consideraven aquests fenòmens nous amb no menor ingenuïtat, com a producte de les eternes i naturals propietats de la naturalesa humana. Preguntem, però: en les seues “objeccions” contra el capitalisme que es desenrotlla en Rússia, els nostres populistes hi han agregat quelcom, així que fos una sola parauleta original, als arguments de Sismondi?

De manera que els seus raonaments sobre el proteccionisme demostren que el punt de vista històric li és completament aliè. Que, al contrari, raona com ho feien els filòsofs i els economistes del segle XVIII, en forma completament abstracta, diferenciant-se'n només en què considera normal i natural, no la societat burgesa, sinó la dels petits productors independents. Per això no comprèn, en absolut, la relació del proteccionisme amb un règim econòmic determinat, i es desfà d'aquesta contradicció al terreny polític-social amb les mateixes frases sentimentals sobre allò "fals", la "perillositat", l'error, la irracionalitat, etc., que ja havia emprat per a desfer-se també de les contradiccions en la vida econòmica. I per això presenta de manera extremadament superficial la qüestió del proteccionisme i del *freetrade* com a problema del camí "fals" o "vertader" (és a dir, d'acord amb la seua terminologia, com a problema del camí capitalista o no capitalista).

La teoria moderna ha desemascarat per complet aquests errors, mostrant que el proteccionisme està lligat a un règim històric determinat de l'economia social, als interessos de la classe dominant en aquest règim i que rep el suport dels governs. Aqueixa teoria ha demostrat que el problema del proteccionisme i del lliure canvi és una qüestió *entre* empresaris (a vegades entre empresaris de diferents països, i altres vegades entre diversos sectors d'empresaris d'un mateix país).

Si comparem l'actitud dels economistes populistes amb aquests dos punts de vista sobre el proteccionisme, comprovem que també en aquesta qüestió comparteixen íntegrament el punt de vista dels romàntics, ja que consideren el proteccionisme, no en relació amb un país capitalista, sinó amb no se sap quin país abstracte, amb "consumidors" *tout court*, declarant que es tracta d'un suport "erroni" i "irracional", d'un capitalisme "d'hivernacle", etc. Per exemple, en l'assumpte de la supressió dels drets a la importació de màquines agrícoles, que provoca un conflicte entre els empresaris industrials i agrícoles, els populistes, *per descomptat*, es pronuncien enterament a favor dels... empresaris rurals. No volem dir que no tinguen raó. Però és una qüestió de fet, una qüestió del moment històric donat; de quina és la fracció d'empresaris que expressa millor els interessos generals del desenvolupament del capitalisme. I encara que els populistes tinguen raó, no és, per descomptat, perquè la imposició de drets duaners signifiqui un "suport artificial al capitalisme", i la seua supressió un suport a la indústria popular "tradicional"; sinó simplement perquè el desenrotllament del capitalisme en l'agricultura (que necessita màquines), en accelerar l'extinció de les relacions medievals al camp i la creació d'un mercat interior per a la indústria, determina un desenvolupament més ampli, lliure i ràpid del capitalisme en general.

Preveiem una objecció per haver col·locat els populistes, en aquesta qüestió, entre els romàntics. Potser se'ns diga que en açò hauria sigut necessari exceptuar el senyor N.-on, qui diu expressament que el problema del lliure canvi i del proteccionisme és propi del capitalisme; i ho repeteix en més d'una oportunitat, inclusivament amb "cites"... Sí, sí, el senyor N.-on àdhuc es recolza en cites! Però si se'ns mostrés aquest passatge de les seues *Ressenyes*, nosaltres mostràriem *altres* on declara que sostenir el capitalisme és "implantar-lo" (i açò en *Balanços i conclusions!*, pàgines 331, 323 i també 283); on explica l'estímul al capitalisme com "un funesta pèrdua", pel fet que "hem perdut de vista", "hem oblidat", "ens han enfosquit", etc. (p. 298). Compare hom amb Sismondi! De quina manera concorda açò amb l'afirmació que el suport al capitalisme (premis a l'exportació) és "una de les múltiples contradiccions de què està plena la nostra vida econòmica"⁴⁴; i que, com totes les altres, deu la seua existència a *la forma que adopta tota la producció*? (p. 286). Note hom bé: *tota la producció*! Preguntem a qualsevol home imparcial: quin és el punt de vista d'aquest autor per a qui és una "aberració" el suport donat a "la forma que adquireix tota la producció"? És el punt de vista de Sismondi o el de la teoria científica? També ací "les cites" del senyor N.-on (de la mateixa manera que en les qüestions abans analitzades), són a penes intercalacions maldestres i alienes al text, que no expressen de cap manera que l'autor estiga convençut que són aplicables a la realitat russa. Quan el senyor N.-on "cita", no fa més que utilitzar la teoria moderna com a pantalla per a induir a error els lectors. És un vestit de "realista" mal posat, darrere del qual s'amaga un romàntic⁴⁵ de soca-rel.

* * *

XI

EL LLOC QUE OCUPA SISMONDI EN LA HISTÒRIA DE L'ECONOMIA POLÍTICA

Coneixem ja les principals tesis de Sismondi que són del domini de l'economia teòrica. En resum, veiem que roman incondicionalment fidel a si mateix en tot, que el seu punt de vista és invariable. Es diferencia dels clàssics en tots els punts perquè assenyalava les contradiccions del capitalisme. Açò, d'una banda. D'una altra, sobre cap punt pot (ni tampoc vol) portar més lluny l'anàlisi dels clàssics, i per això es limita a realitzar una crítica sentimental del capitalisme des del punt de vista petit burgès. Tal substitució de l'anàlisi científica per queixes i lamentacions sentimentals, fa extraordinàriament superficial la seua concepció. Tenint en compte les contradiccions del capitalisme que Sismondi havia assenyalat, la teoria moderna les ha sotmès també a l'anàlisi científica i ha arribat, en tots els punts, a conclusions que divergeixen radicalment de les de Sismondi, i que, en conseqüència, condueixen a encarar el capitalisme des d'un punt de vista diametralment oposat al seu.

En *Crítica d'algunes tesis de l'economia política (Zur Kritik)*, traducció russa, Moscou, 1896) es caracteritza de la següent manera el lloc que ocupa Sismondi en la història de la ciència:

“Sismondi s'ha alliberat de la noció de Boisguillebert, segons la qual el treball creador de valor de canvi, serà falsificat pels diners, però, com Boisguillebert denunciava els diners, ell denuncia el gran capital industrial” (p. 36).

L'autor vol dir: així com Boisguillebert considerava superficialment l'intercanvi de mercaderies com un règim natural, i es rebel·lava contra els diners, en els que veia “un element estrany” (ibíd., p. 30), així Sismondi considerava la petita producció com un règim natural, i es rebel·lava contra el gran capital, en què veia un element estrany, Boisguillebert no comprenia el vincle indissoluble i natural dels diners amb l'intercanvi de mercaderies: no comprenia que estava oposant, considerant-les elements estranys, dues formes “del treball burgès” (ibíd., 30-31). Sismondi no comprenia el vincle indissoluble i natural del gran capital amb la petita producció independent; no comprenia que es tractava de dues formes de l'economia mercantil. “En rebel·lar-se contra el treball burgès davall una de les seues formes”, Boisguillebert “el lloa en canvi com a utopia sota una altra [forma]” (ibíd.). En rebel·lar-se contra el gran capital, és a dir, contra l'economia mercantil, en una de les seues formes, precisament, o la més desenrotllada, Sismondi procedeix com un utopista i exalta el petit productor (en particular el camperol), és a dir, l'economia mercantil davall una altra de les seues formes, la seua forma embrionària.

“Si amb Ricardo [continua l'autor de la *Crítica*] l'economia política extrau sense contemplacions la seua última conseqüència i troba així la seua conclusió, Sismondi completa aquest resultat formulant els dubtes de la mateixa” (p. 36).

Així, l'autor de la *Crítica* redueix la importància de Sismondi al fet que *va suscitar el problema* de les contradiccions del capitalisme, i d'aquesta manera va plantejar la tasca de la seua posterior anàlisi. L'autor citat considera totes les concepcions independents de Sismondi, el qual també va voler *respondre* a aquesta qüestió, com no científiques, superficials, reflexos del seu punt de vista petit burgès reaccionari (veure els judicis citats, i un que reproduïm més endavant, amb motiu d'una “cita” d'Efrussi).

Si comparem la doctrina de Sismondi amb la dels populistes, veiem en quasi tots els punts (excepte la negació de la teoria de la renda de Ricardo i les prèdiques malthusianes als camperols) una sorprenent identitat, que a vegades arriba fins i tot a l'ús de les mateixes expressions. Els economistes populistes comparteixen íntegrament el punt de vista de Sismondi. Ens en convencem fins i tot més, quan passem de la teoria a les concepcions de Sismondi sobre les qüestions pràctiques.

Finalment, quant a Efrussi, no ha fet en cap banda una apreciació correcta de Sismondi. En assenyalat que va subratllar i condemnar les contraccions del capitalisme, Efrussi no ha compres, en absolut, que la seua teoria es diferencia amb claredat de la del materialisme científic, ni que la concepció romàntica és diametralment oposada a la concepció científica del capitalisme. La simpatia

del populista pel romàntic i la seua commovedora unanimitat, han impedit l'autor dels articles de *Rússkoe Bogatstvo* caracteritzar de manera correcta aqueix representant clàssic del romanticisme en la ciència econòmica.

Acabem de citar una apreciació sobre Sismondi que diu que “expressa els dubtes que [l'economia política clàssica] té de si mateixa”.

Però Sismondi no pensava limitar-se a semblant paper (que li assegura un lloc honorós entre els economistes). Com hem vist, tractava de resoldre aqueixos dubtes, encara que ho va fer amb molt poc resultat. És més, acusava els clàssics i la seua ciència, no per haver-se detingut davant l'anàlisi de les contradiccions, sinó perquè havien seguit mètodes erronis. “La vella ciència no ens ensenya a comprendre, ni a prevenir” les noves calamitats (I, XV), diu en el pròleg a la segona edició del seu llibre, explicant açò, no perquè l'anàlisi d'aquesta ciència siga incompleta i inconseqüent sinó perquè s'havia “lliurat a les abstraccions” (I, 55: els nous deixebles d'A. Smith en Anglaterra es van llançar [se sont jetés] a les abstraccions, i es van oblidar de l'“home”) i “segueix un camí fals” (II, 448). Però, llavors, ¿quines són aqueixes acusacions de Sismondi als autors clàssics que l'autoritzen a extraure semblant conclusió?

“Els més cèlebres economistes prestaven molt poca atenció al consum i a la sortida de les mercaderies” (II, 124).

Aquesta acusació s'ha repetit, des dels temps de Sismondi, innumerables vegades. Hom considerava necessari diferenciar “el consum” de la “producció”, com a branca especial de la ciència; hom deia que la producció obeeix a lleis naturals, mentre que el consum és determinat per la distribució, que depèn de la voluntat dels homes, etc., etc. Sabem que els nostres populistes comparteixen les mateixes idees, i posen en primer pla la distribució⁴⁶.

I quin sentit té, doncs, aquesta acusació? Es basa només en una concepció completament anticientífica de l'economia política, que no té com a objecte, de cap manera, com es diu ben sovint, “la producció de valors materials” (aquest és l'objecte de la tecnologia), sinó les relacions socials entre els homes en el procés de la producció. Només si es concep “la producció” en el primer sentit, és possible dissociar-la de “la distribució”; en aquest cas, en la “rúbrica” dedicada a la producció figuraran categories que es refereixen al procés del treball en general, en compte de categories de formes històricament determinades de l'economia social: habitualment, tals trivialitats que no tenen sentit no serveixen més que per a enfosquir després les condicions històriques i socials. (Exemple: la noció de capital). Però si considerem lògicament la “producció” com a expressió de les relacions socials en el procés de la producció, llavors tant la “distribució” com el “consum” perdran tota significació independent. Aclarides les relacions establides en la producció, queda aclarida *amb això* la part del producte que correspon a cada classe i, per consegüent, també “la distribució” i “el consum”. I viceversa: quan queden sense aclarir les relacions de producció (per exemple, quan no s'entén el procés de la producció del capital social en el seu conjunt), tots els raonaments sobre el consum i la distribució es transformen en trivialitats, o en expressió d'innocents desitjos romàntics. Sismondi va ser el primer a fer semblants comentaris. Rodbertus també va parlar molt sobre ‘la distribució del producte nacional’, i les autoritats “modernes” d'Efrussi han arribat inclusivament a fundar “escoles” especials, un dels principis de les quals era fer preferent atenció a la distribució⁴⁷. I tots aqueixos teòrics de “la distribució” i del “consum” no han sabut resoldre ni tan sols el problema bàsic de la diferència entre el capital social i la renda social; han seguit debatent-se en les contradiccions davant les quals s'havia detingut A. Smith⁴⁸. Aquest problema únicament ha pogut resoldre'l un economista que mai ha fet de la distribució una qüestió a banda, que ha protestat enèrgicament contra els raonaments “vulgars” sobre “la distribució” (vegeu les observacions de Marx al programa de Gotha, citades per P. Struve en les seues *Notes crítiques*, p. 129, epígraf al cap. IV). Més fins i tot. La pròpia solució del problema residia a l'anàlisi de la *reproducció* del capital social. L'autor no ha fet una qüestió a banda ni de la distribució ni del consum; com ha portat fins a la fi l'anàlisi de la producció, han quedar completament aclarides ambdues coses, per si soles.

“L'anàlisi científica del mode capitalista de producció demostra que [...] les relacions de distribució són essencialment idèntiques a les de producció, constitueixen el revers d'aquestes últimes, perquè tant unes com altres presenten el mateix caràcter històric transitori”. “El salari pressuposa el treball assalariat, i el guany el capital. Aquestes formes concretes de distribució pressuposen, en conseqüència, determinats caràcters [*Charaktere*] socials quant a les condicions de producció, i

relacions socials determinades dels agents de producció. Les relacions concretes de distribució són, doncs, simplement l'expressió històrica de determinades relacions de producció [...] cada forma de distribució desapareix en desaparèixer la forma determinada de producció a què correspon i de la qual emana”.

“La teoria que només considera com històriques les relacions de distribució però no les de producció, és, d'una banda, el punt de vista de la crítica ja iniciada, però tímida encara [inconseqüent, *befangen*], de l'economia burgesa. D'altra banda, està basada en la confusió i identificació del procés social de la producció amb el simple procés del treball, tal com la realitzaria una persona artificialment aïllada, sense la menor ajuda de la societat. Com el procés de treball és només un procés entre l'home i la naturalesa, els seus elements simples són iguals en totes les formes socials del desenrotllament. Però cada forma històrica concreta d'aquest procés continua desenrotllant les bases materials i les seues formes socials.” (*El capital*, t. III, 2, pàgines 415, 419, 420, de l'original alemany).

No li ha anat millor a Sismondi en els seus atacs d'un altre gènere contra els clàssics, atacs que ocupen major lloc en els seus *Nouveaux principes*. “Els nous deixebles d'A. Smith a Anglaterra s'han llançat a les abstraccions, i s'han oblidat de l'home”... (I, 55). Per a Ricardo, “la riquesa és tot i els homes res són” (II, 331). “Els [els economistes que advoquen pel lliure comerç] sacrifiquen sovint els homes i els interessos reals en honor d'una teoria abstracta” (II, 457), etc.

Com de vells són aquests atacs, i com de nous alhora! Em referisc ací als populistes que els han renovat, alçant tant de soroll amb motiu del reconeixement obert que el desenvolupament capitalista de Rússia és el seu desenrotllament efectiu, real i inevitable. ¿Que potser no repetien el mateix en tots els tons quan vociferaven sobre l'“apologia del poder dels diners”, sobre el “esperit social burgès”, etc.? Perquè a ells, *en grau molt major que a Sismondi*, pot hom aplicar-los l'objecció feta a la crítica sentimental del capitalisme en general: *Man shreie nicht zu sehr über den Zynismus! Der Zynismus liegt in der Sache, nicht in den Worten, welche die Sache bezeichnen!* (No criden tant sobre el cinisme! El cinisme no rau en les paraules que descriuen la realitat sinó en la realitat mateixa!).

“En grau molt major fins i tot”, diem nosaltres. Perquè els romàntics d'Europa occidental no tenien davant els seus ulls l'anàlisi científica de les contradiccions del capitalisme; perquè ells van ser els primers en assenyalar-les; perquè fulminaven (“amb paraules llastimoses”, d'altra banda) els homes que no veien aqueixes contradiccions.

Sismondi es descarrega sobre Ricardo perquè aquest, amb una franquesa despietada, va extraure totes les conclusions dels fets que havia observat i estudiat en la societat burgesa: va assenyalar obertament tant l'existència de la producció per la producció, com la transformació de la força de treball en mercaderia, considerada com una altra mercaderia qualsevol; i el fet que “per a la societat” només era important la renda pura, és a dir el volum del benefici⁴⁹. Però Ricardo deia la pura veritat: *en la realitat, tot succeeix precisament així*. I si aquesta veritat li semblava “baixa” a Sismondi, no hauria hagut de cercar-ne la causa d'aqueixa baixesa en la teoria de Ricardo, ni atacar, de cap manera, aqueixes “abstraccions”; les seues exclamacions dirigides contra Ricardo pertanyen íntegrament al domini “de l'engany que ens enalteix”.

I els nostres romàntics actuals? Pensen negar la realitat del “poder dels diners”? ¿Pensen negar que aqueix poder és omnipotent, no sols entre la població industrial, sinó també entre la població agrícola, en tota “comunitat camperola”, en tot poblet perdut? ¿Pensen negar la inevitabilitat de la vinculació d'aquest fet amb l'economia mercantil? No, ni intenten posar-ho en dubte. Simplement procuren no parlar-ne. Temen anomenar les coses pel seu vertader nom.

I nosaltres compremem molt bé el seu temor: el reconeixement franc de la realitat privaria de tota base la crítica sentimental (populista) del capitalisme. No és res estrany que es llancen al combat amb tant d'apassionament, sense haver tingut temps ni tan sols de netejar les armes rovellades del romanticisme. No és res estrany que no escollisquen els mitjans i vulguen presentar l'hostilitat cap a la crítica *sentimental*, com a hostilitat contra la crítica en general. Perquè estan lluitant pel seu dret a l'existència.

Sismondi va intentar fins i tot erigir la seua crítica sentimental en *mètode especial de ciència social*. Ja hem vist que no retreia a Ricardo perquè la seua anàlisi objectiva s'hagués detingut davant les contradiccions del capitalisme (aquest reptotxe hauria tingut base), sinó precisament perquè aqueixa anàlisi era *objectiva*. Deia que Ricardo "s'oblida de l'home". En el prefaci a la segona edició de *Nouveaux principes*, hi trobem el paràgraf següent:

"Considere necessari protestar contra els mètodes habituals, ben sovint tan superficials, ben sovint tan falsos, amb què hom jutja una obra que tracta de ciències socials. El problema que es proposa resoldre és molt més complicat que els que naixen de les ciències naturals; i al mateix temps, es dirigeix al cor més que a la raó" (I, XVI). Com de familiars són al lector rus aquestes idees sobre l'oposició existent entre les ciències naturals i socials, que es dirigeixen, aquestes últimes, al "cor"!⁵⁰ Sismondi exterioritza ací els mateixos pensaments que alguns decennis més tard serien novament "redescoberts" en l'extrem orient d'Europa per l'"escola russa de sociòlegs" i que figurarien com un singular "mètode subjectiu en sociologia"... Apel·la, per descomptat (igual que els nostres sociòlegs nacionals) "al cor i, al mateix temps, a la raó"⁵¹. Però ja hem vist de quina manera "el cor" del petit burgès triomfava, en els problemes més importants, sobre "la raó" de l'economista teòric.

* * *

POSTESCRIPITUM⁵²

L'exactitud de l'apreciació que hem fet ací del sentimental Sismondi i de la seua actitud respecte del científicament "objectiu" Ricardo, és confirmada per complet pel judici de Marx en el segon tom de *Teories de la plus-vàlua*, aparegut en 1905 (*Theorien über den Mehrwert*, II, B., I. T., S. 304 u. ff. *Bemerkungen über die Geschichte der Entdeckung des sogenannten Ricardoschen Gesetzes*). Oposant Ricardo, com a home de ciència, a Malthus, a qui considera un miserable plagiari, advocat a sou dels potentats i sicofant desvergonyit, Marx diu:

"Ricardo refuta el mode de producció en general, com el més convenient per a la creació de riquesa, i per a la seua època té raó. Vol la producció per la producció mateixa, i està en el més just. Qui pretenga afirmar, com han fet alguns adversaris sentimentals de Ricardo, que la producció com a tal no constitueix un fi, oblida que la producció per la producció mateixa no significa sinó el desenvolupament de les forces productives humanes, o siga, *el desenvolupament de la riquesa de la naturalesa humana, com a fi en si mateix*. Els qui, com Sismondi, contraposen a aquest fi el benestar de l'individu, només afirmen en realitat que s'ha de frenar el desenrotllament de l'espècie per a assegurar el del ser humà; que, per exemple, no s'hauria d'acceptar cap guerra, ja que en totes les guerres pereixen indefectiblement moltes persones. Sismondi té raó només pel que fa als economistes que pretenen *pal·liar* o negar aquest antagonisme". (S. 309). Des del seu punt de vista, Ricardo té tot el dret de comparar els proletaris amb les màquines, amb les mercaderies, en la producció capitalista. "*Es ist dieses stoisch, objektiv, wissenschaftlich*." "(Açò és estoic, objectiu, científic)" (S. 313). Es comprèn que aquest judici és vàlid només per a una època determinada, al començament del segle XIX.

* * *

CAPÍTOL II

CARÀCTER DE LA CRÍTICA DEL CAPITALISME EN ELS ROMÀNTICS

Ja ens hem ocupat prou de la “raó” de Sismondi. Vegem ara més de prop el seu “cor”. Tractem de resumir tot allò que sabem del *seu punt de vista* (que fins a aquest moment hem estudiat només com a element relacionat amb les qüestions teòriques), de la *seua actitud* envers el capitalisme, de les seues simpaties socials, de la seua manera d'entendre els problemes “políticosocials” de l'època en què li va tocar actuar.

I

LA CRÍTICA SENTIMENTAL DEL CAPITALISME

El tret distintiu de l'època en què escrivia Sismondi va ser el ràpid desenrotllament del *canvi* (de l'economia monetària, per a emprar la terminologia moderna), que es va evidenciar de manera particularment aguda després de la destrucció dels vestigis del feudalisme per la revolució francesa. Sismondi condemnava francament aqueix desenrotllament i la intensificació del canvi, atacava “la competència funesta” i exhortava “el govern a defensar la població contra els efectes de la competència” (ch. VIII, l. VII), etc. “Els *canvis* ràpids malmeten els bons costums del poble. En la preocupació constant per una venda convenient no es pot evitar la temptativa de demanar preus exorbitants i d'enganyar, i com més difícil és l'existència per al que viu de *canvis* constants més es troba exposat a la temptació d'emprar l'engany” (l, 169). Calia semblant ingenuïtat per a denunciar l'economia monetària com ho fan els nostres populistes! “... La riquesa comercial és només la segona en importància en l'ordre econòmic; i la riquesa territorial [*territoriale*], que proveeix els mitjans de subsistència, ha de posar-se primera en ordre d'importància. Tota aquesta classe nombrosa que viu del comerç ha de percebre part dels productes de la terra només en el cas en què aquests existisquen; ella [aquesta classe] ha de desenrotllar-se només en la mesura, que cresquen també aqueixos productes” 202 (l, 322-323). El senyor N.-on que ompli amb les seues queixes pàgines senceres perquè el creixement del comerç i de la indústria s'avança respecte al de l'agricultura, ¿haurà fet tan ni sols un sol pas cap avant en relació amb aquest romàntic patriarcal? Aquestes queixes d'un romàntic i d'un populista són només testimoni de la seua completa *incomprensió* de l'economia capitalista. ¿Pot existir un capitalisme en el qual el desenrotllament del comerç i de la indústria *no s'avance* al de l'agricultura? El creixement del capitalisme és el creixement de l'economia mercantil, és a dir, de la divisió social del treball, que l'una darrere de l'altra *arranca* de l'agricultura les diverses formes d'elaboració de la matèria primera, originàriament vinculada a la seua obtenció, elaboració i consum, dins d'una *única* economia natural. Per això, en *totes bandes i sempre*, el capitalisme significa un desenrotllament *més ràpid* del comerç i de la indústria en comparació amb l'agricultura; un augment *més ràpid* de la població comercial i industrial, un pes i significació *majors* del comerç i de la indústria dins del règim general de l'economia social⁵³. *No pot ser* d'una altra manera. I el senyor N.-on en repetir semblants lamentacions, prova una vegada més que les seues concepcions econòmiques no han anat més enllà d'un romanticisme superficial i sentimental. “Aqueix esperit irracional d'empresa [*esprit d'entreprise*], aqueix excés de qualsevol classe de comerç que provoca una quantitat tan gran de fallides en Estats Units, deu la seua existència, sens dubte, a la multiplicació dels bancs i a la facilitat amb què el crèdit fal-laç està ocupant el lloc d'un haver efectiu” (*fortune réelle*, II, 111), etc., etc. Però en nom de què atacava Sismondi l'economia monetària (i el capitalisme)? Què li oposava? La petita producció independent, l'economia natural dels camperols al camp, els oficis a les ciutats. Heus aquí el que diu de la primera, en el capítol *Sobre l'economia patriarcal rural* (ch. III, l. III. *De l'exploitation patriarcale*. El llibre 3er tracta de la riquesa “territorial”):

“Els primers propietaris de terra van ser ells mateixos camperols, realitzaven tots els treballs del camp amb l'ajuda dels seus fills i dels seus servidors domèstics. Cap organització social alguna⁵⁴ garanteix una major dita i virtut a la classe més nombrosa de la població, ni brinda més abundància [*opulence*] per a tots, ni més estabilitat a l'ordre social [...] Als països on l'agricultor és propietari [*où le fermier est propriétaire*] i on els productes pertanyen completament [*sans partage*] a les mateixes

persones que han realitzat tot el treball, és a dir, als països l'economia agrícola dels quals designem amb el nom de patriarcal, veiem a cada pas signes de l'amor de l'agricultor a la casa que habita, a la terra que cuida [...] El treball mateix constitueix per a ell un plaer [...] En aquells felïços països on l'agricultura és patriarcal, s'estudia la naturalesa particular de cada camp, i aqueixos coneixements es transmeten de pares a fills [...]. Les grans granges, explotades pels homes més rics, podran elevar-se, segurament, per damunt dels prejudicis i de la rutina, però els coneixements [*l'intelligence*, és a dir, els coneixements d'agricultura] no arribaran fins aquells que treballen sols, i seran mal aplicats [...] L'economia patriarcal millora els costums i el caràcter d'aquest sector tan nombrós de la nació, sobre què recauen tots els treballs del camp. La propietat crea hàbits d'ordre i d'estalvi, la satisfacció diària refrena la inclinació cap a la gola [*gourmandise*] i l'ebrietat [...] Com quasi no realitza intercanvis més que amb la naturalesa, ell [l'agricultor] té menys ocasió que cap altre obrer industrial d'haver de fiar-se de la gent i d'esgrimir contra ella l'arma de la mala fe" (I, 165-170). "Els primers grangers van ser abans simples camperols; realitzaven amb les seues pròpies mans la major part dels treballs agrícoles; les seues iniciatives estaven sempre en relació amb les forces de la seua família [...]. Però no van deixar de ser camperols: ells mateixos condueixen l'aladre [*tiennent eux-mêmes les cornes de leur charrue*]; ells mateixos cuiden el bestiar al camp i a l'estable, viuen a l'aire lliure, habituant-se a les fatigues diàries i a l'alimentació sòbria que formen ciutadans forts i soldats braus⁵⁵. Quasi mai col·loquen per a treballar amb ells obrers jornalers, sinó només servidors domèstics [*des domestiques*], escollits sempre entre els seus iguals, als que tracten com iguals, mengen en la mateixa taula, beuen del mateix vi i vesteixen la mateixa roba. D'aqueixa manera els agricultors amb els seus servidors no formen més que una classe de camperols, animats dels mateixos sentiments, compartint els mateixos plaers, exposats a les mateixes influències i lligats a la pàtria pels mateixos lligams" (I, 221).

Heus aquí la famosa "producció popular"! I que no es diga que Sismondi desconeix la necessitat d'unir els productors; diu directament (vegeu més endavant) que "desitja com ells [com Fourier, Owen, Thompson i Muiron] les associacions" (II, 365). Que no es diga que ell advoca precisament *per la propietat*; al contrari, el centre de gravetat, per a ell, està en la petita hisenda agrícola (II, 355), i no en la petita propietat. Es comprèn que aquesta idealització de la petita hisenda camperola, revista una forma diferent en altres condicions històriques i en un altre mitjà. Però no cap el menor dubte que el romanticisme i el populisme exalten precisament la petita hisenda camperola.

Sismondi idealitza de la mateixa manera els oficis primitius i les corporacions.

"El sabater rural, que és al mateix temps comerciant, fabricant i treballador, no confeccionarà ni un sol parell de sabates sense haver rebut el corresponent encàrrec" (II, 262), mentre que la manufactura capitalista, per no conèixer la demanda, pot patir una desfeta. "És indubtable, tant des del punt de vista teòric com del pràctic, que l'establiment de les corporacions [*corps de métier*] impedia, i havia d'impedir, la formació d'una superpoblació. És indubtable també que aquesta superpoblació existeix actualment, i que és la resultant necessària del règim actual" (I, 431). Podríem multiplicar semblants cites, però deixem per a més tard l'anàlisi de les receptes pràctiques de Sismondi. Per ara, per a penetrar al punt de vista, ens limitarem al que cita. Els raonaments que hem reproduït poden ser resumits de la manera següent: 1) l'economia monetària és condemnada perquè destrueix la prosperitat dels petits productors i el seu acostament mutu (siga el de l'artesà al consumidor o el de l'agricultor a altres agricultors iguals a ell), 2) s'exalça la petita producció perquè assegura la independència del productor i elimina les contradiccions del capitalisme.

Assenyalem que aquestes dues idees integren el patrimoni essencial del populisme⁵⁶ i tractem de penetrar en el seu contingut.

La crítica de l'economia monetària pels romàntics i pels populistes es redueix a comprovar que engendra l'individualisme⁵⁷ i l'antagonisme (competència), així com la falta de seguretat del productor i la inestabilitat de l'economia social⁵⁸. Comencem per l'"individualisme". Comunament es contraposa la unió dels camperols d'una mateixa comunitat, o d'artesans (o kustars) d'un mateix ofici, al capitalisme, que destrueix aqueixa unió i la reemplaça per la competència. Aquest raonament repeteix un error típic del romanticisme, que partint de les contradiccions del capitalisme nega que representa *una forma superior d'organització social*. ¿Que potser el capitalisme, que destrueix els lligams propis de la comunitat camperola, de les corporacions, dels artels, etc., no els reemplaça per altres? ¿Que potser l'economia mercantil no és ja un *vincle* entre els productors, establert *pel mercat*?⁵⁹ El caràcter antagònic, ple d'oscil·lacions i contradiccions, *d'aquest vincle*, no atorga dret a

negar la seua existència. I sabem que, precisament, el desenrotllament de les contradiccions és allò que palesa, amb vigor creixent, la solidesa d'aqueix vincle, *obliga* els diversos elements i classes de la societat a cercar la unió, no ja als límits estrets d'una comunitat o d'un districte, sinó la unió de tots els representants d'una mateixa classe *en tota la nació* i fins en diferents Estats. Només un romàntic pot, des del seu punt de vista reaccionari, negar l'existència d'aquests vincles i la seua profunda significació, que es basa en la comunitat del paper exercit en l'economia nacional i no en interessos territorials, professionals, religiosos, etc. I si semblant raonament ha fet mereixedor del qualificatiu de romàntic a Sismondi, que escrivia en una època en què l'existència d'aquests nous vincles engendrats pel capitalisme es trobava encara en estat embrionari, els nostres populistes mereixen amb més raó tal qualificatiu, ja que *en l'actualitat*, només persones completament cegues poden negar l'enorme importància de tals vincles.

Quant a la inseguretat i inestabilitat, etc., no és més que l'antiga cantilena de la que ja hem parlat amb motiu del mercat exterior. En atacs d'aquesta mena es revela també el romàntic que condemna, temorenc, precisament allò que més aprecia en el capitalisme la teoria científica: la seua tendència, que li és inherent, el desenvolupament; la seua irrefrenable tendència a progressar, la impossibilitat de detenir-se o de reproduir els processos econòmics en les mateixes proporcions que abans. Només un utopista que forja plans fantàstics per a fer extensives a tota la societat les unions medievals (com la comunitat rural) pot ignorar que "la inestabilitat" del capitalisme és precisament un immens factor de progrés que accelera el desenrotllament social, perquè atrau masses de la població, cada vegada més considerables, al remolí de la vida social, les porta a reflexionar sobre el règim que governa aqueixa vida, les obliga a ser elles mateixes "les forjadores de la seua pròpia felicitat".

Les frases del senyor N.-on sobre "la inestabilitat" de l'economia capitalista, sobre la falta de proporció en el desenvolupament del canvi, sobre la ruptura de l'equilibri entre la indústria i l'agricultura, entre la producció i el consum, sobre l'anomalia de les crisis, etc., testifiquen de manera total que encara comparteix íntegrament el punt de vista del romanticisme. I per això la crítica del *romanticisme* europeu correspon igualment a la seua teoria, *paraula per paraula*. Heus aquí la prova:

"Escoltem el vell Boisguillebert:

"El preu de les mercaderies [diu] ha de ser sempre *proporcionat*, perquè només aquest acord mutu els dóna la possibilitat en cada moment de ser novament reproduïdes [...] Com la riquesa no és una altra cosa que aqueix intercanvi continu entre home i home, entre empresa i empresa, seria un terrible error cercar les causes de la misèria en una altra cosa que no fos la interrupció d'aquest intercanvi, al que s'arriba per desviacions dels preus proporcionats".

Escoltem també a un economista modern⁶⁰:

"Una gran llei que s'ha d'aplicar a la producció és la *de la proporcionalitat* [*the law of proportion*], que, sola, està en condicions de preservar la continuïtat del valor [...] L'equivalent ha de ser garantit [...] Totes les nacions han intentat en diverses èpoques, mitjançant nombroses reglamentacions i restriccions comercials, portar a la pràctica aquesta llei de la proporcionalitat, tan sols en un cert grau. Però l'egoisme inherent a la naturalesa humana va portar les coses a tal punt, que tot aqueix sistema de regulació va ser trastornat. Una producció proporcional [*proportionale production*] és la realització de la vertadera ciència economicosocial. (W. Atkinson, *Principles of political economy*, London, 1840, pàgines 170 i 195).

Fuit Troja! Aquesta justa proporció entre l'oferta i la demanda, que torna a ser objecte de tants bons desitjos, ha deixat d'existir fa molt. S'ha convertit en una antigalla. Només va ser possible en l'època en que eren limitats els mitjans de producció, i el canvi es produïa dins de límits molt restringits. Amb el naixement de la gran indústria aquesta justa proporció havia de *[musste]* desaparèixer, i la producció havia de passar fatalment, en una successió perpètua, per les vicissituds de prosperitat, depressió, crisi, estancament, nova prosperitat i així successivament.

Els que, com Sismondi, desitgen retornar a la justa proporcionalitat de la producció i conservar, alhora, les bases actuals de la societat, són reaccionaris, ja que per a ser conseqüents haurien d'aspirar també al restabliment de les altres condicions de la indústria de temps passats.

Què és allò que mantenia la producció en proporcions justes, o quasi justes? La demanda, que regia l'oferta i la precedia. La producció seguia pas a pas al consum. La gran indústria, forçada, pel propi caràcter dels instruments de què disposa, a produir en una escala cada vegada més àmplia, no pot esperar la demanda. La producció precedeix al consum, l'oferta força la demanda.

“En la societat actual, en la indústria basada en el canvi individual, l'anarquia de la producció, font de tanta misèria, és al mateix temps la causa del progrés.

“Per això, una de dos:

“... o vostès volen les justes proporcions de segles passats amb els mitjans de producció de la nostra època, la qual cosa significa ser al mateix temps reaccionari i utopista;

“... o volen el progrés sense anarquia: en aqueix cas, per a conservar les forces productives, és necessari renunciar al canvi individual.” (*Des Elend der Philosophie*, S. 46-48.)

Les últimes paraules es refereixen a Proudhon, contra el qual polemitzava l'autor, i expressen en conseqüència, la diferència que separa els seus punts de vista, tant dels de Sismondi com dels de Proudhon. Per cert que el senyor N.-on no ha arribat en *totes* les seues concepcions ni a l'un ni a l'altre⁶¹. Però penetre hom en el contingut d'aquesta cita. ¿En què consisteix la tesi fonamental de l'autor citat, la idea fonamental que l'ubica en contradicció inconciliable amb els seus predecessors? Indiscutiblement, en què col·loca la inestabilitat del capitalisme (comprovada *per aquests tres escriptors*) sobre una base *històrica* i reconeix aquesta inestabilitat com a *factor de progrés*. En altres paraules: en dir que el caràcter mateix dels mitjans de producció (les màquines) provoca la tendència il·limitada a l'ampliació de la producció i a la constant anticipació de l'oferta a la demanda, reconeix, en primer lloc, que el desenrotllament capitalista actual, que s'efectua a través de les desproporcions, crisis, etc., és un *desenrotllament necessari*. En segon lloc, veu en aqueix desenrotllament *elements de progrés*, consistents en el desenvolupament de les forces productives, en la socialització del treball en tota la societat, en l'augment de la mobilitat i de la consciència de la població, etc. Amb aquests dos punts queda esgotada la diferència que separa l'autor de Sismondi i de Proudhon, els qui coincideixen amb ell en assenyalar “la inestabilitat” i les contradiccions que aquesta engendra, i en el sincer desig d'eliminar aqueixes contradiccions. La incomprensió que aqueixa “inestabilitat” és un tret *necessari* de tot capitalisme i de l'economia mercantil en general, els porta a la *utopia*. La incomprensió dels elements de progrés inherents a aqueixa inestabilitat, torna *reaccionàries* les seues teories⁶².

I ara proposem als senyors populistes que ens contesten la pregunta següent: comparteix el senyor N.-on l'opinió de la teoria científica pel que fa als dos punts assenyalats? Reconeix la inestabilitat com una propietat del règim i del desenrotllament actuals? Reconeix els elements de progrés en aqueixa inestabilitat? Tots saben que no; que el senyor N.-on, al contrari, declara que aqueixa “inestabilitat” del capitalisme és una simple anormalitat, una desviació, etc.; la considera una decadència, una regressió (veure més amunt: “*destrueix l'estabilitat*”); idealitza fins i tot l'estancament econòmic (recorde hom: “els pilars seculars”, “els principis santificats pels segles”, etc.), la destrucció del qual és precisament el mèrit històric del capitalisme “inestable”. Per això, és clar que tenim tota la raó quan ubiquem N.-on entre els romàntics, i que cap “cita” ni “referència” de la seua part modifica *aqueix caràcter dels seus propis raonaments*.

Més avall ens detindrem una vegada més en aqueixa “inestabilitat” (a propòsit de l'actitud hostil del romanticisme i del populisme envers la disminució de la població rural en benefici de la industrial); de moment citarem un passatge de *Crítica d'algunes tesis de l'economia política*, dedicat a l'anàlisi dels atacs sentimentals contra l'economia monetària.

“Aquests caràcters socials determinats [el del venedor i el del comprador] no emanen de l'individu en general, sinó de les relacions de canvi entre els homes que fabriquen les seues mercaderies. Aqueixes relacions no són individuals ja que el comprador i el venedor entren en relació perquè el seu treball no és individual i només perquè aquest com a treball individual es transforma en diners. I per això, és també absurd considerar aquests caràcters econòmics burgesos de venedor i comprador com a formes socials eternes de la individualitat humana, ja que seria incorrecte deplorar-les com a causa de la destrucció d'aqueixa individualitat.

“El següent extracte del llibre d'Isaac Pereire: *Leçons sur l'industrie et les finances*, París, 1832, mostra com, àdhuc la forma més superficial de l'antagonisme, que es manifesta en la compra i en la venda, danya les ànimes nobles. La circumstància que el mateix Isaac, en la seua qualitat d'inventor i dictador del *Crédit mobilier*, haja adquirit la trista fama de llop de la Borsa de París, és una mostra del contingut del llibre citat, a més de la crítica sentimental de l'economia. El senyor Pereire, en aqueix temps apòstol de Saint-Simon, diu: “Pel fet que els individus es troben aïllats, separats els uns dels altres, tant en la producció com en el consum, existeix entre ells l'intercanvi dels productes que fabriquen. De la necessitat del canvi se'n deriva la de determinar el valor relatiu dels objectes. D'aquesta manera, les idees del valor i del canvi es troben vinculades estretament entre si, i en la seua forma actual les dues expressen l'individualisme i l'antagonisme [...] És possible determinar el valor dels productes només perquè hi ha venda i compra, o, en altres paraules: antagonisme entre diferents membres de la societat. Correspon preocupar-se del preu, del valor, només on hi ha compra i venda; en una paraula: on tot individu ha de *lluitar* per a obtenir els objectes que són necessaris per al sosteniment de la seua existència” (obra esmentada, p. 68).

Hom preguntarà: en què consisteix, en aquest cas, el *sentimentalisme* de Pereire? Aquest parla només de l'individualisme, de l'antagonisme, de la lluita, que són inherents al capitalisme; diu el mateix que en els més diversos tons diuen els nostres populistes i semblaria que diguessen la veritat, perquè “l'individualisme, l'antagonisme i la lluita” són en veritat atributs inevitables del canvi, de l'economia, mercantil. El sentimentalisme consisteix en el fet que aquest partidari de Saint-Simon, portat per la seua crítica de les contradiccions del capitalisme, *no veu darrere d'aqueixes contradiccions* el fet que el *canvi* també expressa una forma especial de l'*economia social* i que, en conseqüència, no sols separa (açò és cert només en relació amb les associacions medievals que el capitalisme destrueix), *sinó que també uneix* els homes, obligant-los a entrar en relacions mútues a través del mercat⁶³. Precisament aquesta comprensió superficial, provocada per l'entusiasme en “demolir” el capitalisme (des del punt de vista utòpic), és la que ha donat motiu a l'autor citat per a qualificar de *sentimental* la crítica de Pereire.

¿Però què ens importa Pereire, apòstol des de fa molt oblidat del no fa menys temps oblidat saintsimonisme? ¿No seria millor que ens referirem al modern “apòstol” del populisme?

“La producció [...] ha perdut el seu caràcter popular i ha adquirit un caràcter individual, capitalista” (el senyor N.-on, *Ressenyés*, pàgines 321-322).

Observe hom com raona aquest romàntic disfressat: “la producció popular ha adquirit un caràcter individual”. I com per “producció popular” l'autor entén la comunitat rural, es tractaria de la decadència del caràcter social de la producció, d'una limitació de la forma *social* de la producció.

És açò exacte? La “comunitat” organitzava (*si és que ho feia*; d'altra banda estem disposats a fer qualsevol classe de concessions a l'autor) la producció en el marc de cada comunitat únicament, la qual estava aïllada de totes les altres. El caràcter social de la producció comprenia *només els membres d'una comunitat*⁶⁴. El capitalisme, en canvi, va conferint caràcter social a la producció en tot l'Estat. L'“individualisme” és la destrucció dels vincles socials; però allò que els destrueix és *el mercat*, que crea al seu lloc vincles entre *masses d'individus* no lligats per la comunitat, ni per l'estament, ni per la professió, ni per l'estret districte en què s'exerceix l'ofici, etc. Els vincles creats pel capitalisme es manifesten en forma de contradiccions i antagonismes; per aquesta raó el nostre romàntic no vol veure (encara que la comunitat, com a organització de producció, mai va existir sense altres formes de contradiccions i antagonismes, inherents als vells modes de producció). El seu punt de vista utòpic fa que la seua crítica del capitalisme siga una crítica *sentimental*.

* * *

II

EL CARÀCTER PETIT BURGÈS DEL ROMANTICISME

La idealització de la petita producció ens revela un altre tret característic de la crítica romàntica i populista: el seu caràcter petit burgès. Hem vist com el romàntic francès i el romàntic rus transformen, de manera idèntica, la petita producció en una “organització social”, en una “forma de

producció”, *oposant-la al capitalisme*. Hem vist també que aquesta oposició res comporta en si mateixa, excepte una comprensió molt superficial; aïlla artificialment i falsament una forma de l'economia mercantil (el gran capital industrial), i la condemna, idealitzant de manera utòpica *una altra forma de la mateixa* economia mercantil (la petita producció). La desgràcia, tant dels romàntics europeus de començaments del segle XIX com la dels romàntics russos de finals de segle, consisteix en el fet que inventen certa petita explotació abstracta al marge de les relacions socials de producció *i passen per alt* un insignificant detall: que aqueixa petita explotació, la del continent europeu dels anys 1820-1830 o la hisenda camperola russa dels anys 1890-1900, existeix, en realitat, en les condicions de la *producció mercantil*. En la pràctica, el petit productor exalçat pels romàntics i els populistes no és més que un *petit burgès* que es troba amb les mateixes relacions contradictòries que els altres membres de la societat capitalista, i lluita com ells per a defensar-se, cosa que, d'una banda, produeix constantment una petita minoria de grans burgesos i per una altra llança a la majoria cap a les files del proletariat. En realitat, com tothom ho veu i sap, no hi ha productors petits que no es troben entre aquestes dues classes antagoniques; i aquesta posició intermèdia condiciona necessàriament el caràcter específic de la petita burgesia, la seua dualitat, la seua duplicitat, l'atracció que exerceix sobre ella la minoria que surt victoriosa de la lluita, la seua hostilitat envers els “fracassats”, és a dir, la majoria. Com més es desenrotlla l'economia mercantil, més intensament i nítidament es posen en relleu aqueixes condicions, més clar esdevé el fet que la idealització de la petita producció expressa només un punt de vista reaccionari, *petit burgès*.

No cal enganyar-se quant a la significació d'aquests termes que l'autor de la *Crítica d'algunes tesis d'economia política* aplicava precisament a Sismondi. Tals termes no diuen, de cap manera, que *aquest defensés* els petits burgesos retrògrads. *No els defensa en cap banda*: es vol posar en el punt de vista de les classes laborioses en general; expressa la seua simpatia vers tots els representants d'aquestes classes; s'alegra, per exemple, amb la promulgació d'una legislació del treball fabril; ataca el capitalisme i assenyala les seues contradiccions. En una paraula, el seu punt de vista és idèntic al dels populistes actuals.

Però llavors: en què es basa la seua caracterització de petit burgès? Precisament en què no comprèn el vincle entre la petita producció (a què idealitza) i el gran capital (a què ataca). Precisament en què *no veu* que el seu favorit, el petit productor, el camperol, es va convertint, en la realitat, en un petit burgès. Mai cal oblidar el següent aclariment que demostra com les teories de diferents escriptors expressen els interessos i punts de vista de diferents classes:

“No ha de pensar-se que per principi la petita burgesia aspira a fer triomfar els seus interessos egoistes de classe. Al contrari, creu que les condicions *especials* de la seua emancipació són les condicions *generals*, les úniques que poden salvar la societat moderna i evitar la lluita de classes. Tampoc ha de creure hom que tots els representants de la democràcia són botiguers o gent que s'entusiasma amb ells. Poden estar a un món de distància d'aquests, per la seua cultura i la seua posició individual. Allò que els fa representants de la petita burgesia és que, quant a mentalitat, no van més enllà dels límits que els imposa el sistema de vida; que, per tant, es veuen teòricament impulsats cap als mateixos problemes i les mateixes solucions que impulsen a aquells en la pràctica: l'interès material i la situació social. Tal és, en general, la relació que hi ha entre els *representants polítics i literaris* d'una classe, i la classe per ells representada” (C. Marx: *El divuit brumari de Lluís Bonaparte*, traduït per Bazárov i Stepánov, pàgines 179-180).

Per això resulten molt còmics aquells populistes que creuen que quan s'assenyala el seu caràcter petit burgès, és només amb l'objecte de dir quelcom especialment verinós, que no es tracta més que d'un procediment polèmic. Aquesta actitud mostra que no comprenen les idees generals dels seus adversaris, i sobretot no comprenen els fonaments mateixos d'*aqueixa* crítica del capitalisme, amb la qual tots ells “estan d'acord”, i *la seua diferència* de la crítica sentimental i petit burgesa. Per si sola, aqueixa ben marcada tendència dels populistes, d'esquivar el problema mateix d'aquestes dues formes de crítica, de la seua existència a Europa occidental, de l'actitud que adopten envers la crítica científica, mostra amb claredat *per què* els populistes no volen comprendre aquesta diferència⁶⁵.

Il·lustrem allò que s'ha exposat mitjançant un exemple. En el part bibliogràfica de la revista *Rúskaia Misl* de 1896, núm. 5 (pàgines 229 i següents), llegim que “en els últims temps ha aparegut i creix amb sorprenent velocitat un grup” entre la intel·lectualitat que, en principi, és absolutament hostil al populisme. El senyor crític assenyala en poques paraules les causes i el caràcter d'*aqueixa* hostilitat, i no es pot deixar d'advertir, amb reconeixement, que exposa amb la màxima fidelitat *l'essència*

d'aqueix punt de vista hostil al populisme. El senyor crític no comparteix aqueix punt de vista. No comprèn que les idees sobre els interessos de classe, etc., puguen obligar-nos a negar “els ideals populars” “(simplement *populars*, i no populistes”: *ibid.*, p. 229), que consistirien en el benestar, la llibertat, la consciència dels camperols, o siga, de la majoria de la població.

“Segurament se'ns objectarà [diu el senyor crític], com s'ha objectat a altres, que els ideals d'un autor camperol [es tractava de certs desitjos expressats per un camperol] són ideals petit burgesos, i que per això la nostra literatura, fins ara, ha expressat i defensat els interessos de la petita burgesia. Però açò no és més que un espantall, i a qui si no a aquells que tenen l'horitzó i el nivell intel·lectual de l'esposa d'un comerciant de Zamoskvorètxie Es pot espantar amb semblant espantall...?”

Està dit amb energia! Però seguim més endavant:

“... El criteri bàsic, tant de les condicions de convivència social de l'home, com de les mesures socials conscients, no consisteix en categories econòmiques, sobretot, copiades de països aliens i formades en altres circumstàncies, sinó en la felicitat i el benestar material i espiritual de la majoria de la població. I si tal forma de vida i tals mesures destinades a sostenir i desenrotllar condueixen a aqueixa felicitat, poden vostès anomenar-les petit burgeses, o de qualsevol altra manera; les coses no canviaran per això: aquesta forma de vida i aquestes mesures seran, malgrat tot, essencialment progressistes, i per això mateix representaran *el suprem ideal accessible a la societat en les condicions i en l'estat en que es troba*” (*ib.*, pàgines 229-230; la cursiva és de l'autor).

No veu potser el senyor crític que en el seu entusiasme polèmic ha saltat per damunt del problema?

Després de declarar amb tota severitat que acusar el populisme de ser petit burgès és simplement agitar un “espantall”, no aporta cap prova en suport d'aquesta afirmació excepte la següent tesi increïblement sorprenent: “El criteri [...] no consisteix en categories econòmiques, sinó en la felicitat de la majoria”. I açò és com si hom digués: el criteri del temps no consisteix en les observacions meteorològiques, sinó en allò que sent la majoria! I què són (cap la pregunta) aqueixes “categories econòmiques”, sinó *una formulació científica* de les condicions econòmiques i de vida de la població, no de “la població” en general, sinó de *determinats* grups de la mateixa, que ocupen determinat lloc en el *règim existent* de l'economia social? En contraposar a “les categories econòmiques” la tesi, que no pot ser més abstracta, sobre “la felicitat de la majoria”, el senyor crític esborra senzillament tota l'evolució de la ciència social, des de finals del segle passat, i torna a la ingènua especulació racionalista que ignora l'existència de relacions socials determinades i el seu desenrotllament. D'un colp de plomada esborra tot allò de valuos que ha optés el pensament humà, al preu de recerques seculars, en *esforçar-se per comprendre* els fenòmens socials! I, en haver-se desembarassat així de tot bagatge científic, el senyor crític *ja considera resolt el problema*. En efecte, conclou així: “Si tal règim [...] porta a aqueixa felicitat, qualsevol siga el nom que se li done, les coses no canviaran per això”. No faltava més! La qüestió és justament saber *quin* és aqueix règim. Però si el mateix autor acaba d'assenyalar que contra els homes que veien en l'economia camperola un règim especial (“producció popular” o com es vulga) s'han oposat altres que afirmen que no es tractava d'un règim especial, sinó d'un règim *petit burgès* dels comuns, semblant al de tota petita producció en un país d'economia mercantil i de capitalisme. I si de la primera concepció sorgeix automàticament que “aqueix règim” (“la producció popular”) “porta a la felicitat”, de la segona concepció sorgeix, també automàticament, que “aqueix règim” (el petit burgès) porta al capitalisme, i a cap altra cosa; llança “la majoria de la població” a les files del proletariat i converteix la minoria en burgesia rural (o industrial). ¿No és evident que el senyor crític ha disparat a l'aire i, sota els efectes de la detonació, ha acceptat com a provat allò que nega la segona concepció, tan despietadament motejada de “simple espantall”?

Si hagués volgut analitzar amb serietat la segona concepció, és evident que hauria hagut de provar, de dues coses, una: que la “petita burgesia” és una categoria científica incorrecta, que és possible imaginar-se el capitalisme i l'economia mercantil *sense* petita burgesia (com ho fan els senyors populistes, retornant enterament al punt de vista de Sismondi); o que aqueixa categoria és *inaplicable* a Rússia, és a dir, que al nostre país no hi ha capitalisme, ni domini de l'economia mercantil; que els petits productors no es transformen en productors de mercaderies; que en el seu medi no té lloc el procés assenyalat, pel qual la majoria es bolca al proletariat i s'afirma “la independència” de la minoria. En veure que atribueix la comprovació del caràcter petit burgès del populisme a un frívol desig d’“ofendre” els senyors populistes, i en llegir de seguida la frase esmentada sobre l’“espantall”,

recordem involuntàriament la famosa sentència: “Per favor, Kit Kítix! Qui podria ofendre’l? Vostè mateix ofendria qualsevol!”

* * *

III

DEL CREIXEMENT DE LA POBLACIÓ INDUSTRIAL A COSTA DE L’AGRÍCOLA

Retornem ara a Sismondi. Al costat de la idealització de la petita burgesia, de la incomprensió romàntica de com el “camperolat” va transformant-se en petita burgesia, en les condicions de l’actual règim social d’economia, sosté una opinió molt característica sobre la disminució de la població agrícola en profit de la industrial. Hom sap que aquest fenomen, una de les manifestacions de major relleu del desenvolupament capitalista d’un país, s’observa en tots els països civilitzats, i per consegüent també en Rússia⁶⁶.

Com a eminent economista del seu temps, Sismondi, per descomptat, no podia deixar de veure aquest fet. Ho comprova obertament, però no comprèn en absolut el seu lligam necessari amb el desenrotllament del capitalisme (fins i tot el més general: amb la divisió del treball social i amb la seua conseqüència, el creixement de l’economia mercantil), *condemna* sense més ni més aqueix fenomen, que únicament considera un defecte del “sistema”.

Després d’assenyalar els immensos progressos de l’agricultura anglesa, Sismondi diu:

“Després d’haver admirat aqueixos camps tan curats, cal analitzar la població que els llaura; és menys de la meitat de què hi hauria en França sobre territori igual. Als ulls d’alguns economistes açò és un benefici; als meus és una pèrdua” (I, 239).

Es comprèn per què els ideòlegs burgesos consideraven un benefici aqueix fenomen (veurem immediatament que la crítica científica del capitalisme té la *mateixa* opinió): d’aqueixa manera formulaven ells l’augment de la riquesa burgesa, del comerç i de la indústria. En afanyar-se a condemnar el fet, Sismondi oblida pensar en les seues causes.

“En França i Itàlia [diu], on, segons els càlculs, les quatre cinquenes parts de la població pertanyen a la classe agrícola, aqueixes quatre cinquenes parts del poble s’alimentaran del cereal *nacional*, siga quin siga el preu del cereal estranger” (I, 264). *Fuit Troja!*, podria dir-se respecte d’això. En l’actualitat ja no hi ha països (fins i tot els més agrícoles) que no es troben en completa dependència *dels preus del cereal*, és a dir, de la producció capitalista mundial de cereals.

“Si una nació no pot augmentar la seua població comercial sense exigir de cada un major quantitat de treball pel mateix salari, ha de témer el creixement de la seua població industrial” (I, 322). El lector pot veure que no són més que consells benintencionats, que no tenen cap sentit i significat, ja que ací el concepte de “nació” fa abstracció artificial de les contradiccions entre les classes que formen aqueixa “nació”. Com sempre, Sismondi tracta senzillament d’*eludir* aquestes contradiccions, per a la qual cosa expressa l’innocent desig... que tals contradiccions no existisquen.

“En Anglaterra, l’agricultura ocupa només 770.199 famílies; el comerç i la indústria, 959.632; i les altres capes de la societat, 413.316. Una part tan gran de la població nodrida per la riquesa comercial, sobre un total de 2.143.147 famílies o 10.150.615 persones, és vertaderament horrorosa [*effrayante*]. Afortunadament, França està encara molt lluny de tenir una quantitat tan enorme d’obriers la subsistència dels quals depenga dels èxits en mercats distants” (I, 434). Ací Sismondi fins i tot sembla que s’ha oblidat que aqueixa “felicitat” depèn només de l’endarreriment del desenrotllament capitalista de França.

En descriure els canvis “desitjables”, en el règim actual (en parlarem més avall), Sismondi assenyala que el resultat de les reformes al gust romàntic seria, sens dubte, que més d’un país que viu només de la indústria veuria tancar molts tallers, l’un rere l’altre, i que la població de les ciutats, que havia

creixent en forma desmesurada, disminuiria ràpidament, mentre que les poblacions rurals tornarien a créixer” (II, 367).

En aquest exemple es posa de manifest amb relleu particular la debilitat de la crítica, sentimental del capitalisme i el despit impotent del petit burgès! Sismondi es *queixa*⁶⁷ simplement que els assumptes van d'aquesta i no d'una altra manera. El seu pesar amb motiu de la destrucció de l'edèn de l'estupidesa i de l'embrutiment patriarcal de la població rural és tan gran, que el nostre economista ni tan sols analitza les causes del fenomen. Perd per això de vista que l'augment de la població industrial es troba necessàriament i indissolublement lligat amb l'economia mercantil i el capitalisme. L'economia mercantil va desenrotllant-se en la mesura que es desenrotlla la divisió social del treball. I aquesta divisió del treball consisteix precisament en què una branca de la indústria rere d'una altra, una manera d'elaboració de la matèria primera rere una altra, es *desprèn* de l'agricultura i es tornen independents, formant, per tant, la població industrial. Per això, raonar sobre l'economia mercantil i el capitalisme, sense prendre en consideració la llei del creixement relatiu de la població industrial significa no tenir la menor idea de les propietats *essencials* del règim *existent* d'economia social.

“És propi del mode capitalista de producció que la població agrícola disminueix constantment en relació amb la no agrícola, perquè en la indústria (en el sentit estricte), el creixement del capital constant respecte al variable va unit a l'augment absolut d'aquest últim, no obstant la seua disminució relativa⁶⁸. Mentre en l'agricultura disminueix en termes absoluts el capital variable necessari per a l'explotació de determinada porció de terra; en conseqüència, aqueix capital pot augmentar a mesura que es posen en explotació noves terres⁶⁹, la qual cosa pressuposa, al seu torn, un creixement major encara de la població no agrícola” (III, 2, 177).

També en aquest sentit el punt de vista de la teoria moderna divergeix diametralment del romanticisme i les seues queixes sentimentals. En comprendre la necessitat d'un fenomen, es produeix, com és natural, una actitud en tot sentit distinta i se'l pot apreciar en els seus diferents aspectes. El fenomen que ens ocupa és precisament una de les contradiccions més profundes i generals del règim capitalista. La separació de la ciutat i el camp, el seu antagonisme i l'explotació del camp per la ciutat, que per tot arreu són els acompanyants del capitalisme quan es desenrotlla, constitueixen un producte inevitable del predomini de “la riquesa comercial” (per a usar l'expressió de Sismondi) sobre “la riquesa territorial” (agrícola). A causa d'això, el predomini de la ciutat sobre el camp (en el sentit econòmic, polític, intel·lectual i qualsevol altre) és un fenomen general i inevitable en tots els països amb producció mercantil i capitalista, incloent-hi Rússia i només poden deplorar-lo els romàntics sentimentals. La teoria científica, al contrari, assenyalava el costat *progressista* que el gran capital industrial aporta a aquesta contradicció. “Junt amb la preponderància sempre creixent de la població urbana, que aglutina la producció capitalista en els grans centres, [...] acumula la força històrica motriu que fa avançar la societat” (*die geschichtliche Bewegungskraft der Gessellschaft*)⁷⁰. Si el predomini de la ciutat és necessari, només el flux de la població cap a ella pot paralitzar (i està paralitzant, en efecte, com ho prova la història) el caràcter unilateral d'aqueix predomini. Si la ciutat es col·loca inevitablement en situació privilegiada, deixant al camp en estat de subordinació, d'aixafament, sense desenrotllament i inermes, només l'afluència de la població rural cap a les ciutats, només la mescla i la fusió de les poblacions agrícola i no agrícola, pot traure la població rural de la seua impotència. Per això, en resposta a les queixes i lamentacions reaccionàries dels romàntics, la teoria moderna assenyalava com precisament aquesta aproximació de les condicions de vida de les poblacions agrícola i no agrícola va creant les condicions per a l'eliminació de l'antagonisme entre la ciutat i el camp.

Hom preguntarà ara: quin és el punt de vista dels nostres economistes-populistes en aquesta qüestió? Sens dubte, el sentimental-romàntic. No sols no comprenen *la necessitat* del creixement de la població industrial en el règim actual d'economia social, sinó que fins i tot *procuren no veure* el fenomen mateix, imitant certes aus que davant el perill oculten el cap davall l'ala. Com era d'esperar, han quedat sense rèplica les observacions de P. Struve, que assenyalaven que en els raonaments del senyor N.-on sobre el capitalisme l'afirmació que el capital variable disminueix *de manera absoluta* (*Notes crítiques*, p. 225) és un gros error; i que és absurd oposar Rússia a Occident, invocant el menor percentatge de la població industrial, sense tenir en compte l'augment d'aqueixa proporció a causa del desenrotllament del capitalisme⁷¹. (*Sozialpolitisches Centralblatt*, 1893, núm. 1). Els economistes-populistes que parlen constantment de les particularitats de Rússia, ni tan sols han sabut plantejar la qüestió de les particularitats *reals* de la formació d'una població industrial a Rússia, que hem assenyalat breument més amunt. Tal és la posició *teòrica* dels populistes en

aquesta qüestió. No obstant això, en els fets, en referir-se a la situació dels camperols després de la Reforma, aquests, als qui no els molesten els dubtes de caràcter teòric, reconeixen l'emigració dels camperols desallotjats de l'agricultura cap a les ciutats i centres fabrils, limitant-se només a *deplorar* el fet, com el va deplorar Sismondi⁷². El profund procés de transformació de les condicions de vida de la massa de la població, que s'ha produït en Rússia després de la Reforma (procés que ha assestat els primers cops al caràcter sedentari dels camperols i al seu arrelament al lloc, i així ha fet possible que es desplaçaren i acostaren els treballadors agrícoles als no agrícoles, els treballadors rurals als urbans⁷³), ha passat totalment inadvertit als populistes, tant en la seua significació econòmica, com (i açò és potser més important) en la seua significació moral i educativa; no ha sigut més que un pretext per a sospirs sentimentals i romàntics.

* * *

IV

LES ASPIRACIONS PRÀCTIQUES DEL ROMANTICISME

Procurarem ara sintetitzar les idees de Sismondi sobre el capitalisme (tasca que, com recordarà el lector, també s'havia plantejat Efrussi) i analitzar el programa pràctic del romanticisme.

Hem vist que el mèrit de Sismondi va ser haver sigut un dels primers en *assenyalar* les contradiccions del capitalisme. No obstant això, lluny d'intentar analitzar-les i explicar el seu origen, desenrotllament i tendència, va arribar a considerar-les desviacions del normal, antinaturals o errònies. Combatia ingènuament tals "desviacions" amb sentències, acusacions, consells d'eliminar-les, etc., com si aquestes contradiccions no expressassen *els interessos reals* de grups reals de la població, que ocupen un lloc ben definit en el conjunt del règim de l'economia social actual. Aquest és el tret més ixent del romanticisme: prendre la contradicció d'interessos (profundament arrelada en el règim mateix de l'economia social) per la contradicció o l'error d'una doctrina, d'un sistema, fins i tot de les mesures preses, etc. L'estret horitzó del *Kleinbürger* que es troba al marge de les contradiccions ja desenrotllades i ocupa una posició intermèdia, de transició entre dos antípodes, s'uneix ací a un ingenu idealisme (quasi estem per dir al burocratisme) que explica el règim social per les opinions dels homes (en especial de les autoritats), i no al revés. Ara, alguns exemples de semblants raonaments de Sismondi.

"En oblidar els homes en honor de les coses, Anglaterra no haurà sacrificat el fi a fi dels mitjans?"

"L'exemple d'Anglaterra és tant més sorprenent, perquè es tracta d'una nació lliure, il·lustrada, ben governada, i tots els seus mals provenen d'haver seguit una orientació econòmica *fal·sa*" (I, p. IX). Per a Sismondi, Anglaterra exerceix en general el paper d'exemple destinat a atemorir el continent, exactament com els nostres romàntics, que s'imaginaven estar donant quelcom nou i només donen trastos vells.

"En cridar l'atenció dels meus lectors sobre Anglaterra, he volgut mostrar [...] la història del nostre propi futur, si continuem procedint segons els principis que ella ha seguit" (I, p. XVI).

"... Els països del continent consideren necessari seguir Anglaterra en la seua carrera manufacturera" (II, 330). "No hi ha espectacle més sorprenent, més espantós, que el que ofereix Anglaterra" (II, 332)⁷⁴.

"No cal oblidar que la riquesa és només allò que representa coses agradables [*n'est que la représentation*] i comoditats per a la vida [la riquesa burgesa és substituïda ací per la riquesa en general!], i crear una riquesa artificial, condemnant la nació a tot el que constitueix realment la pobresa i el patiment, significa prendre l'objecte per la seua essència" (*prendre le mot pour la chose*) (I, 379).

"... Mentre les nacions seguien només les indicacions [ordres, *indications*] de la naturalesa i aprofitaven els seus avantatges de clima, de sòl, de situació, de possessió de matèries primeres, no es col·locaven en una *posició antinatural* [*une position forcée*]; no cercaven una *riquesa aparent* [*une*

opulence apparente] que es transforma, per a la massa del poble, en pobresa real” (I, 411). La riquesa burgesa no és més que aparent!! “És perillós per a una nació tancar les seues portes al comerç exterior: d’aqueixa manera hom la força, per dir-ho així [*en quelque sorte*], a una falsa activitat que ha de portar-la a la ruïna” (I, 448)⁷⁵.

“... En el salari hi ha una part necessària que ha de mantenir la vida, el vigor i la salut d’aquells que el reben [...] Ui del govern que toque aquesta part!; sacrifica tot [*on sacrifie tout ensemble*], els homes i l’esperança de futura riquesa [...]. Aquesta diferència ens fa comprendre fins a quin punt és falsa la política dels governs que han reduït les classes obreres al sol salari necessari per a augmentar les rendes netes dels fabricants, dels mercaders i dels propietaris” (II, 169)⁷⁶.

“Ha arribat finalment el moment de preguntar: on anem? (*où l’on veut aller*)” (II, 328).

“La seua separació [precisament de la classe dels propietaris i la classe dels treballadors], l’oposició dels seus interessos, és la conseqüència de l’organització artificial que hem donat a la societat humana [...]. L’ordre natural del progrés social no tendia, de cap manera, a separar els homes de les coses, o la riquesa del treball; al camp, el propietari podia seguir sent agricultor; a la ciutat, el capitalista podia continuar sent artesà [*artisan*]; la separació de la classe treballadora i la dels ganduls no era de cap manera essencial per a l’existència de la societat o per a la producció; l’hem introduïda per a major avantatge de tots; i de nosaltres depèn [*il nous appartient*] regularitzar-la a fi d’aconseguir realment aqueix avantatge” (II, 348).

“En col·locar d’aquesta manera els productors [és a dir, els patrons i els obrers] en oposició mútua, se’ls ha obligat a anar per un camí *diametralment oposat* als interessos de la societat [...]. En aqueixa lluita permanent per fer abaixar els salaris, l’interès social, del que no obstant cadascun és partícip, és oblidat per tots” (II, 359-360). I un poc abans havíem trobat també el següent record dels camins llegats per la història: “En el començament de la vida social *tot home posseeix un capital* sobre el qual s’exerceix el seu treball i quasi tots els artesans viuen d’una renda que es forma per igual de benefici i de salari” (II, 359)⁷⁷.

Pensem que és suficient ja... Es pot tenir la seguretat que un lector que no coneix Sismondi ni el senyor N.-on es veurà en dificultats per a dir quin dels dos romàntics, el que és citat en el text o el citat en la nota, s’ubica en un punt de vista més primitiu i ingenu.

Açò és enterament vàlid també per a les aspiracions pràctiques de Sismondi, a les que tant de lloc va dedicar en el seu *Nouveaux principes*.

La nostra diferència amb A. Smith (diu Sismondi des del primer llibre de la seua obra) consisteix en el fet que “nosaltres reclamem quasi sempre aquesta intervenció del govern que A. Smith rebutjava” (I, 52). “L’Estat no esmena la distribució [...]” (I, 80). “El legislador podria acordar al pobre algunes garanties contra la competència general” (I, 81). “La producció hauria de ser proporcional a la renda social, i els que inciten a una producció il·limitada sense preocupar-se per aquesta renda, estan empentant la nació a la seua ruïna creient obrir-li el camí de les riqueses” (*le chemin des richesses*) (I, 82). “Quan el progrés de la riquesa és gradual [*gradué*], quan és proporcional amb si mateix, quan cap de les seues parts es desenrotlla amb exagerada rapidesa, llavors estén el benestar general [...]. “Potser l’obligació dels governs consistisca en fer més pausat [*ralentir!*] aqueix moviment, a fi de regularitzar-lo” (I, 409-410).

Sismondi no té ni la menor idea sobre l’enorme importància històrica que posseeix el desenrotllament de les forces productives de la societat, que s’efectua precisament a través de contradiccions i desproporcions!

“Si el govern exerceix sobre la tendència a la riquesa una acció reguladora i moderadora, pot resultar infinitament benèfic” (I, 413). “Certes reglamentacions del comerç, condemnades avui en dia per l’opinió general, si mereixen la seua condemna com a estímul a la producció, poden tal vegada ser justificades en qualitat de fre” (I, 415).

Ja en aquests raonaments es veu en Sismondi una sorprenent falta de tacte històric: no té ni la menor idea que tot el sentit històric del període en què ell vivia consistia a alliberar-se de les reglamentacions medievals. No s’adona que els seus raonaments no fan més que portar aigua al

molí dels defensors de *l'ancien régime*, que eren tan poderosos llavors, fins i tot en França, sense parlar ja d'altres Estats de la part occidental del continent europeu, on governaven⁷⁸.

Així, doncs, el punt de partida de les aspiracions pràctiques de Sismondi és la tutela, la trava, la reglamentació.

Açò emana, naturalment i necessàriament, del conjunt de les seues idees. Sismondi va viure en l'època en què la gran indústria mecanitzada donava els seus primers passos al continent d'Europa; en l'època en què sota la influència de les màquines començava aquella brusca i radical transformació de totes les relacions socials (note bé hom: precisament davall la influència de la indústria mecanitzada, i no del "capitalisme" en general)⁷⁹, transformació que s'ha anomenat en la ciència econòmica, *industrial revolution* (revolució industrial). Heus aquí com la caracteritza un dels primers economistes que va saber valorar tota la profunditat d'una revolució que va crear les actuals societats europees en compte de les societats patriarcals semimedievals:

"... la història de la indústria anglesa en el curs dels últims seixanta anys [escrit en 1844] no té una altra igual en els annals de la humanitat. Seixanta o vuitanta anys enrere Anglaterra era un país com tots els altres, amb petites ciutats, una indústria poc desenrotllada i simple i una escampada però, en proporció, gran població agrícola; ara és un país com *cap* altre, amb una capital de 2.500.000 habitants, amb ciutats industrials immenses, amb una indústria que proveeix tot el món i que fa quasi tot amb màquines complicades, amb una sagaç, intel·ligent i densa població, de la qual els dos terços estan col·locats en la indústria i el comerç, i que està composta de classes totalment diverses; que forma una nació nova, amb altres costums i altres necessitats que les del passat. La revolució industrial té per a Anglaterra el mateix significat que la revolució política per a França i la filosòfica per a Alemanya, i el contrast entre l'Anglaterra de 1760 i la de 1844 és tan gran com el de la França de *l'ancien régime* i la França de la revolució de juliol"⁸⁰.

Era la ruptura més completa de totes les velles i arrelades relacions, la base econòmica de les quals era la petita producció. Es comprèn que Sismondi, amb les seues concepcions reaccionàries, petit burgeses, no haja pogut entendre el significat d'aqueixa "ruptura". Es comprèn que abans que res i per damunt de tot, desitjés, invités, clamés i exigís "impedir aqueixa ruptura"⁸¹.

De quina manera "impedir aqueixa ruptura"? Se sobreentén que, en primer lloc, afavorint la producció popular... o siga "patriarcal", els camperols i la petita agricultura en general. Sismondi dedica un capítol sencer (II, VII, ch-VIII) a estudiar "com el govern ha de defensar la població de les conseqüències de la competència".

"Respecte a la població agrícola, la tasca general del govern consisteix en assegurar als treballadors [*à ceux qui travaillent*] una part de la propietat, o en sostenir [*favoriser*] l'explotació que hem denominat patriarcal, amb preferència a totes les altres" (II, 340).

"Un estatut d'Isabel, que no va ser observat, prohibeix edificar en Anglaterra una cabanya [*cottage*] sense haver-li concedit, almenys, un terreny de quatre acres. Si s'hagués complit aquesta llei, no s'hauria pogut celebrar una sola boda entre jornalers, sense que haguessen rebut el seu *cottage*, i *cap cottager* hauria sigut reduït a l'últim grau de misèria. Açò hauria sigut un pas cap avant [*c'est quelque chose*], però fins i tot insuficient; amb el clima d'Anglaterra, una població camperola viuria en la indigència amb 4 acres per família. En l'actualitat, els *cottagers* en Anglaterra no posseeixen, majoritàriament, més que d'1,5 a 2 acres de terra, pels que paguen un arrendament prou elevat [...]. Hauria que obligar per llei [...] el terratinent quan subdivideix el seu camp entre diversos *cottagers*, a donar a cadascun una quantitat suficient de terra perquè hi puga viure" (II, 342-343)⁸².

El lector veu que les aspiracions del romanticisme són completament *idèntiques* a les aspiracions i programes dels populistes: estan elaborats per igual sobre el desconeixement del desenrotllament econòmic real i sobre la temptativa absurda de fer revivre en l'època de la gran indústria mecanitzada, de la competència aferrissada i de la lluita apassionada d'interessos, condicions patriarcals que són les mateixes dels temps més remots.

* * *

V

CARÀCTER REACCIONARI DEL ROMANTICISME

Es comprèn que Sismondi no podia ignorar la tendència real del desenrotllament. Per això, en exigir “que siga estimulada la petita agricultura” (II, 355), diu explícitament que convindria “donar a l’economia rural una orientació diametralment oposada a la que està seguint a Anglaterra en l’actualitat” (II, 354–355)⁸³.

“Afortunadament, Anglaterra posseeix el mitjà per a fer molt a favor dels seus pobres rurals, dividint entre ells els seus immensos terrenys comunals (*ses immenses communaux*) [...] Si aquestes terres comunals fossen dividides en lots lliures (*en propriétés franches*) de 20 a 30 acres cadascuna, ells (els anglesos) veurien renàixer aquella independent i altiva classe de colons, aquella *yeomanry* de la destrucció quasi completa de la qual es lamenten ara” (II, 357-358).

“Els plans” del romanticisme es presenten com de molt fàcil realització, precisament a causa d’aqueix desconeixement dels interessos reals que constitueix l’essència del romanticisme. “Semblant proposició [la distribució de petits lots de terra als jornalers, el manteniment de la qual quedaria a càrrec dels grans propietaris], potser subleve els grans terratinents que en l’actualitat són els únics que exerceixen en Anglaterra el poder legislatiu; però, no obstant això, aqueixa mesura és justa [...]. Els grans terratinents, i només ells, tenen necessitat de jornalers; ells els han creat, que ells els mantinguen” (II, 357).

No causaran sorpresa aquestes ingenuïtats escrites al començament de segle; la “teoria” tan primitiva del romanticisme correspon a l’estat primitiu del capitalisme, el qual ha condicionat aqueix punt de vista, igualment primitiu. En aqueixa època existia encara concordança entre el desenrotllament real del capitalisme, la seua comprensió teòrica i la manera d’encarar-lo, i Sismondi, en tot cas, es presenta com a escriptor conseqüent i fidel a si mateix.

“Ja hem assenyalat [diu] la protecció que en un altre temps trobava aquesta classe (la dels artesans) en l’establiment dels gremis i les corporacions [*des jurandes et d’ônes maîtrises*] [...] No es tracta de tornar a establir aqueixa organització estranya i opressora [...]. Però el legislador ha de proposar-se abans que res elevar la remuneració del treball industrial, traure els jornalers de la situació inestable [*précaire*] en què viuen, i, finalment, fer-los més fàcil la possibilitat d’adquirir allò que ells denominen una *posició*⁸⁴ (*un état*) [...] En l’actualitat, els obrers naixen i moren obrers, mentre que abans la situació de l’obrer no era més que una preparació, el primer escaló per a arribar a una situació més elevada. I és precisament aqueixa possibilitat d’anar elevant-se [*cette faculté progressive*] la que és important restablir. Cal procedir de manera que els patrons tinguin interès a fer passar els seus obrers a una posició més elevada; és necessari que l’home que ingressa en una manufactura comence, en efecte, a treballar simplement per un salari, però que tinga sempre davant ell l’esperança d’obtenir, per la seua bona conducta, una part dels guanys de l’empresa” (II, 344-345).

Seria difícil expressar amb més claredat el punt de vista del petit burgès! Els gremis, aqueix és l’ideal de Sismondi; i l’excepció que fa respecte a no restablir-los només significa, evidentment, que correspondria reprendre el principi, la idea del gremi (tal com els populistes volen reprendre el principi, la idea de la comunitat, i no aquesta forma d’associació fiscal que actualment es denomina comunitat), i fer a una banda les seues deformacions medievals. El pla de Sismondi era absurd, no perquè defensés els gremis en la seua integritat i voldria revivre’ls integralment; no es plantejava semblant tasca. L’absurd consisteix en el fet que prenia per model l’associació sorgida de la necessitat limitada, primitiva, que sentien d’unir-se els artesans d’una mateixa localitat, i volia aplicar aquesta forma, aquest model, a la societat capitalista en què apareix, com a element unificador, socialitzador, la gran indústria mecanitzada, que trenca les traves medievals i esborra les diferències locals, regionals i professionals. Acceptant la necessitat de l’associació, de la unió en general, en una o altra forma, el romàntic pren com a model una associació que respon a les estretes necessitats d’unió en una societat patriarcal i immòbil, i vol aplicar-la a una societat completament transformada, amb una població mòbil, en la qual és un fet la socialització del treball, no sols en els marcs d’una comunitat o d’una corporació, sinó en l’escala de tot l’Estat i fins i tot més enllà dels límits d’un sol Estat⁸⁵.

Aquest error és el que va valdre al romàntic la qualificació de *reaccionari*; per descomptat, amb aquest terme no s'entén el desig de restablir simplement les institucions medievals, sinó la temptativa d'aplicar a la nova societat l'antiga rasadora patriarcal, el desig de cercar un model en els vells règims i tradicions, que no corresponen en absolut a les condicions econòmiques modificades.

Aquesta circumstància és la que Efrussi no ha compres del tot. La caracterització de la teoria de Sismondi com a reaccionària ha sigut presa per ell, en el seu sentit groller, vulgar. Efrussi ha quedat perplex... Com és possible? (raona), quina classe de reaccionari és Sismondi, si diu directament que no vol de cap mode restablir els gremis? I Efrussi conclou que és injust "acusar" Sismondi de "retrògrad"; que, al contrari, tenia "un punt de vista correcte sobre l'organització gremial i va saber apreciar tota la seua importància històrica" (núm. 7, p. 147), com, segons ell, s'ha establert en les investigacions històriques de tals i quals professors sobre els costats bons de l'esmentada organització.

Els escriptors quasi savis tenen a vegades la sorprenent qualitat de no veure el bosc darrere els arbres! L'opinió de Sismondi sobre els gremis és característica i important, precisament perquè vincula a la mateixa les seues aspiracions concretes⁸⁶. I *per això* la seua doctrina és caracteritzada com a *reaccionària*. I pensar que Efrussi es dedica a comentar, sense referir-se al camp ni a la ciutat, les obres històriques modernes sobre els gremis!

El resultat de totes aqueixes disquisicions quasi sàvies i fora de lloc ha sigut que Efrussi ha passat per alt allò que constitueix el fons de la qüestió: ¿és just o injust caracteritzar de reaccionària la doctrina de Sismondi? Aquell no ha sabut veure precisament l'essencial: *el punt de vista* d'aquest. "En economia política m'han presentat [deia Sismondi] com a enemic del progrés social, com a partidari d'institucions bàrbares i opressives. No; jo no vull allò que va ser, però vull, sí, quelcom millor en comparació amb l'actual. No puc jutjar el present sense comparar-lo amb allò que ha passat, iestic molt lluny de voler restablir les antigues ruïnes quan demostre per mitjà d'elles les eternes necessitats de la societat" (II, 433). *Els desitjos* dels romàntics són molt bons (com els dels populistes). La seua consciència de les contradiccions del capitalisme els col·loca per damunt dels optimistes cecs que neguen aquestes contradiccions. I si es qualifica Sismondi de reaccionari, no és per haver volgut tornar a l'Edat Mitjana, sinó perquè en les seues aspiracions concretes "comparava el present amb el passat" i no amb el futur; perquè "demostrava les eternes necessitats de la societat"⁸⁷ *mitjançant* "les ruïnes" i no *mitjançant* les tendències del desenvolupament modern. I allò que no ha sabut comprendre Efrussi és aquest punt de vista petit burgès de Sismondi, que el destaca netament d'altres escriptors que també demostraven, alhora que ell i després, "les eternes necessitats de la societat".

Aquest error d'Efrussi ha posat de manifest una interpretació molt estreta dels termes doctrina "petit burgesa", "reaccionària", del que ja hem parlat més amunt amb motiu del primer d'aquests termes. Ells no indiquen, de cap manera, les aspiracions egoistes d'un petit botiguer o el desig de detenir el desenvolupament social, de tornar cap arrere: es refereixen només al *caràcter erroni* del punt de vista de l'escriptor en qüestió, a allò de limitat de la seua comprensió i dels seus horitzons, allò que el porta a escollir mitjans (per a la consecució de fins molt lloables) que en la pràctica no poden ser eficaços, que no poden satisfer més que al petit productor o prestar un servei als defensors del passat. Sismondi, per exemple, no és de cap manera un fanàtic de la petita *propietat*. Comprèn no menys que els nostres populistes actuals la necessitat de la unió, de l'associació. Expressa el desig que "la meitat del benefici" de les empreses industrials "siga repartida entre els obrers associats" (II, 346). Es pronuncia explícitament a favor d'un "sistema d'associació", en què "tots els avanços de la producció redunden en benefici de qui s'hi dedica" (II, 438). En defensar la seua doctrina respecte a les teories d'Owen, Fourier, Thompson, Muiro, cèlebres en aquell temps, Sismondi declara: "Jo desitjaria, com ells, que hagués una associació entre els que fabriquen en conjunt un mateix producte, en compte d'enfrontar-los els uns als altres. Però no crec que els mitjans que han proposat per a aquest fi puguen conduir-nos al mateix alguna vegada" (II, 365).

La diferència entre Sismondi i aqueixos escriptors consisteix justament *en el punt de vista*. I és llavors molt natural que, en no haver-lo comprès, Efrussi haja presentat en forma totalment falsa l'actitud de Sismondi respecte a aqueixos escriptors.

Llegim en la revista *Rússkoie Bogatstvo*, núm. 8, p. 57: "Si Sismondi va exercir sobre els seus contemporanis una molt feble influència, i si les reformes socials per ell proposades no van ser

realitzades, això s'explica principalment per que es va avançar molt a la seua època. Escrivia quan la burgesia festejava la seua lluna de mel [...]. Es comprèn que, en tals condicions, les paraules de l'home que exigeix reformes socials havien de convertir-se en una veu predicant al desert. Sabem, però, que les generacions posteriors no l'han tractat molt millor. S'explica potser perquè Sismondi, com ja hem dit, escriu en una època de transició; encara que desitjava grans canvis, no podia desprendre's enterament del passat. A causa d'això, semblava massa radical als homes moderats, i massa moderat als representants de tendències més radicals.”

En primer lloc, dir que Sismondi “s'havia avançat a la seua època” per les reformes que proposava, significa no comprendre per a res l'essència mateixa de la seua doctrina, que comparava (ho diu ell mateix) l'actual amb allò que ha passat. Es requeria una extrema miopia (o una extrema parcialitat cap al romanticisme) per a deixar de veure l'esperit general i la significació general de la teoria de Sismondi, només perquè aquest era partidari de la legislació fabril⁸⁸, etc.

En segon lloc, Efrussi suposa d'aquesta manera que la diferència entre Sismondi i els altres escriptors consisteix només *en el caràcter més o menys radical* de les reformes proposades: aquests anaven més enllà, mentre que Sismondi encara no s'havia després del tot allò vell.

No és així. La diferència entre Sismondi i aquests escriptors era molt més profunda. No es tracta que uns anaven més lluny mentre els altres eren timorats⁸⁹, sinó que consideraven *el propi caràcter* de les reformes des de dos punts de vista *diametralment oposats*. Sismondi assenyalava “les eternes necessitats de la societat”, que també eren assenyalades pels esmentats escriptors. Era utopista; basava els seus desitjos en una idea abstracta i no en interessos reals, i aquests escriptors també eren utopistes i també basaven els seus plans en idees abstractes. Però el *caràcter* dels seus plans diferia totalment perquè els mateixos encaraven el desenvolupament econòmic modern, que plantejava la qüestió de “les necessitats eternes”, des de punts de vista *diametralment oposats*. Els escriptors a què ens referim anticipaven el futur; endevinaven genialment les tendències de la “ruptura” que la indústria mecanitzada estava realitzant davant els seus ulls. Miraven cap a on es movia el desenrotllament real; *s'avançaven* efectivament a aqueix desenrotllament. Sismondi, en canvi, li *girava l'esquena*; la seua utopia no anticipava el futur, sinó que restaurava el passat; no mirava cap avant, sinó *cap arrere* somiava amb “detenir la ruptura”, la mateixa ruptura *de què* deduïen les seues utopies els escriptors assenyalats⁹⁰. Heus aquí per què la utopia de Sismondi és qualificada, i amb tota justícia, de reaccionària. Tornem a repetir que allò que justifica tal caracterització és *només* el fet que Sismondi no va comprendre el paper progressista de “la ruptura” de les velles relacions socials semimedievales, patriarcales, dels Estats d'Europa occidental, que des de les acaballes del segle passat va començar a produir la gran indústria mecanitzada.

Aquest punt de vista específic de Sismondi aguaita, fins i tot, entre els seus raonaments sobre “l'associació”, en general. “Jo desitge [diu] que la propietat de les manufactures (*la propriété des manufactures*) siga repartida entre un gran nombre de capitalistes mitjans, i no reunida per un sol home, posseïdor de molts milions [...]” (II, 365). El punt de vista del petit burgès s'expressa amb major relleu fins i tot en aquest paràgraf: “No és la classe dels pobres la que cal eliminar, sinó la dels jornalers; cal tornar-los a la classe dels propietaris” (II, 308). “Tornar-los” a la classe dels propietaris: en aquestes paraules està tota l'essència de la doctrina de Sismondi!

Sens dubte el mateix Sismondi ha d'haver percebut la impossibilitat de realitzar els seus bons desitjos i la marcada dissonància entre els mateixos i l'antagonisme d'interessos de l'època. “La tasca d'unir novament els interessos dels que participen en conjunt en una mateixa (*qui concourent a la même production*) [...] és, sens dubte, difícil, però no crec que siga tan gran com hom podria suposar” (II, 450)⁹¹. La consciència d'aquesta falta de correspondència entre els seus anhels i aspiracions, d'una banda, i les condicions de la realitat i el seu desenrotllament, per l'altra, engendra, com és natural, la tendència a demostrar que “encara no és tard” per a “tornar arrere”, etc. El romàntic intenta recolzar-se en el fet que les contradiccions del règim actual no estan encara prou desenrotllades, en l'endarreriment del país. “Els pobles han conquerit el sistema de llibertat en què hem entrat [s'hi refereix a la caiguda del feudalisme]; però mentre destruïen el jou que van suportar tant de temps, les classes treballadores (*les hommes de peine*, representants del treball) no estaven privades de tota propietat. A l'aldea, en qualitat de mitger, camperol *txinx* (*censitaires*), arrendataris, posseïen terres (*ils se trouvèrent associés à la propriété du sol*). A les ciutats, com a membres de corporacions, associacions d'oficis (*métiers*), formades per a la defensa comuna, eren industrials independents (*ils se trouvèrent associés a la propriété de leur industrie*). Només en els nostres dies,

només en l'època més recent (*est dans ce moment même*) el progrés de la riquesa i la competència trenca totes aqueixes associacions. Però aqueixa ruptura (*révolution*) s'ha fet només a mitges" (II, 437).

"Només una nació, és cert, es troba actualment en aqueixa situació antinatural; només en una nació veiem aquest permanent contrast d'una riquesa fictícia (*richesse apparente*) amb la tremenda pobresa de la desena part de la població, forçada a viure de la caritat pública. Però aqueixa nació, tan digna de ser imitada en altres sentits, tan enlluernadora fins i tot en els seus errors, ha seduït amb el seu exemple tots els homes d'Estat del continent. I si aquestes reflexions ja no poden ser-los d'utilitat, considere que he de prestar, almenys, un servei a la humanitat i als meus compatriotes mostrant els perills del camí que segueix i demostrant, per la seua mateixa experiència, que fer descansar tota l'economia política sobre el principi d'una competència il·limitada significa sacrificar l'interès de la humanitat a l'acció simultània de totes les passions personals" (II, 368)⁹². Així acaba Sismondi els seus *Nouveaux principes*.

Marx va definir amb claredat la importància general de Sismondi i la seua teoria, en el següent judici, que comença ressenyant les condicions de la vida econòmica d'Europa occidental que van engendrar aqueixa teoria (precisament en l'època en què el capitalisme a penes començava a crear allí la gran indústria mecanitzada), i després en fa la seua apreciació⁹³.

"La petita burgesia i els estaments de petits camperols de l'Edat Mitjana van ser els precursors de la burgesia moderna. Als països d'una indústria i un comerç menys desenrotllat aquesta classe continua vegetant al costat de la burgesia en ascens.

"Als països on s'ha desenrotllat la civilització moderna, s'ha format (i, com a part complementària de la societat capitalista, segueix formant-se sense parar) un estament de burgesos mitjans que [oscil·la entre el proletariat i la burgesia]. Però els individus que componen aqueixa classe són contínuament desplaçats cap a les files del proletariat a causa de la competència, i, amb el desenvolupament de la gran indústria, veuen aproximar-se el moment en què desapareixeran per complet com a fracció independent de la societat moderna i que seran reemplaçats en el comerç, la manufactura i l'agricultura, per capatassos i empleats.

"En països com França, on els camperols constitueixen prou més de la meitat de la població, és natural que sorgiren escriptors que es col·locaven de banda del proletariat, criticaven les condicions capitalistes amb la rasera del petit burgès i del petit camperol, i defensaven la causa obrera des del punt de vista de la petita burgesia. Així va nàixer la doctrina social petit burgesa. Sismondi és el més alt exponent d'aquesta literatura, no sols a França, sinó també en Anglaterra.

"Aquesta doctrina va saber captar amb molta sagacitat les contradiccions inherents a les modernes condicions de producció. Va deixar al nu l'hipòcrita optimisme dels economistes. Va assenyalar els efectes destructors de la producció mecanitzada i de la divisió del treball, la concentració dels capitals i de la propietat de la terra, la superproducció i les crisis, la inevitable ruïna de la petita burgesia i dels camperols, la misèria del proletariat, l'anarquia en la producció, les indignants injustícies en la distribució de la riquesa, l'exterminadora guerra industrial de les nacions entre si mateixes, la dissolució dels vells costums de les antigues relacions familiars, de les velles nacionalitats⁹⁴.

"El contingut positiu d'aqueix corrent consisteix, o bé en el seu anhel de restablir els antics mitjans de producció i de canvi, i amb d'ells les antigues relacions de propietat i l'antic règim social; o bé en voler encaixar per la força els mitjans moderns de producció i de canvi en l'estret marc de l'antic règim de propietat, que ha sigut trencat, i fatalment trencat pels mateixos. En l'un i l'altre cas, aqueix corrent és al mateix temps reaccionari i utòpic.

"Per a la indústria, l'organització gremial; per a l'agricultura, el règim patriarcal: heus aquí la seua última paraula"⁹⁵.

Hem procurat demostrar la justesa d'aquesta caracterització quan analitzem cadascun dels elements que componen la doctrina de Sismondi. Ara ens limitarem a assenyalar un curiós procediment utilitzat per Efrussi que culmina tots els errors de la seua exposició crítica i apreciació del romanticisme. El lector recordarà que en el començament mateix del seu article (núm. 7 de la revista *Rússkoie*

Bogatstvo), Efrussi ha declarat que incloure Sismondi entre els reaccionaris i els utopistes és “injust” i “fals” (lloc citat, pàgina 138). Per a demostrar aquesta tesi se les ha enginyat primer en guardar silenci absolut sobre allò principal, a saber, la relació del *punt de vista* de Sismondi amb la situació i interessos d'una classe particular de la societat capitalista, la dels petits productors; segon, en analitzar les diferents tesis de la doctrina de Sismondi, ha presentat la seua posició respecte de la teoria moderna, ja sota una llum completament falsa (tal com ho hem demostrat més amunt), ja ha ignorat simplement la teoria moderna en fer la defensa de Sismondi invocant savis alemanys que “no han anat més enllà” que aquest; i tercer, ha volgut finalment resumir el seu judici sobre Sismondi de la manera següent: “La nostra [!] opinió sobre la importància de *Simonde* de Sismondi [diu] podem resumir-la [!] amb les següents paraules” d'un economista alemany (*Rússkoie Bogatstvo*, número 8, pàgina 57). Segueix l'extracte citat més amunt, o més aïna a penes un fragment de la caracterització feta per aquell economista, ja que s'hi exclou precisament la part on s'hi explica quin és el vincle de la teoria de Sismondi amb una classe particular de la societat moderna, i l'altra part la conclusió de la qual estableix de manera definitiva el caràcter reaccionari i utòpic de Sismondi! Més encara. Efrussi no s'ha limitat a escollir un fragment del judici esmentat, que no dona idea alguna de l'apreciació integral, i a mostrar així sota una llum completament falsa l'actitud d'aquest economista envers Sismondi. A més a més, en aparèixer només com a transmissor de les opinions d'aquell economista, ha pretès embellir Sismondi.

“Areguem-hi [diu Efrussi] que, d'acord amb algunes opinions teòriques, Sismondi és el precursor dels més destacats economistes moderns⁹⁶: recordem les seues opinions sobre la renda del capital i les crisis, la seua classificació de la renda nacional, etc.” (*ibíd.*). D'aquesta manera, en compte d'*agregar*, a la comprovació dels mèrits de Sismondi feta per l'economista alemany, la comprovació per aqueix mateix economista del seu punt de vista petit burgès i del caràcter reaccionari de la seua utopia, Efrussi *agrega* a la quantitat de mèrits d'aquell precisament *les parts de la seua doctrina* (la “classificació de la renda nacional”, per exemple) que *no tenen una sola paraula científica*, segons el judici de l'economista a què ens referim.

Se'ns pot replicar: Efrussi pot no compartir en general l'opinió que cal cercar l'explicació de les doctrines econòmiques en la realitat econòmica; pot estar profundament convençut que la teoria d'A. Wagner sobre “la classificació de la renda nacional” és “la més notable”. Hi accedim gustosament. ¿Però quin dret tenia llavors de coquetejar amb la teoria amb la qual els senyors populistes agraden tant de dir que estan “d'acord”, si en realitat no ha compres en res la posició adoptada per aqueixa teoria envers Sismondi, i si ha fet tot allò possible (i fins i tot l'impossible) per a presentar aqueixa posició davall un aspecte completament fals?

No hauríem dedicat tant d'espai a aquesta qüestió si es tractés només d'Efrussi, escriptor el nom del qual apareix quasi per primera vegada en la literatura populista. Allò que més importa no és la seua personalitat, i menys fins i tot les seues concepcions, *sinó la posició dels populistes envers la teoria (que diuen compartir) de l'eminent economista alemany*. Efrussi no és, de cap manera, una excepció. Al contrari, el seu exemple és típic en tots els sentits i per a provar-ho hem fet constantment un paral·lel entre els punts de vista i la teoria de Sismondi i els punts de vista i la teoria del senyor N.-on⁹⁷. L'analogia ha resultat completa: tant les concepcions teòriques i la manera d'abordar el capitalisme com el caràcter de les deduccions i les aspiracions concretes d'ambdós escriptors, *són semblants*. I com les concepcions del senyor N.-on poden ser considerades l'última paraula del populisme, tenim el dret d'arribar a la conclusió que *la doctrina econòmica dels populistes no és més que una varietat russa del romanticisme europeu en general*.

Se sobreentén que les particularitats històriques i econòmiques de Rússia, d'una banda, i el seu endarreriment incomparablement major, d'una altra, confereixen al populisme pronunciats trets distintius. Però aquestes diferències no són de qualitat i en conseqüència no modifiquen *la similitud* del populisme i el romanticisme petit burgès.

Potser el tret distintiu més destacat dels economistes populistes, i el que més crida l'atenció, siga la tendència a disfressar el seu romanticisme declarant el seu “acord” amb la teoria moderna, i *citant-la* el nombre més gran de vegades possible, encara que aquesta siga netament hostil al romanticisme i s'haja desenrotllat en aferrissada lluita contra les més variades doctrines petit burgeses.

L'anàlisi de la teoria de Sismondi ofereix particular interès precisament perquè permet examinar els *procediments generals* utilitzats per a les disfresses de tal tipus.

Hem vist que, *tant* el romanticisme *com* la teoria moderna, *assenyalen les mateixes contradiccions* en l'economia social actual. D'açò es valen els populistes per a *sostenir* que la teoria moderna reconeix que les contradiccions es palesen en la crisi, en la recerca de mercats exteriors, en el creixement de la producció acompanyat per descens del consum, en la protecció duanera, en l'acció nefasta de la indústria mecanitzada, etc., etc. I els populistes tenen tota la raó: la teoria moderna *reconeix* en efecte, *totes aquestes* contradiccions, que també el romanticisme havia reconegut. Però, cal preguntar: hi ha un sol populista que s'haja preguntat alguna vegada en què es distingeix l'anàlisi científica d'aqueixes contradiccions (que les redueix als diferents interessos engendrats pel règim econòmic existent), del mètode que només les comprova per a formular bons desitjos? No, en cap dels populistes trobarem una anàlisi d'aquest problema que, precisament, caracteritza la diferència que existeix entre la teoria moderna i el romanticisme. Els populistes comproven aqueixes contradiccions amb l'únic objecte de formular bons desitjos.

Cal preguntar també: un sol dels populistes ha tractat alguna vegada d'esbrinar en què difereix la crítica sentimental del capitalisme de la seua crítica científica, dialèctica? Cap d'ells ha plantejat aquesta qüestió que caracteritza la segona diferència important entre la teoria moderna i el romanticisme. Cap d'ells ha considerat necessari prendre com a criteri propi de les seues teories el desenrotllament actual de les relacions economicosocials (en tant que l'aplicació d'aqueix criteri és allò que distingeix en essència la crítica científica).

I cal preguntar-se, finalment: un sol dels populistes ha preguntat alguna vegada, en què difereix el punt de vista del romanticisme, que va idealitzar la petita producció i deplora "la ruptura" dels seus pilars pel "capitalisme", del de la teoria moderna, que considera com a punt de partida dels seus raonaments la gran producció capitalista per mitjà de màquines i considera progressista aqueixa "ruptura dels pilars"? (Utilitzem aquesta expressió, comunament acceptada pels populistes, perquè caracteritza, de forma notable el procés de transformació de les relacions socials davall la influència de la gran indústria mecanitzada, que s'ha operat *per tot arreu*, i no sols a Rússia, en forma tan brusca i violenta, que ha sorprès al pensament social.) Una vegada més, no. Cap dels populistes s'ha plantejat aqueix interrogant. Cap d'ells ha fet la menor temptativa d'aplicar a "la ruptura" russa els mateixos criteris que van fer reconèixer com a progressista "la ruptura" en l'Europa occidental. Tots ells deploren la sort dels pilars i recomanen que cesse "la ruptura"; aseguren, amb llàgrimes als ulls, que aqueixa és precisament "la teoria moderna"...

La comparació de la seua "teoria", que presenten com una nova i original solució del problema del capitalisme, basada en l'última paraula de la ciència i de l'experiència d'Europa occidental, amb la teoria de Sismondi, mostra clarament a quin període primitiu de desenvolupament del capitalisme i del pensament social es remunta l'aparició d'una teoria d'aquesta mena. Però allò essencial no és que aquesta teoria siga antiquada. Més d'una teoria antiquada per a Europa podria ser moderníssima per a Rússia! Allò que importa és que *en el moment de la seua aparició aquesta teoria era ja petit burgesa i reaccionària*.

VI

LA POSICIÓ DEL ROMANTICISME I DE LA TEORIA CIENTÍFICA EN RELACIÓ AMB ELS IMPOSTOS ALS CEREALS QUE S'APLIQUEN EN ANGLATERRA

Per tal de completar la comparació entre la teoria del romanticisme i la moderna pel que fa als punts principals de l'economia contemporània, confrontarem els seus respectius judicis a propòsit d'un problema *pràctic*. El valor d'aquesta comparació és tant major puix que, d'una banda, es tracta d'un dels més importants problemes pràctics del capitalisme, d'un problema de principis; i per l'altra, perquè sobre ell s'han pronunciat els dos representants més destacats d'ambdues teories antagoniques.

Ens referim a *les lleis del blat* en Anglaterra i a l'abolició de les mateixes. Durant el segon quart del present segle, aquest problema va suscitar l'interès més profund, no sols entre els economistes anglesos, sinó també entre els del continent: tots comprenien que no es tractava d'una qüestió particular de política duanera, sinó d'un problema general que tenia a veure amb la llibertat de comerç, amb la lliure competència, amb "la sort del capitalisme". Es tractava, precisament, de coronar l'edifici del capitalisme instaurant íntegrament la llibertat de competència, de desbrossar el camí per a portar a terme "la ruptura" que la gran indústria mecanitzada havia començat a operar en Anglaterra a partir de finals del segle passat; es tractava d'eliminar els obstacles que frenaven aqueixa "ruptura" en l'agricultura. I precisament així van enfocar aquesta qüestió els dos economistes continentals a què anem a referir-nos.

Sismondi va agregar a la segona edició de la seua obra *Nouveaux principes* un capítol especial titulat "Sobre les lleis sobre el comerç del blat" (I. III, ch. X).

Comença per assenyalar que el problema és candent: "Una meitat del poble anglès exigeix ara l'abolició de les lleis del blat, profundament irritat contra aquells que les mantenen; i l'altra meitat exigeix el seu manteniment, i llança crits d'indignació contra aquells que les volen abolir" (I, 251).

En analitzar el problema, Sismondi assenyaleta que els interessos dels grangers anglesos exigeixen que s'imposen impostos als cereals, per a assegurar un *remunerating price* ("un preu remunerador, sense pèrdues"). Pel contrari, els interessos dels manufacturadors exigeixen l'abolició d'aqueixes lleis, perquè les manufactures no poden existir sense mercats exteriors i el desenvolupament de les exportacions angleses es veia frenat per les lleis que posaven traves a la importació: "Els manufacturadors addueixen que la saturació del mercat amb què entropessen als llocs de venda és també el resultat de les mateixes lleis; que la gent rica del continent no podia comprar les seues mercaderies perquè no trobava on vendre el seu blat" (I, 251)⁹⁸.

"És probable que l'obertura del mercat al cereal estranger arruïne als grans terratinents anglesos i faça descendir a un nivell moltíssim més baix el preu de l'arrendament. Açò seria indubtablement una calamitat, però no una injustícia" (I, 254). I Sismondi se disposa a demostrar amb la major ingenuïtat que la renda dels grans terratinents ha d'estar en relació amb els serveis (*sic!*) que ells presten "a la societat" (a la capitalista?), etc. "Els grangers [continua] extrauran el seu capital [...] en part, almenys, de l'agricultura."

Aquest raonament de Sismondi (amb el qual ell es queda satisfet) posa en evidència el vici fonamental del romanticisme, que no presta suficient atenció al procés del desenvolupament econòmic que es produeix en la realitat. Hem vist que el mateix Sismondi crida l'atenció sobre el desenrotllament progressista i l'increment del sistema d'economia basat en granges en Anglaterra. Però en compte d'estudiar les causes que originen aqueix procés, s'afanya a condemnar-lo. Només aqueixa precipitació, aqueix desig d'imposar a la història els seus innocents anhels, pot explicar que Sismondi perda de vista la tendència general del desenvolupament del capitalisme en l'agricultura i la inevitable acceleració d'aqueix procés amb la derogació de les lleis del blat, és a dir, el progrés capitalista de l'agricultura, en compte de la decadència que profetitza.

Però Sismondi es manté fidel a si mateix. En quant s'acosta a la contradicció que caracteritza aqueix procés capitalista, recorre a la seua ingènua "refutació" de la mateixa, tractant de demostrar a totes passades que el camí pel qual marxa "la pàtria anglesa" és equivocacat.

"Què farà el jornalero? [...]. El treball cessarà, els camps de cultiu seran transformats en pastures [...]. Quina sort correran les 540.000 famílies que es veuran privades de treball?⁹⁹ Fins i tot suposant que servisquen per a qualsevol treball en la indústria, ¿es disposa potser en l'actualitat d'una indústria que estiga en condicions de col·locar-los? [...]. ¿Hi haurà un govern que pugui voluntàriament exposar a la meitat de la nació que governa a una crisi semblant? [...]. ¿I els altres, aquells en honor dels quals serien sacrificats els agricultors, n'obtidrien algun profit? Ja que aqueixos agricultors són els més pròxims i segurs consumidors de les manufactures angleses. La cessació del seu consum assestaria a la indústria un colp més funest que el tancament del més gran mercat estranger" (255-256). I ací ve la famosa "reducció del mercat interior". "¿Quant perdran les manufactures degut a la cessació del consum per tota la classe dels agricultors anglesos i que constitueix quasi la meitat de la nació? ¿Quant perdran com a conseqüència del cessament del consum de les persones riques, les rendes de les quals provinents de l'agricultura serien liquidades quasi per complet?" (267). El

romàntic es desvia per demostrar als fabricants que les contradiccions pròpies del desenrotllament de la seua producció i de la seua riquesa no són més que l'expressió del seu error, la seua falta de previsió. I per a "convèncer-los" "del perill" que representa el capitalisme, Sismondi pinta un quadro detallat de la competència que els amenaça per part del blat polonès i rus (p. 257-261). Per a això recorre a qualsevol classe d'arguments, i tracta fins i tot de ferir l'amor propi dels anglesos. "Què seria de l'honor d'Anglaterra si l'emperador de Rússia, cada vegada que desitgés obtenir una concessió qualsevol, pogués rendir-la per fam tancant els ports del Bàltic?" (268). Recorde el lector com, per a demostrar que "l'apologia del poder dels diners" és un error, deia Sismondi que en les vendes és fàcil l'engany... Vol "refutar" els teòrics del sistema d'economia basat a les granges, i assenjala que els grangers rics no poden resistir la competència dels míseros camperols (veure la cita més amunt esmentada), i en definitiva arriba una altra vegada a la seua conclusió favorita, evidentment convençut que ha aconseguit demostrar com d'"erroni" és el camí seguit per "la pàtria anglesa". "L'exemple d'Anglaterra ens fa veure que aquesta pràctica [el desenvolupament de l'economia monetària, a la que Sismondi contraposa *l'habitude de se fournir soi-même*, "guanyar-se la vida amb el propi esforç"] no està exempta de perills" (263). "El sistema econòmic [precisament el basat a les granges] és roï en si mateix, té un fonament perillós, i aqueix sistema és el que cal tractar de canviar" (266).

Un problema concret, nascut del xoc d'interessos determinats dins de determinat sistema d'economia, es veu així ofegat per un torrent d'innocents desitjos! Però el fet és que el problema va ser plantejat de forma tan contundent per les mateixes parts interessades que era ja completament impossible circumscriure's a semblant "solució" (tal com ho fa el romanticisme respecte a tots els altres problemes).

"Què fer, llavors? [interroga Sismondi desesperat]; obrir els ports d'Anglaterra o clausurar-los? ¿Condemnar a la fam i a la mort els obrers de les manufactures o els de l'agricultura d'Anglaterra? En veritat, és un problema terrible; la situació en què es troba el ministeri anglès és una de les més delicades en què poden trobar-se els homes d'Estat" (260). I torna una vegada més a "la conclusió general" sobre el "perill" del sistema de les granges, el "perill de sotmetre tota l'agricultura a un sistema d'especulació". ¿Però "com fer per a que en Anglaterra s'adopten mesures que siguin al mateix temps serioses i graduables, que permeten reivindicar la importància [*remettraient en honneur*] de les petites granges, quan una meitat de la nació ocupada en les manufactures pateix fam, i les mesures que ella reclama amenacen amb la fam l'altra meitat ocupada en l'agricultura? Açò, ho ignore. Estime necessari sotmetre a considerables canvis les lleis referents al comerç del blat, però als qui exigeixen la seua completa abolició els aconselle analitzar minuciosament els següents problemes" (267), i ací segueix l'enumeració de velles queixes i temors sobre la decadència de l'agricultura, la reducció del mercat intern, etc.

D'aquesta manera, ja en el seu primer xoc amb la realitat, el romanticisme ha patit el més complet fiasco. Es va veure forçat a atorgar-se a si mateix el *testimoniun paupertatis* i signar personalment el seu rebut. Recorde hom amb quanta facilitat i senzillesa "resolia" el romanticisme tots els problemes en la "teoria". El proteccionisme és irracional; el capitalisme és un pèrdua perniciososa; el camí seguit per Anglaterra és erroni i perillós; la producció ha d'anar de bracet del consum; la indústria i el comerç, de bracet de l'agricultura; les màquines són avantatjoses només quan condueixen a l'elevació del jornal, o a la reducció de la jornada de treball; els mitjans de producció no han de ser separats dels productors; l'intercanvi no ha d'avançar-se a la producció, no ha de conduir a l'especulació, etc., etc. Per a cada contradicció el romanticisme tenia la frase sentimental corresponent per a cobrir-la; cada pregunta tenia com a resposta l'expressió d'un anhel innocent, i enganxar les mateixes etiquetes a totes les manifestacions de la vida corrent s'anomenava "solució" dels problemes. No és res estrany que aqueixes solucions foren tan commovedorament senzilles i fàcils! Encara que ignoraven una petita circumstància: els interessos reals, en el conflicte dels quals residia precisament la contradicció. I quan el desenrotllament d'aqueixa contradicció el va posar enfront d'un d'aqueixos conflictes particularment aguts, qual és la lluita dels partits, que en Anglaterra va precedir la derogació de les lleis del blat, el nostre romàntic es va veure completament perdut. Se sentia tan bé enmig de la boira d'il·lusions i de bons desitjos, componia amb tanta mestria sentències aplicables a la "societat" en general (però inaplicables a qualsevol règim social històricament determinat); però quan, del seu món de fantasies va anar a caure a la voràgina de la vida real i de la lluita d'interessos, va resultar que no tenia criteri per a solucionar problemes concrets. En haver contret el costum de les formulacions abstractes i de les solucions també abstractes reduïa el problema a aquesta fórmula pura i simple: a quina població correspon arruïnar: l'agrícola o la

manufacturerera? I el romàntic, per descomptat, només podia arribar a la conclusió que no cal arruïnar-ne cap, que “és necessari anar per un altre camí”..., però les contradiccions reals ja ho han assetjat tan estretament que li impedeixen elevar-se de nou cap a les nebulositats dels seus bons desitjos, i el romàntic es veu forçat a *donar una resposta*. Sismondi no en va donar una, sinó dues respostes: la primera, “ho ignore”; la segona, “per un costat no pot hom deixar de reconèixer, i per l’altre, és necessari admetre”.

El 9 de gener de 1848, a Brussel·les, en una reunió pública, Karl Marx va pronunciar el seu “discurs sobre el lliure canvi”¹⁰⁰. Contràriament al romanticisme, per al qual “l’economia política no és una ciència exacta sinó una ciència moral”, va prendre com a punt de partida per a la seua exposició un simple i objectiu *càlcul dels interessos* en pugna. En compte de considerar el problema de les lleis del blat com una qüestió de “sistema” escollit per la nació, o de legislació (tal com ho feia Sismondi), l’orador va començar per presentar-lo com un conflicte d’interessos entre els fabricants i els grans terratinents, i va mostrar com els fabricants anglesos procuraven fer-ne una causa nacional, persuadir els obrers que obraven en interès de tot el poble. Contràriament al romàntic, que exposa l’assumpte com a consideracions en què ha d’inspirar-se el legislador per a realitzar la reforma, l’orador va reduir el problema al conflicte d’interessos reals de les diferents classes de la societat anglesa. Va mostrar que el fons del problema era la necessitat d’abaratir les matèries primeres per als fabricants. Va assenyalar l’actitud de desconfiança dels obrers anglesos, que veien “en els homes abnegats, en un Bowring, un Bright i companyia, als seus més grans enemics”.

“al cost d’elevades inversions els fabricants construeixen palaus en els quals l’*Anti-Corn-Law League* instal·la, en certa manera, la seua residència oficial; envien a tots els punts d’Anglaterra un exèrcit de missioners per a que prediquen la religió del lliure canvi, publiquen i distribueixen gratuïtament milers de fullets, destinats a il·lustrar l’obrer sobre els seus propis interessos, despenen enormes sumes de diners per a atraure la premsa, munten un gran aparell administratiu per a dirigir el moviment lliurecanvista i malgasten eloqüència en els mítings públics. En un de tals mítings un obrer va exclamar: si els grans terratinents vengueren els nostres ossos, vostès, els fabricants, serien els primers en comprar-los per a llançar-los a un molí de vapor i transformar-los en farina Els treballadors anglesos han comprès admirablement bé el significat de la lluita entre els grans terratinents i els fabricants. Saben de sobra que es vol rebaixar el preu del blat per a rebaixar els salaris, i que el benefici del capital augmentarà en la proporció en què disminuïska la renda.”

D’aquesta manera, la *formulació del problema* en si mateix és totalment distinta que en Sismondi. Es tracta, en primer lloc, d’explicar la posició de les diferents classes de la societat anglesa en aquest problema, des del punt de vista dels seus respectius interessos; en segon lloc, d’aclarir el significat de la reforma dins de l’evolució general de l’economia social d’Anglaterra.

Sobre aquest últim punt, les opinions de l’orador coincideixen amb les de Sismondi, en el sentit que ell també hi veu, no una qüestió particular, sinó una *qüestió general*; la del desenvolupament del capitalisme en general, la del “lliure canvi” com a sistema. “L’abolició de les lleis del blat en Anglaterra ha sigut el més gran triomf obtingut pel lliure comerç en el segle XIX”. “Amb l’abolició de les lleis del blat, arriba al seu punt culminant el desenvolupament de la lliure competència i la moderna economia social”¹⁰¹. En conseqüència, per a aquests autors, es planteja aquest interrogant: és, doncs, *desitjable que continue el desenrotllament del capitalisme*, o cal detenir-lo i cercar “altres camins”?, etc. I nosaltres sabem que la resposta afirmativa que van donar a aquesta pregunta és precisament la que va donar solució a un problema general, de principi, com és el relatiu als “destins del capitalisme” i no al problema particular de les lleis del blat en Anglaterra, perquè el punt de vista ací establert es va aplicar, molt més tard, també a altres grans països. En la dècada de 1840 ambdós sostenien la mateixa opinió respecte a Alemanya i Amèrica,¹⁰² declaraven que la lliure competència constituïa per a aqueixos països un factor progressista; pel que fa a Alemanya, un d’ells escrivia, encara en la dècada del 60, que aqueix país pateix no sols a causa del capitalisme sinó també a causa de l’insuficient desenrotllament del mateix.

Però tornem al discurs. Hem assenyalat que el punt de vista de l’orador difereix en els seus principis del de Sismondi i redueix el problema als interessos de les diferents classes que componen la societat anglesa. Aqueixa profunda diferència la veiem en el plantejament del problema purament teòric del paper que exerceix l’abolició de les lleis del blat en l’economia social. Per a ell, no és un problema abstracte el sistema que ha d’adoptar Anglaterra, i el camí que ha d’escollir (és així com ho planteja Sismondi, oblidant que Anglaterra té un passat i un present que determinen ja aquest camí).

No: d'entrada ubica l'assumpte al terreny del *règim economicosocial existent*, es pregunta *quina ha de ser l'etapa següent* en el desenvolupament d'aqueix règim, després de l'abolició de les lleis del blat.

La dificultat consistia en determinar quina influència tindria l'abolició d'aqueixes lleis sobre l'*agricultura*, puix l'efecte sobre la indústria era evident per a tots.

Per a demostrar quina utilitat tindria aqueixa abolició també per a l'agricultura, l'*Anti-Corn-Law League* va assignar premis per als tres millors treballs que tractassen sobre la influència benèfica de l'abolició d'aqueixes lleis sobre l'agricultura anglesa. L'orador comença per exposar breument els punts de vista dels tres llorejats: Hope, Morse i Greg, i a continuació destaca a aquest últim, que aplica en el seu treball, de mode més científic i més rigorós, els principis establerts per l'economia política clàssica.

Greg, fort fabricant ell mateix, es dirigeix de preferència als grans grangers i tracta de demostrar que l'abolició de les lleis del blat desallotjarà de l'agricultura els grangers petits, els quals es bolcaran a la indústria, però que serà avantatjosa per als grans, els quals tindran així la possibilitat d'establir-se a la terra per períodes més prolongats, d'invertir-hi més capital, d'emprar major quantitat de màquines i reduir el treball, que serà més barat en abaratir-se el cereal. Quant als grans terratinents, hauran d'acontentar-se amb una renda més baixa, perquè les terres d'inferior qualitat, no aptes per a fer front a la competència del cereal importat més barat, deixaran de ser conreades.

L'orador va tenir perfecta raó en considerar que aqueixa predicció i aqueixa oberta apologia del capitalisme en l'agricultura eren més científiques. La història va justificar tal predicció. "L'abolició de les lleis del blat va donar a l'agricultura anglesa un enorme impuls [...]. La disminució absoluta de la població obrera rural augmentava paral·lelament a l'ampliació de la superfície conreada, a la intensificació del cultiu, a la gegantina acumulació del capital invertit en la terra i dedicat al seu cultiu, a l'augment del producte de la terra, sense paral·lel en la història de l'agronomia anglesa, a l'augment de la renda dels grans terratinents, al creixement de la riquesa dels arrendataris capitalistes [...]. La condició bàsica per als nous mètodes va ser la major inversió de capital per acre de terra i, en conseqüència, la concentració accelerada de les granges"¹⁰³.

Però l'orador, per descomptat, no es limita a reconèixer que els raonaments de Greg són els més justos. En boca d'aquest, no són una altra cosa que arguments utilitzats per un "lliurecanvista" que discorre sobre l'agricultura anglesa en general, i que procura demostrar els avantatges que reportaria per a tota la nació l'abolició de les lleis del blat. D'allò que s'ha exposat més amunt sorgeix amb claredat que era un altre el punt de vista de l'orador.

Explica que la rebaixa en els preus del cereal, tan lloada pels "lliurecanvistes", significa la ineludible reducció dels salaris, l'abaratiment de la mercaderia "treball" (o més exactament: força de treball); que la reducció del preu del cereal mai podrà equilibrar per a l'obrer aqueixa rebaixa del salari: primer, perquè en descendir el preu del blat, li serà més difícil a l'obrer estalviar sobre el consum del mateix per a poder adquirir altres articles; i en segon lloc, perquè el progrés de la indústria torna més barats els articles de consum en reemplaçar la cervesa pel vodka, el pa per les patates, la llana i el lli per les teles de cotó, i fa descendir així el nivell de les necessitats i de vida del treballador.

Veiem així que *aparentment*, l'orador planteja els elements del problema de la mateixa manera que Sismondi: ell *també* reconeix que el lliure canvi comporta de manera inevitable la ruïna dels petits grangers, la misèria dels obrers en la indústria i l'agricultura. Els nostres populistes, que a més es distingeixen per un art inimitable en el mode de "citar" interrompen normalment les seues "cites" justament en aquest lloc i, ufanosos de satisfacció, declaren que estan molt "d'acord". Tals procediments, però, només serveixen per a mostrar, primer, que no comprenen l'enorme diferència en el mode de plantejar el problema que hem assenyalat més amunt; i segon, que no veuen que la diferència essencial entre la teoria moderna i el romanticisme *a penes comença ací*: el romàntic gira l'esquena al problema concret del desenrotllament real, per a submergir-se en els somnis; el realista, al contrari, es val dels fets establerts al seu criteri per a arribar a la solució precisa del problema concret.

Després de predir el millorament de la situació dels obrers en un futur pròxim, l'orador prossegueix:

“Els economistes ens objectaran respecte d'això:

I bé, convinguem que la competència entre els treballadors, que certament no disminuirà davall el règim del lliure canvi, no trigarà en posar al salari d'acord amb el preu més baix de les mercaderies. Però d'altra banda, la disminució del preu de les mercaderies conduirà a un augment en el consum; un major consum exigirà una producció més intensiva, cosa que implicarà una major demanda de força de treball i el resultat d'aquesta major demanda de força de treball serà l'elevació dels salaris.

“Tota aquesta argumentació es redueix al següent: *el lliure canvi augmenta les forces productives*. Si la indústria creix, si la riquesa, les forces productives, en una paraula, si el capital productiu augmenta la demanda de treball, també s'eleva el preu del treball i, per consegüent, el salari. *L'acreixement del capital constitueix la més favorable circumstància per a l'obrer. Açò cal reconèixer-ho*¹⁰⁴. Si el capital queda estroncat, la indústria no sols s'estroncarà, sinó que començarà a declinar, i en aqueix cas el treballador serà la primera víctima, sucumbirà abans que el capitalista. I en el cas en què el capital vaja en augment, o siga, tal com ja s'ha dit, en el cas millor per a l'obrer, quina serà la seua sort? Puix, sucumbirà igualment...” I l'orador explica en detall, recolzant-se en les dades dels economistes anglesos, com la concentració del capital accentua la divisió del treball, la qual abarateix la força de treball en substituir el treball qualificat pel simple; com les màquines desallotgen els obrers; com el gran capital arruïna els petits industrials i petits rendistes, i agreuja les crisis que augmenten fins i tot més el nombre d'aturats. La conclusió de la seua anàlisi és que el lliure canvi no significa una altra cosa que el lliure desenvolupament del capital.

D'aquesta manera, l'orador va saber trobar el criteri per a solucionar el problema que, a primera vista, conduïa al dilema insoluble davant el qual es va detenir Sismondi: tant el lliure canvi com la restricció del mateix condueixen per igual els obrers a la ruïna. *Aqueix criteri és el desenvolupament de les forces productives*. Aquesta manera de plantejar el problema sobre el terreny històric es va manifestar immediatament: en compte de comparar el capitalisme amb una societat abstracta, tal com hauria de ser (és a dir, en definitiva, amb una utopia), ho va fer amb les *etapes precedents* de l'economia social, va comparar entre si les diferents etapes del capitalisme en la successió consecutiva i va comprovar que *les forces productives de la societat es desenrotllen gràcies al desenrotllament del capitalisme*. En aplicar a l'argumentació dels lliurecanvistes una crítica científica, l'orador va saber evitar l'error habitual dels romàntics, els quals en negar tot valor a aquesta crítica “llancen el xiquet amb l'aigua bruta de la banyera”; va saber extraure el gra bo, és a dir, comprovar el fet indubtable del gegantí progrés de la tècnica. Els nostres populistes, amb la seua agudesa característica, havien arribat, per descomptat, a la conclusió que l'autor de referència, que en forma tan oberta es col·loca *de part del gran capital contra el petit productor*, és un “apologista del poder dels diners”, encara més en la mesura que havia declarat davant la faç d'Europa continental que les deduccions extreïtes de la vida anglesa les feia extensives també a la seua pàtria, on la gran indústria mecanitzada feia en aqueix llavors els seus primers passos vacil·lants. I no obstant això, en aquest exemple (igual que en multitud d'exemples anàlegs de la història d'Europa occidental) podrien ells estudiar a fons el fenomen que no poden (o no volen?) comprendre de cap manera: que el reconeixement del caràcter progressista del gran capital, en oposició a la petita producció, dista molt, moltíssim, de ser una “apologia”.

Basta recordar el capítol de Sismondi dalt citat, i el discurs en qüestió, per a convèncer-se de la superioritat d'aquest últim, tant en el sentit teòric com en la seua posició hostil a tota “apologia”. L'orador va caracteritzar les contradiccions que acompanyen el desenvolupament del gran capital, d'una manera molt més precisa, completa, directa i franca del que ho hagen fet mai els romàntics. Però en cap moment va recórrer a una sola frase sentimental per a deplorar aqueix desenrotllament. En cap moment va deixar caure una sola paraula sobre la possibilitat, qualsevol que fos, de “prendre un altre camí”. Comprenia que els qui utilitzen aqueixa frase només pretenen cobrir amb ella el fet que són ells mateixos els qui “prenen un altre camí” que el que els planteja la vida, és a dir, determinada realitat econòmica, un desenrotllament econòmic determinat i els interessos, també determinats, que augmenten sobre el terreny d'aquest desenrotllament econòmic.

El criteri esmentat, enterament científic, li va donar la possibilitat de resoldre aquest problema mantenint-se en la seua posició de realista consegüent.

“Però, senyors [deia l'orador], no creguen que en criticar el lliure canvi tenim la intenció de defensar el sistema proteccionista.” I va assenyalar que en l'actual règim d'economia social, el lliure canvi i el

proteccionisme tenen la mateixa base de sustentació; es va referir en forma concisa al procés de “ruptura” de la vella vida econòmica i de les velles relacions semipatriarcal als països d’Europa occidental que el capitalisme produeix tant en Anglaterra com al continent; va assenyalar el fet social que, en determinades condicions, el lliure canvi *accele*ra aqueixa “ruptura”¹⁰⁵. “I només en aquest sentit, senyors [va concloure l’orador], done el meu vot a favor del lliure canvi”¹⁰⁶.

Edita: **Germinal – nucli en defensa del marxisme**

Per a posar-te en contacte amb nosaltres: germinal_1917@yahoo.es

Visita la nostra pàgina: www.grupgerminal.org

¹ Efrussi va morir l’any 1897. *Rüsskoie Bogatstvo* li dedica un article necrològic en el seu número del mes de març de 1897.

² És ben cert que Sismondi no era socialista, tal como ho remarca Efrussi al començament del seu article, repetint el que va dir Lippert (veure *Handwörterbuch der Staatseissenschaften*, V. Band, artikel “Sismondi”, von Lippert, Seite 678).

³ Totes les cites que continuen, excepte indicació especial, es corresponen amb l’edició de *Nouveaux Principes* mencionada anteriorment.

⁴ Així es creant simultàniament els elements del capital variable (l’obrer “lliure”) i del capital constant; aquest últim el constitueixen els mitjans de producció de què es veu desposseït el petit productor.

⁵ Sobre aquesta part de la doctrina de Sismondi (la reducció del mercat interior com a conseqüència del desenvolupament del capitalisme) Efrussi no en diu res. Moltes vegades veurem que aquest a omès precisament allò que palesa, majorment, *el punt de vista* de Sismondi i la posició del populisme respecte a la seua doctrina.

⁶ Més exactament: la *part* del guany que no es destina a l’acumulació.

⁷ En efecte, Sismondi ara tot just estableix la distinció entre *capital* i *renda*. El primer és invertit en la producció i la segona al consum. Però es tracta de la societat. I aquesta “consumeix” també el capital fix. La diferència assenyalada desapareix i el procés economicosocial, que transforma “el capital per a u” en “renda per a altre”, queda sense ser aclarit.

⁸ I de les que prudentment s’han abstingut altres economistes que repetiren l’error d’A. Smith.

⁹ Veja’s, per exemple, t. II, pàgines 456-457, i molts altres passatges. Més avall citarem alguns exemples i el lector veurà que fins i tot la manera d’expressar-se dels nostre romàntics, de la mena del senyor N.-on, no defereix, en absolut, de la de Sismondi.

¹⁰ Veure l’apèndix de *Nouveaux Principes*, 2ª edició, t. II: *Eclaircissements relatifs à la balance des consommations avec les productions*, on Sismondi tradueix i discuteix l’article del deixeble de Ricardo (MacCulloch) publicat en *The Edinburgh Review*, sota el títol: “Investigació de si la capacitat de consum de la societat creix sempre paral·lelament a la capacitat de producció”.

¹¹ I així raonen els nostres economistes-populistes, els senyors V. V. i N.-on. Més amunt ens hem detingut deliberadament, molt en detall, en els errors de Sismondi en torn del problema del consum productiu i personal, i dels articles de consum i els mitjans de producció (A. Smith estava molt més prop d’aqueixa diferència que Sismondi). Hem volgut mostrar al lector que els representants clàssics d’aquesta errònia teoria perceïen la seua insuficiència, veïen la contradicció i feien temptatives per trobar una sortida. En canvi, els nostres “originals” teòrics no sols res veuen, res senten, sinó que ni tan sols reconeixen la teoria ni la història del problema sobre el qual peroren amb tant d’ardor.

¹² Recordem al lector com enfocava Sismondi aquest problema. Distingia nítidament aqueixos mitjans de producció per a cada família i intentava fer el mateix per a la societat. Qui, certament, ho va “enfocar” va ser Smith; Sismondi no féu més que parafrasejar-lo.

¹³ Com tothom sap, en aquesta qüestió (si la producció crea mercats per a si mateixa), la teoria moderna ha adoptat completament la posició dels clàssics que hi contestaven de forma afirmativa, *en contra* del romanticisme, que hi respon negativament. “*El vertader límit de la producció capitalista és el propi capital.*” (*Das Kapital*, t. III, l. 231)

¹⁴ “El primer efecte de la competència [diu Sismondi] ha sigut la baixada dels salaris i l’augment simultani del nombre d’obrers” (I, 403). No ens detenim aquí sobre els errors en els càlculs que fa Sismondi: considera, per exemple, que el guany serà del 8 per cent per al capital fix i el 8 per cent per al circulant; que el nombre d’obrers augmentarà en proporció a l’augment del capital circulant (que ell no sap diferenciar com cal del variable); que el capital fix entra íntegrament en el preu del producte. En el cas donat, tot açò no té importància, perquè la deducció és justa: disminució de la part del capital variable dins de la suma total del capital, com resultat necessari de l’acumulació.

¹⁵ De l’anàlisi exposat més dalt s’hi desprèn que un cas així també és possible. Depèn de la proporció de capital constant i del capital variable en el nou capital, i en què mesura la disminució de la part del capital variable afecta les velles produccions.

¹⁶ Açò és tan evident, que fins i tot Sismondi reconeixia la necessitat de fer abstracció del comerç exterior a l’anàlisi de la realització. “Per a seguir amb més precisió aqueixos càlculs [diu a propòsit de la correspondència entre producció i consum] i simplificar el problema, hem fet fins ara completa abstracció del comerç exterior i partim del supòsit d’una nació aïllada; la societat humana, per si mateixa, constitueix una nació aïllada, i allò que afecta una nació sense comerç exterior afecta per igual tot el gènere humà.” (I, 115).

¹⁷ N.-on, pàgina 205.

¹⁸ Confronteu Ziber: *David Ricardo, etc.*, Sant Petersburg, 1885, pàg. 466, nota.

¹⁹ Confronteu més avall: *Rede über die Frage des Freihandels*.

²⁰ La doctrina segons la qual en l’economia capitalista el producte total està compost de dues parts va portar A. Smith, i els economistes posteriors a ell, a una interpretació errònia de “l’acumulació del capital individual”. Ells van ensenyar que la part acumulada del guany es gasta íntegrament en el salari, quan en realitat es gasta: 1) en capital constant i 2) en salari. També Sismondi repeteix aquest error dels clàssics.

²¹ *Das Kapital*, II Band, S. 304. Traducció russa, pàgina 232. La cursiva es nostra.

²² En *El desenvolupament del capitalisme en Rússia* (pàgines 16 i 19) ja he assenyalat les inexactituds i errors dels senyor Tugan-Baranovski, que el portaren després a passar-se sencera al camp dels economistes burgesos.

²³ Confronteu: Sismondi, *loc. cit.*, I, 8.

²⁴ Rodbertus. Anotem, de passada, que Bernstein, restaurant en general els prejudicis de l'economia burgesa, ha introduït confusió també en aquest problema, en afirmar que la teoria de les crisis de Marx no difereix molt, que diguem, de la de Rodbertus (*Die Voraussetzungen, etc.*, Stuttgart, 1889, S. 67) i que Marx es contradia en reconèixer en el subconsum de les masses la causa final de les crisis.

²⁵ Fins i tot és característic el mètode mateix d'exposició: el llibre 3er tracta de "la riquesa territorial" (*richesse territoriale*) de la terra, és a dir, de l'agricultura. El llibre següent, el 4art; "de la riquesa comercial" (*de la richesse commerciale*), és a dir, de la indústria i del comerç. Com si el producte de la terra i la terra mateixa no es transformaren també en mercaderies sota el domini del capitalisme! Per aqueixa raó no hi ha concordança entre aquests dos llibres. La indústria és tractada només des del punt de vista de la seua forma capitalista, contemporània de Sismondi. Quant a l'agricultura, la descriu com un mosaic heterogeni, amb qualsevol classe de sistemes d'explotació de la terra: patriarcal, esclavista, mitgeria, prestació personal, parceria, sistemes d'economia basats en granges, emfiteusi (arrendament a perpetuïtat). I com en resultat, la confusió més completa: l'autor no fa la història de l'agricultura (ja que tots aqueixos "sistemes" no es troben lligats entre si), ni una anàlisi de l'agricultura dins de l'economia capitalista, encara que aquesta última constitueix el verdader objecte de la seua obra i encara que, pel que fa a la indústria, només la considera davall la seua forma capitalista.

²⁶ Ricardo, *Obres*, traducció de Ziber, pàgina 35: "¿Que potser la naturalesa no fa res per l'home en la indústria manufacturera? ¿Que potser no tenen valor la força del vent i de l'aigua que posen en acció les nostres màquines i faciliten la navegació marítima? ¿La pressió atmosfèrica i l'elasticitat del vapor, mitjançant les quals posem en moviment les més admirables màquines, no constitueixen dons de la naturalesa? Sense parlar ja de l'acció de la calor, que ablaneix i fon els metalls, i de la participació de l'aire en els processos de tintura i de fermentació, no hi ha una sola branca de la manufactura en què la naturalesa no preste la seua ajuda a l'home, fent-ho, a més, generosament i gratuïtament".

²⁷ Fem, per la nostra banda, l'excepció que no podem saber amb certesa a qui es refereix Efrussi quan parla del "més eminent economista modern": ¿és un representant de l'escola que, com hom sap, és absolutament estranya al romanticisme o més bé l'autor del més voluminós *Handbuch*?

²⁸ Pel que hom sap, aquest punt de vista sobre la superpoblació va ser formulat per primera vegada per Engels, en *Die Lage der arbeitenden Klasse in England* (1845). Després de descriure el cicle habitual de producció de la indústria anglesa, l'autor diu:

"Resulta que en tots els temps, exceptuant els breus períodes del més alt ressorgiment, la indústria anglesa ha de tenir un exèrcit de reserva d'obres aturats per a poder, als mesos de major activitat, produir la quantitat de mercaderies requerides. Aquesta reserva és, si fa o no fa, nombrosa, segons que les condicions del mercat ocasionen una major o menor ocupació de la mateixa. I si també en l'època de major ressorgiment del mercat, almenys de temps, els districtes agrícoles, Irlanda i les branques de la indústria menys subjectes al ressorgiment, poden subministrar un nombre de treballadors, aquests, d'una banda, formen encara una minoria, i pertanyen, d'altra banda, a la reserva, amb l'única diferència que cada ressorgiment els mostra que també hi pertanyen".

És important subratllar en l'última frase que una part de la població rural que es bolca temporàniament a la indústria, és considerada part integrant de l'exèrcit de reserva. Açò és justament allò que la teoria moderna anomena forma latent de superpoblació (vegeu *El capital* de Marx).

²⁹ Confronteu Ziber, *David Ricardo, etc.*, pàgines 552-553, Sant Petersburg, 1885.

³⁰ Per això no ens referirem ací a la circumstància, summament original que, en no estar registrats, moltíssims obrers d'aquesta categoria serveixen de base als economistes populistes per a no tenir-los en compte.

³¹ Veure l'apèndix de la traducció russa de l'*Assaig sobre la població*, de Malthus (traducció de Bíbikov, Sant Petersburg, 1868), extracte de l'obra de Proudhon *De la justícia*.

³² I ja hem vist en més d'una oportunitat que Efrussi procura introduir en totes bandes aquest paral·lel de les concepcions de Sismondi amb la teoria moderna.

³³ "Si s'ha de dir la veritat [diu Ziber al començament d'aquest capítol], la doctrina exposada sobre les màquines i la gran indústria és una font tan inexhaurible de noves idees i investigacions originals que si a hom se li passés pel cap ponderar íntegrament els mèrits propis d'aquesta doctrina, hauria de dedicar a aquest sol objecte quasi tot un llibre" (pàgina 473).

³⁴ En comparar "la divisió del treball" en la comunitat rural i en la societat capitalista amb la seua indústria mecanitzada, Ziber observa amb tota justícia: "Entre els "sumands" de la comunitat camperola i els d'una societat amb producció mecanitzada existeix, més o menys, la mateixa diferència que, per exemple, entre la unitat "desena" i la unitat "centena" (pàgina 495).

³⁵ Ziber, obra citada, pàgina 467.

³⁶ La paraula "realista" s'usa ací en compte de la paraula *marxista*, únicament per consideracions relacionades amb la censura. Per la mateixa raó, les referències a *El capital* són reemplaçades per les referències al llibre de Ziber, que feia una exposició d'*El capital* de Marx. [Nota de Lenin a l'edició de 1908]

³⁷ Pàgina 108. La cita és del llibre *Recopilació de dades estadístiques de la província de Moscou*, t. VII, vol. III, pàgina 32 (els estadístics resumeixen ací el llibre de Korsak *Sobre les formes de la indústria*): "L'organització mateixa dels oficis canvia totalment a partir de 1822: de productors artesanals independents, els camperols es van transformant en simples realitzadors d'algunes operacions de la gran indústria fabril, i es limiten a percebre un salari segons la tasca".

³⁸ Ziber assenyala molt encertadament que no convé usar la terminologia habitual (fàbrica, taller, etc.) en una investigació científica, i indicava la necessitat de distingir la indústria mecanitzada de la manufactura capitalista (pàgina 474).

³⁹ N.-, pàgina 322. ¿Qué potser defereix en alguna cosa de la idealització de l'economia camperola patriarcal que fa Sismondi?

⁴⁰ Suposem que no hi ha necessitat de demostrar ací aquest fet notori. Basta recordar les petites indústries de manyeria de Pàvlov, d'adoberies de Bogorodsk, de calçat de Kimri, de gorres del districte de Molvíto d'acordions i de samovars de Tula, d'orfebreries de Krásnoie Sieló i de Ríbniaia Slobodà, de culleres de Siemiónovsk, d'articles de carei en "Ustiànstxina", de feltre al districte de Semiónov a la província de Nizhni-Nóvgorod, etc. Citem de memòria: si es recorre a qualsevol treball d'investigació sobre la indústria artesanal, es podrà prolongar la llista fins a l'infinit.

⁴¹ Preguem no oblidar que el significat científic d'aquest terme no és igual al que té ordinàriament. La ciència limita la seua aplicació a la gran indústria mecanitzada.

⁴² Tal com ho havia plantejat, per exemple, A. Volguin, *La fonamentació del populisme en les obres dels senyor Vorontsov* (V. V.), Sant Petersburg, 1896.

⁴³ Ací es troba ja esbossada, sobre la base de la teoria de Marx, la crítica de les opinions del senyor N.-on, tasca que vaig fer més tard en *El desenvolupament del capitalisme en Rússia*. [Nota de Lenin a l'edició de 1908]

⁴⁴ De la mateixa manera que Resenyas "abunda" en crides "a nosaltres", en exclamacions i frases semblants, que no fan cap cas a les contradiccions.

⁴⁵ Entrem en sospites si el senyor N.-on no considera aqueixes "cites" com a talismà que el protegeix contra qualsevol crítica, perquè d'una altra manera és difícil explicar la circumstància que haja pogut "citar" en un dels seus articles de *Rússkoie Bogatstvo* (1894, núm. 6, p. 88) l'opinió d'un dels representants de la nova teoria, on es col·loca Sismondi entre els petits burgesos reaccionaris i utòpics, sabent, pels senyors Struve i Tugan-Baranovski, que s'ha comparat la seua doctrina amb la de Sismondi. És probable que estiga profundament convençut que amb semblant "cita" ha "refutat" aqueixa comparació.

⁴⁶ S'entén de per si mateix que tampoc ací deixa Efrussi d'exaltar Sismondi. Llegim en *Rússkoie Bogatstvo*, núm. 8, p. 56: "En la doctrina de Sismondi algunes mesures especials proposades per ell no són tan importants com l'esperit general de què es troba impregnat tot el seu sistema. A despit de l'escola clàssica, destaca, amb força especial, els interessos de la distribució i no els de la producció". Tot i les seues reiterades "referències" als economistes "moderns", Efrussi no ha compres en absolut aqueixa doctrina, i continua repetint els absurds sentimentals que caracteritzen la crítica primitiva del capitalisme. També ací el nostre populista vol salvar-se comparant Sismondi amb "molts destacats representants de l'escola històrica"; resulta que "Sismondi ha anat més enllà" (ibíd), i Efrussi es queda completament satisfet amb açò! "Ha anat més enllà" dels professors alemanys: què més cal? A semblança dels altres populistes, Efrussi tracta de traslladar el centre de gravetat cap al fet que Sismondi va criticar el capitalisme. Però pel que sembla l'economista de *Rússkoie Bogatstvo* no té la menor idea que la crítica del capitalisme pot ser de diferent caràcter; que se'l pot criticar tant des del punt de vista sentimental com des del punt de vista científic.

⁴⁷ Amb tota justícia, Ingram compara Sismondi amb els "socialistes de càtedra" (p. 212, *Història de l'economia política*, Moscou, 1891), i declara amb ingenuïtat: "Ja ens hem adherit [!] al punt de vista de Sismondi sobre l'Estat, com a força que ha de preocupar-se [...] d'estendre els béns de la unió social i del progrés modern, en la mesura que es puga, a totes les classes de la societat" (215). Ja hem vist, en l'exemple del proteccionisme, quina és la profunditat que caracteritza aquestes "concepcions" de Sismondi.

⁴⁸ Vegeu, per exemple, l'article "La renda", de R. Meyer, en *Handwörterbuch der Staatswissenschaften* (traducció al rus en la recopilació *Prémishlennost*), que mostra la lamentable confusió del raonament dels "moderns" professors alemanys sobre aquest tema. És curiós que R. Meyer, que es recolza directament en A. Smith i que cita en la seua bibliografia els mateixos capítols del tom II d'*El capital* en què figura una refutació completa de Smith, no en fa esment en el text.

⁴⁹ Efrussi, per exemple, repeteix molt ufanós les frases sentimentals de Sismondi sobre què l'augment de la renda pura de l'empresari no constitueix cap guany per a l'economia nacional, etc., i només li retrau que ho haja "reconegut" de manera totalment conscient (p. 43, núm. 8).

Faça hom el favor de comparar açò amb els resultats de l'anàlisi científica del capitalisme: La renda bruta (*Roheinkommen*) de la societat està formada pel salari + el guany + la renda. La renda neta (*Reineinkommen*) és la plus-vàlua.

"Si ens fixem en la renda de tota la societat, veiem que la renda nacional està formada pel salari, més els guanys, més la renda del sòl, és a dir, de la renda bruta. No obstant això, açò és també una abstracció en el sentit que tota la societat basada en la producció capitalista es col·loca en el punt de vista capitalista i considera com a renda neta només la que es compon del guany i de la renda del sòl" (III, 2, 375-376).

L'autor accepta, doncs, completament la definició de Ricardo "de la renda neta" "de la societat", la mateixa definició que havia provocat "la famosa objecció" de Sismondi (*Rússkoie Bogatstvo*, núm. 8, p. 44): "Com? La riquesa és tot i els homes res són?" (II, 331). En la societat actual, per descomptat que sí.

⁵⁰ "L'economia política no és una ciència de simple càlcul [n'est pas un science de calcul], sinó una ciència moral [...] Porta cap al fi només quan s'ha pres en consideració els sentiments, les necessitats i les passions dels homes" (I, 313). Aquestes frases sentimentals en què Sismondi veu noves concepcions de la ciència social, el mateix que els sociòlegs russos de l'escola subjectivista quan profereixen exclamacions molt semblants, mostren en realitat en quin estat infantilment primitiu es troba encara la crítica de la burgesia. ¿Potser l'anàlisi científica de les contradiccions, conservant el seu caràcter de "càlcul" rigorosament objectiu, no proporciona una base ferma per a comprendre els "sentiments, les necessitats i les passions", no les passions dels "homes" en general (d'aquesta abstracció a què tant el romàntic com el populista omplien d'un contingut específicament petit burgès), sinó d'homes de classes determinades? Però la veritat és que Sismondi no va poder refutar teòricament els economistes, i per això es limitava a proferir frases sentimentals. "El 'diletantisme' utòpic s'havia vist obligat a fer concessions teòriques a tot defensor, més o menys erudit, de l'ordre burgès. L'utopista, per a emmudir la consciència que té de la seua pròpia impotència, es consola, retraient els seus adversaris d'objectivitat: admetem (pensa) que vostè, segons diu, és més culte que jo; en canvi jo sóc més bo", (Béltov, p. 43).

⁵¹ Com si el "problema" que sorgeixen de les ciències naturals no es dirigiren també al "cor"!

⁵² [Escrit per a l'edició de 1908]

⁵³ Sempre i per tot arreu, sota les condicions de desenvolupament capitalista, l'agricultura queda *endarrerida* respecte del comerç i de la indústria; es troba sempre subordinada als mateixos i és explotada per ells; únicament més tard es *atreu* per ells a la via de la *producció* capitalista.

⁵⁴ Note hom que Sismondi (exactament igual que els nostres populistes) transforma de colp l'economia independent dels camperols en una "organització social". És un evident truc. ¿Què vincula aqueixos camperols de diferents localitats? Precisament la divisió del treball social i l'economia mercantil, que han reemplaçat els vincles feudals. Es veu de seguida que es converteix en utopia un dels elements del règim de l'economia mercantil, i que no es comprenen els altres. Compare hom amb el que s'ha escrit pel senyor N.-on, p. 322: "La forma d'indústria basada en la possessió dels instruments de producció pels camperols". Que la possessió dels instruments de producció pels camperols constitueix, tant històricament com lògicament, el punt de partida de la producció capitalista, el senyor N.-on ni tan sols ho sospita!

⁵⁵ Compare el lector aquests embafadors contes de fades amb el que diu el publicista "d'avançada" de les acaballes del segle XIX, que el senyor Struve cita en les seues *Notes crítiques*, pàgina 17.

⁵⁶ També en allò que afecta aquesta qüestió el senyor N.-on ha acumulat una quantitat tan gran de contradiccions, que es poden seleccionar totes les tesis que hom vulga, sense cap vincle entre si mateixes. No obstant això, no caben dubtes sobre la idealització de l'economia camperola, a través del terme nebulós de "producció popular". La nebulositat és l'atmosfera més còmoda per a totes les disfresses.

⁵⁷ Compare hom amb N.-on, pàgina 321 infra i altres.

⁵⁸ Ibíd., pàgina 335. Pàgina 184: el capitalisme "priva d'estabilitat", etc., etc.

⁵⁹ “En realitat, *societat, associació*, són denominacions que poder donar-se a totes les societats, igual a la feudal que a la burgesa, que és l'associació basada en la competència. ¿Cómo pot haver-hi, doncs, escriptors que pensen que únicament amb la paraula *associació* poden impugnar la competència?” (Marx, *Das Elend der Philosophie*).

⁶⁰ Escrit en 1847.

⁶¹ Tot i que subsistisca una pregunta: per què no hi ha arribat? ¿No serà perquè aquests escriptors plantegen els problemes de manera més àmplia, en considerar en el seu conjunt el règim econòmic existent, el seu lloc i paper en el desenvolupament de tota la humanitat, sense limitar el seu horitzó a *un sol país*, com si fos possible crea per a ell un teoria *especial*?

⁶² Aquest terme s'usa en el sentit *historicofilosòfic*; caracteritza només l'*error* dels teòrics que prenen els models dels seus sistemes en règims que han *caducat*. No s'aplica a les qualitats personals d'aqueixes teòrics, ni als seus programes. Tots saben que, en el sentit corrent de la paraula, ni Sismondi ni Proudhon eren reaccionaris. Explicuem aquestes veritats elementals perquè els senyors populistes, com veurem més endavant, no les han comprès fins ara.

⁶³ En reemplaçar les unions locals i d'estament per la unitat basada en la situació social i els interessos socials dins de tot un Estat i fins i tot de tot el món.

⁶⁴ Segons dades estadístiques del *zemstvo* (*Recopilació general* de Blagoviéstxenski), l'extensió mitjana d'una *comunitat*, en 123 districtes de 22 províncies, era de 53 famílies amb 323 persones d'ambdós sexes.

⁶⁵ Per exemple, Efrussi ha escrit dos articles sobre “com considerava Sismondi el desenvolupament del capitalisme” (*Rússkoie Bogatstvo*, núm. 7, p. 139), i malgrat això, no ha compres absolutament res de com el considerava Sismondi. El col·laborador de *Rússkoie Bogatstvo* no ha advertit el caràcter petit burgès del punt de vista de Sismondi. I com Efrussi, sens dubte, coneix Sismondi, i coneix precisament (com veurem més avall) al representant de la teoria moderna que ha caracteritzat Sismondi com sabem; i com vol també “estar d'acord” amb el representant de la teoria moderna, resulta que la seua incomprensió adquireix un sentit determinat. El populista no podia advertir en el romàntic allò que no veia en si mateix.

⁶⁶ El percentatge de la població urbana en la Rússia europea ha anat creixent en l'època posterior a la Reforma. Hem de limitar-nos ací a la indicació d'aquest símptoma, el més conegut, encara que estiga lluny d'expressar *plenament* el fenomen que es tracta, perquè no comprèn importants particularitats de Rússia en comparació amb l'Europa occidental. No és aquest el lloc per a analitzar aqueixes particularitats (absència de llibertat de desplaçament per als camperols, existència d'aldees industrials i fabrils, colonització interna del país, etc.).

⁶⁷ “En el seu ulterior desenvolupament, aquesta tendència esdevingué en covardes queixes sobre l'actual situació.”

⁶⁸ El lector pot jutjar per açò l'agudesia d'enginy del senyor N.-on, que en les seues *Ressenyas*, sense cap inconvenient, transforma la disminució relativa del capital variable i del nombre d'obrers, en absoluta, i n'extrau en conseqüència una multitud de les més absurdes deduccions sobre la “reducció” del mercat interior, etc.

⁶⁹ És precisament aquesta condició la que hem tingut present quan diem que la colonització interior de Rússia fa més complexa la llei que es manifesta en un creixement major de la població industrial. Baste recordar la diferència que existeix entre el centre de Rússia, poblat des de fa molt, on el creixement de la població industrial augmenta menys a costa de les ciutats que de les aldees i llogarets fabrils, i Novorossia, per exemple, poblada després de la Reforma, i on el creixement de les ciutats és comparable, quant a la rapidesa, al que s'observa a Amèrica del Nord. Esperem analitzar aquesta qüestió amb més detalls en una altra oportunitat.

⁷⁰ En *Die Lage der arbeitenden Klasse in England*, 1845, es dona així mateix una caracterització particularment eloqüent del paper progressista que exerceixen els centres industrials en el desenvolupament intel·lectual de la població. El reconeixement d'aquest paper no ha impedit l'autor de *La situació de la classe obrera en Anglaterra* comprendre profundament la contradicció que es manifesta en la separació de la ciutat i el camp, com ho prova la seua obra polèmica contra Dühring.

⁷¹ Recorde el lector que Sismondi cometia *precisament aquest error* quan parlava de la “felicitat” de França amb el seu 80 per cent de població agrícola, com si això fos la particularitat de qui sap quina “producció popular”, etc., i no l'expressió del seu endarreriment amb el desenvolupament del capitalisme.

⁷² És d'estricta justícia dir, d'altra banda, que Sismondi, que observa el creixement de la població industrial en alguns països i reconeix el caràcter general d'aquest fenomen, comprèn en alguns casos, que açò no és només una “anomalia”, etc., sinó un profund canvi de les condicions de vida de la població, canvi en què cal reconèixer també quelcom de bo. Almenys, el seu següent judici sobre el dany de la divisió del treball revela punts de vista molt més profunds que, per exemple, els del senyor Mikhailovski, qui ha inventat una “fórmula general del progrés” en compte d'analitzar les formes determinades que va prenent la divisió del treball en les diverses formacions de l'economia social i en les diverses èpoques de desenvolupament.

“Encara que la monotonia de les operacions a què es redueix tota l'activitat dels obrers en una fàbrica, evidentment ha de perjudicar el seu desenvolupament mental [*intelligence*], no obstant això és just dir que, d'acord amb les observacions dels millors jutges [*judges*, coneixedors], els obrers manufacturadors en Anglaterra tenen un nivell més elevat de desenvolupament, quant a instrucció moral que els obrers agrícoles [*ouvriers des champs*]” (I, 397). I Sismondi assenyala per què: *Vivant sans cesse ensemble, moins épuisés par la fatigue, et pouvant se livrer davantage à la conversation, les idées ont circulé plus rapidement entre eux*. Però observa malenconiosament, *aucun attachement a l'ordre établi*.

⁷³ També aquest procés adquireix formes diferents a la zona central de la Rússia europea i a les regions perifèriques. A la *perifèria* es dirigeixen, principalment, els obrers *agrícoles* de les províncies centrals de terra negra i també, en part, els *no agrícoles* de les províncies industrials, que aporten els seus coneixements d'“oficis” i “implanten” la indústria entre la població purament agrícola. *Des de la zona industrial* parteixen els obrers no agrícoles a tots els confins de Rússia, però amb preferència cap a les capitals i els grans centres industrials; aquest corrent industrial, si és que hom el pot anomenar així, és tan intens, que origina una escassetat d'obrers *agrícoles*, els quals també es dirigeixen cap a les *províncies industrials* (les de Moscou, de Iaroslavl i altres), des de les zones centrals de terra negra. Vegeu l'obra de S. Korolenko *El treball i la lliure contractació*, etc.

⁷⁴ Per a mostrar millor la semblança del romàntic rus amb l'europeu, citarem, en les notes, al senyor N.-on. “No hem volgut aprofitar la lliçó que ens ha donat la marxa econòmica del desenvolupament d'Europa occidental. En ha sorprès tant la brillantor del desenvolupament del capitalisme en Anglaterra, i segueix sorprenent-nos el desenvolupament, incommensurablement més ràpid, del capitalisme als Estats Units d'Amèrica del Nord”, etc. (323). Com es veu ni tan sols les expressions del senyor N.-on brillen per la seua novetat! Se “sorprèn” pel que “sorprenia” també a Sismondi al començament del segle.

⁷⁵ “... És fals el camí econòmic que hem seguit durant els últims 30 anys” (281). “... Hem estat identificant durant massa temps els interessos del capitalisme amb els de l'economia nacional (esgarriament summament pernicios) [...]. *Els resultats visibles* de la protecció a la indústria [...] *ens han cegat tant*, que hem perdut de vista per complet l'aspecte nacional social [...]. Hem perdut de vista el motiu pel qual es produeix aqueix desenvolupament, hem oblidat també la finalitat de tota producció, qualsevulla que siga” (298), excepte la capitalista!

“L’actitud desdenyosa envers el nostre propi passat [...], la implantació del capitalisme [...]” (283) “... nosaltres [...] hem emprat tots els mitjans per a implantar el capitalisme [...]” (323) “... Hem perdut de vista [...]” (*ibid.*).

⁷⁶ “... No hem impedit el desenvolupament de les formes capitalistes de la producció, tot i que aquestes estan basades en l’expropiació del camperolat.”

⁷⁷ “En compte d’atenir-nos fermament a les nostres tradicions seculares, en compte de desenrotllar el principi del vincle estret del productor directe amb els mitjans de producció [...], en compte d’acréixer la productivitat [*del camperol*] concentrant en els seus mans els mitjans de producció [...], en compte de tot això, hem pres el camí *completament oposat*” (322-323). “Hem pres el desenvolupament del capitalisme pel de tota la producció popular [...], *hem perdut de vista* que el desenvolupament d’un [...] pot realitzar-se exclusivament a costa de l’altre” (323). Les cursives són les nostres.

⁷⁸ Efrussi veu “valor cívic” en aquestes lamentacions i aspiracions de Sismondi (núm. 7, p. 139). Se necessita valor cívic per a exterioritzar desitjos sentimentals!! Faça hom una ullada a qualsevol manual d’història d’ensenyament secundari, i es llegirà que a Europa occidental, durant el primer quart del segle XIX, els Estats estaven organitzats com la ciència del Dret Constitucional denomina *Polizeistaat*. Hom hi llegirà que la missió històrica d’aqueix quart de segle i també del següent, era precisament lluitar contra aqueix Estat. Es comprendrà llavors que el punt de vista de Sismondi és l’expressió de l’estultícia del petit camperol francès de l’època de la Restauració; que Sismondi ens dona un exemple de combinació de romanticisme sentimental petit burgès, amb una fenomenal falta de maduresa cívica.

⁷⁹ El capitalisme no va aparèixer en Anglaterra a finals del segle XVIII sinó molt abans.

⁸⁰ Engels, *Die Lage der arbeitenden Klasse in England*.

⁸¹ Ens atrevim a esperar que el senyor N.-on no es queixarà de nosaltres perquè estem copiant aquesta expressió (pàgina 345), que ens sembla summament aconseguida i característica.

⁸² “Atenir-nos a les nostres tradicions seculares (no serà açò patriotisme?...); desenrotllar el principi del vincle estret que hem heretat del productor immediat amb els mitjans de producció [...]” (senyor N.-on, 322). “Ens hem desviat del camí que seguim durant molts segles; hem començat a eliminar la producció basada en el vincle estret del productor directe amb els mitjans de producció, en el vincle estret de l’agricultura i la indústria de transformació, i hem posat en la base de la nostra política econòmica el principi del desenvolupament de la producció capitalista basat en l’expropiació dels mitjans de producció dels productors directes, amb tots els mals i calamitats que l’acompanyen, i que pateix actualment Europa occidental” (281). Que el lector compare ara açò amb l’opinió dels mateixos “europeus occidentals”, assenyalada més amunt, sobre aqueixes “calamitats que estan patint”, etc. “El principi [...] de dotar els camperols de terra o [...] proporcionar als mateixos productors les ferramentes de treball” (p. 2). “... Els seculares pilars nacionals” (p. 75). “... En aquestes xifres [precisament xifres que mostren “com de gran és el mínim de *quantitat* de terra que es requereix en les condicions econòmiques existents, per a la seguretat material de la població rural]” tenim, en conseqüència, un dels elements per a la solució del problema econòmic, però només un dels elements” (p. 65). Com es veu, els romàntics d’Europa occidental agradaven, no menys que els russos, de cercar “en les tradicions seculares” una “sanció” de la producció popular.

⁸³ Compare hom el programa populista d’“arrossegar la història en altra direcció” del senyor V. V. Compare hom amb el de Volguin, *l. c.*, pàgina 181.

⁸⁴ La cursiva és de l’autor.

⁸⁵ Els populistes cometen exactament el mateix error, en allò que concerneix una altra forma d’associació (*la comunitat*) que satisfia la necessitat limitada d’unir-se que sentien els camperols d’una mateixa localitat, lligats entre si per la possessió en comú de la terra, dels camps de pasturatge, etc. (i principalment perquè es trobaven sota el poder d’un mateix gran terratinent i dels mateixos funcionaris); però que no respon en absolut a les necessitats de l’economia mercantil i del capitalisme, que trenca totes les traves locals, d’estament i de categories, i que introdueix un profund antagonisme d’interessos econòmics dins de la comunitat. En la societat capitalista, la necessitat d’associar-se, d’organitzar-se, no ha disminuït, sinó que, pel contrari, ha augmentat incommensurablement. Però és en tot sentit absurd aplicar l’antic criteri per a satisfer aquesta necessitat a la nova societat. Aquesta nova societat exigeix ja, en primer terme, que l’associació no siga local, d’estaments, de categories; i en segon lloc, que el seu punt de partida siga la diversitat de situacions i d’interessos, creats pel capitalisme i per la diferenciació dels camperols. En canvi, una associació local, d’estament, que agrupi camperols molt diferents per la seua situació econòmica i els seus interessos, ara, en virtut del seu caràcter obligatori, es torna perjudicial, tant per als propis camperols com per a tot el desenvolupament social.

⁸⁶ Veja hom més amunt, per exemple, el títol del capítol del qual hem extret els raonaments sobre els gremis (que també cita Efrussi: pàgina 147).

⁸⁷ La circumstància que demostrava l’existència d’aqueixes necessitats els col·loca (repetim) molt per damunt dels estrets economistes burgesos.

⁸⁸ Però tampoc en aquesta qüestió s’havia “avançat” Sismondi a la seua època puix que no feia més que aprobar allò que es realitzava ja en Anglaterra, sense comprendre el vincle d’aqueixes reformes amb la gran indústria mecanitzada i el seu paper històric progressista.

⁸⁹ No volem dir que en aqueix aspecte no hi haja diferències entre els escriptors esmentats; però açò *no aclareix res* i situa falsament Sismondi respecte als mateixos: resultaria així que tots ells sustentarien un mateix punt de vista, diferint només en el caràcter més o menys radical i conseqüent de les seues deduccions. La qüestió no consisteix en el fet que Sismondi no “anava” *tan lluny*, sinó en que “anava” *cap arrere*, mentre que els escriptors indicats “anaven” *cap avant*.

⁹⁰ “Roben Owen [diu Marx], pare de les fàbriques i els magatzems cooperatius, tot i que estava lluny de compartir les il·lusions dels seus imitadors sobre la importància [*Tragweite*] d’aquests elements aïllats de transformació, no sols prenia el sistema fabril com a punt de partida dels seus assajos, sinó que declarava a més, que era teòricament el punt de partida de la revolució social.”

⁹¹ “El problema que haurà de resoldre la societat russa es complica dia a dia. Amb cada dia que passa el capitalisme s’apodera de dominis cada vegada més amplis [...]” (*ibid.*)

⁹² “La societat russa haurà de resoldre un difícil problema, però no insoluble: desenvolupar les forces productives de la població de forma tal que pugui aprofitar-se’n no una insignificant minoria, sinó la totalitat del poble.” (N.-on, 343)

⁹³ Veja hom les cites de *Rússkoie Bogatstvo*, número 8, pàgina 57 i també en la mateixa revista, número 6, pàgina 94, en l’article del senyor N.-on.

⁹⁴ Aquest passatge està citat per Efrussi en el número 8 de *Rússkoie Bogatstvo*, pàgina 57 (a partir de l’últim paràgraf).

⁹⁵ En *Rússkoie Bogatstvo*, article indicat, 1894, número 6, pàgina 88, el senyor N.-on comet en la traducció d’aqueix fragment dues inexactituds i una omisió. En compte de “petit burgès” i “petit camperol” tradueix: “estretament burgès” i “estretament camperol”. En compte de “causa obrera” tradueix “causa del poble”, encara que en l’original figura “*der Arbeiter*”, i hi ha omès les paraules: “fatalment trencats pels mateixos” (*gesprengt werden mussten*).

⁹⁶ ¿Al igual que Adolph Wagner? K. T.

⁹⁷ Un altre economista populista, el senyor V. V., és completament solidari amb el senyor N.-on en allò que fa les qüestions més importants assenyalades més amunt, i sols s'hi diferencia pels seu punt de vista més primitiu encara.

⁹⁸ Per unilateral que siga aquesta explicació dels fabricants anglesos, que desconeixen les causes més profundes de les crisis i el seu caràcter inevitable, en els casos en què l'ampliació del mercat és feble, conté, no obstant això, una idea absolutament justa, i és que la realització d'un producte per la via de la seua exportació exigeix com a norma la corresponent importació. Recomanem a l'atenció dels economistes aquest argument dels fabricants anglesos que eludeixen el problema de la realització del producte en la societat capitalista amb aquestes paraules tan profundes: "S'exportarà".

⁹⁹ Per a "provar" que el capitalisme és nociu, Sismondi improvisa a l'instant un càlcul aproximat (als que és tan aficionat, per exemple, el nostre romàntic rus el senyor V. V.). 600.000 famílies (diu) es dediquen a l'agricultura. Si els camps de cultiu són reemplaçats pels de pasturatge, "bastarà" a penes una desena part d'aqueixa quantitat... Com menor és la capacitat d'un autor per a comprendre el procés en tota la seua complexitat, major és el seu interès a recórrer a càlculs infantils fets "a bell ull".

¹⁰⁰ *Discours sur le libre échange*. Utilitzem la traducció alemanya: *Tede über die Frage des Freihandels*.

¹⁰¹ *Die Lage der arbeitenden Klasse in England* (1845). Aquesta obra, que parteix del mateix punt de vista, va ser escrita abans de l'abolició de les lleis del blat (1846), mentre que el discurs que citem és posterior a la seua abolició. Però, la diferència de data no té importància per a nosaltres: basta comparar els esmentats raonaments de Sismondi de 1827, amb aqueix discurs de 1848, per a veure la completa identitat entre els elements del problema, en ambdós autors. La idea mateixa de comparar Sismondi amb l'economista alemany posterior a ell va ser presa per nosaltres del *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, B. V., article "Sismondi", Von Lippert, Seite 679. El paral·lel va arribar a oferir un interès tan palpitant, que l'exposició del senyor Lippert va perdre de colp la seua sequedat... és a dir, la seua "objectivitat" i es va transformar en interessant, viva i fins i tot apassionant.

¹⁰² Veja hom en *Die Neue Zeit* els articles de Marx, recentment trobats, publicats en *Westphälisches Dampfboot*.

¹⁰³ Escrit en 1867. En allò que fa a l'augment de la renda, cal tenir en compte, per a explicar aquest fenomen, la llei establida per la moderna anàlisi de la renda diferencial, o siga, que l'elevació de la renda pot produir-se paral·lelament a la disminució del preu del cereal. "Quan els aranzels anglesos sobre els cereals van ser derogats en 1846, els fabricants anglesos van creure que amb aquesta mesura havien condemnat a la misèria l'aristocràcia gran terratinent. Lluny d'això, aquesta es va enriquir encara més. Com s'explica açò? Molt senzillament. A partir de llavors els grans terratinents van exigir als seus arrendataris capitalistes, en els contractes d'arrendament, la inversió en cada acre de terra, de 12 lliures esterlines anuals en compte de 8; i, en segon lloc, com tenien molts representants a la cambra baixa, els grans terratinents van aconseguir, en benefici propi, un fort subsidi oficial, per a efectuar el drenatge i altres millores permanents a les seues terres. I atès que mai va haver-hi una total renúncia a les pitjors terres, sinó que com a màxim, i d'una manera purament temporal, se les va emprar per a altres fins, les rendes es van elevar en proporció als capitals invertits a la terra i l'aristocràcia gran terratinent va millorar, fins i tot, la seua situació" (*Das Kapital*, III, 2, 259.)

¹⁰⁴ La cursiva és nostra.

¹⁰⁵ Respecte a aquest significat progressista de l'abolició de les lleis del blat, també l'autor de *Die Lage* el assenyalava amb molta claredat, fins i tot abans d'aqueixa abolició (*l. c.*, p. 179), i subratllava en particular la influència d'aquesta mesura sobre la consciència dels productors.

¹⁰⁶ [En aquest cas sí reproduïm la nota de l'Editorial, N. del T.] Per raons de censura Lenin va modificar ací (o exclougué) algunes paraules del passatge citat del *Discurs* que analitza. Així, on Marx diu "accelera la revolució social", tradueix "accelera aquesta ruptura"; i en compte de "sols en aquest sentit, en el sentit revolucionari" hi diu: "sols en aquest sentit".